

**LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG
TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG**

**Historie naar aanleiding van brieven geschreven door
Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530**

DR. MAARTEN LUTHER

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

I. Korte samenvatting van acties voorafgaand aan de Rijksdag te Augsburg 1530

II. Overzicht van de Rijksdag te Augsburg 1530

III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg

IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden

V. Brieven van Luther

24 april, aan Melanchthon

24 april, aan Justus Jonas

26 april, aan de tafelvrienden te Wittenberg

12 mei, aan Melanchthon

Luthers geschrift: *Vermaning aan de geestelijken te Augsburg vergaderd*

20 mei aan Filip van Hessen

15 mei, aan keurvorst Johann van Saksen

15 mei aan Melanchthon

15 mei, aan Agricola

15 mei, aan keurprins Johann Frederik

20 mei, aan keurvorst Johann van Saksen

20 mei, aan Erhard Schnepf

1 juni, aan Jakob Probst

7 juni, aan Melanchthon

19 juni, aan Hieronymus Weller

19 juni, aan Peter Weller

19 juni, aan Conrad Cordatus

Onderhandeling van de theologen over de Confessie

2 brieven van Justus Jonas aan Luther

25 juni **Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag**

26 Juni, van Melanchthon aan Luther

27 juni, aan Melanchthon

27 juni, aan Wenzeslaus Linck

29 juni, aan Melanchthon

30 juni, aan Spalatinus

30 juni, aan Agricola

30 juni, Veit Dietrich aan Melanchthon

30 juni, aan Melanchthon

3 juli, aan Melanchthon

5 juli, aan Melanchthon

9 juli, aan keurvorst Johann van Saksen

13 juli, aan Melanchthon

13 juli, aan Spalatinus

15 juli, aan de ambtsbroeders te Augsburg

20 juli, aan Spalatinus

27 juli, aan Melanchthon

31 juli, aan Melanchthon

Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling

15 augustus, aan Melanchthon

Vervolg onderhandeling Rijksdag

24 augustus, aan Melanchthon

Luthers inzicht over de onderhandeling

28 augustus, aan Spalatinus

28 augustus, aan Spengler

Vastgelopen onderhandelingen

11 september, aan landgraaf Philipp van Hessen

12 september, aan Wenzeslaus Linck

15 september, aan Melanchthon

15 september, Hieronymus Baumgärtner aan Lazarus Spengler

20 september, aan Wenzeslaus Linck

23 september, aan Conrad Cordatus

Bedrog van de tegenpartij

1 oktober, aan Hieronymus Baumgärtner

2 oktober, aan Hans Honold

3 oktober, aan keurvorst Johann van Saksen

VI. De Rijksdag gesloten**VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Nain****VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530****IX. Vier-stedenbelijdenis 1530****X. Zwingli's belijdenis 1530****XI. Resultaat van de Rijksdag****INDEX**

Van een groot aantal brieven is gebruik gemaakt van de prachtige collectie brieven gepubliceerd in: *Ik zal niet sterven, maar leven*. Een portret van de reformator in het licht van zijn brieven, verzorgd en ingeleid door P. den Ouden. **Uitgeverij De Groot Goudriaan Kampen. 1996**

Zie voor uitvoerige en gedocumenteerde historie van de Augsburgse Rijksdag en Confessie:

- **GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW, VIERDE DEEL, DOOR J. H. MERLE D'AUBIGNÉ.** Theologienet.nl Rubriek Kerkgeschiedenis

I. Korte samenvatting van acties voorafgaand aan de Rijksdag te Augsburg 1530

1529 Godsdienstgesprek te Marburg

Aanwezig waren Luther, Melanchthon, en andere Saksische theologen.

Zwingli uit Zwitserland, Bucer uit Straatsburg en theologen uit de Rijnstreek.

De Rijksdag van Spiers van **1526** had iedere vorst toestemming gegeven om de geloofszaken in eigen gebied zelf te regelen. De Rijksdag van Spiers van 1529 trok deze besluiten in, zodat het uitvoeren van de reformatie eigenlijk verboden werd. Landgraaf Filips van Hessen was de leider van de minderheid die tegen de besluiten van de Rijksdag van Spiers van 1529 een protestatie indienden.

Filipp van Hessen nodigt Luther in de herfst (oktober) van 1529 uit te Marburg, om met Zwitserse geloofsgenoten te spreken over onderlinge theologische verschillen. Het overleg mislukte: over 14 punten vonden ze een gemeenschappelijk formulering, maar over het Heilig Avondmaal werd geen overeenstemming bereikt tussen Luther en Zwingli.

Opdracht voor een Rijksdag door Keizer Karel V

Keizer Karel V maakte op 21 januari 1530 bekend dat er te Augsburg een Rijksdag zou gehouden worden. Hij had de koning van Frankrijk, zijn rivaal in de strijd om de keizerskroon, verslagen. Ook de Fransgezinde paus had hij bedwongen, en in februari zou deze hem tot keizer kronen. Op de agenda van de Rijksdag stonden twee belangrijke onderwerpen. Allereerst was er het Turkse gevaar. Vanuit het oosten rukte sultan Soliman II met zijn machtige leger op. In 1529 had hij gepoogd Wenen in te nemen. Hoewel de Turken het beleg moesten opbreken, bleven ze een reële bedreiging vormen voor de Europese christenheid. De keizer was daarom van zin om een kruistocht tegen hen te organiseren. Luther had in enkele geschriften al gewaarschuwd voor de oprukkende islam; hij had de keizer te wapen geroepen en de christenen gemaand tot gebed. De keizer werd bij het ten uitvoer brengen van zijn plannen echter gehinderd door de Reformatie, die het Duitse Rijk in twee kampen had verdeeld. Daarom wenste hij, dat op de Rijksdag een einde zou gemaakt worden aan de verdeeldheid binnen de kerk. Naar zijn mening moest het toch mogelijk zijn dat de roomsen en de protestanten, die zich beiden op de Heilige Schrift beriepen, tot een overeenstemming zouden komen. Hijzelf zou als onpartijdige scheidsrechter de Rijksdag voorzitten. De uitnodiging voor de Rijksdag was in vriendelijke bewoordingen gesteld. De keizer beloofde en vermaande 'de tweedracht bij te leggen, strijd achterwege te laten, de begane dwaling aan onze Zaligmaker over te geven en moeite aan te wenden om een ieders goeddunken, opinie en gevoelen onder elkaar in liefde en welwillendheid te horen, te verstaan en te overwegen, deze tot één enige christelijke waarheid te verenigen en te vergelijken. Men moet al hetgeen door beide partijen niet recht is uitgelegd of gehandeld, uitzuiveren en zo door aller samenwerking één enige ware religie aanvaarden en vasthouden, en zoals we allen onder één Christus zijn en strijden, zo ook allen in één gemeenschap, kerk en enigheid leven.'

Bij Melanchthon, Luthers rechterhand, en bij vele protestanten leefde de stille wens, dat de vroegere eenheid in de kerk zou hersteld worden. Een samspraak op hoog niveau was tot nu toe echter niet mogelijk geweest, daar de paus weigerde een concilie bijeen te roepen. Nu zou de Rijksdag echter tevens een oecumenisch concilie worden, beide partijen waren uitgenodigd. Melanchthon was dan ook zeer verheugd toen hij de plannen van de keizer vernam. Hij was vastbesloten er alles aan te doen om de breuk in de kerk te helen. Luther vreesde dat het enthousiasme van zijn vriend wel spoedig

zou bekoelen. Het aantal geestelijke rijksvorsten (die tevens bisschop waren) was groter dan het aantal wereldlijke rijksvorsten. Dat had tot gevolg, dat op de Rijksdag zonder de goedkeuring van de geestelijke rijksvorsten geen besluit tot stand kon komen.

De keurvorst van Saksen liet de Wittenberger theologen te Torgau ontbieden, om zich met elkaar over de op handen zijnde Rijksdag te beraden. De kanselier Gregor Brück voorzag dat op de Rijksdag de theologen nauwelijks aan het woord zouden komen, daarom drong hij er op aan dat ze hun standpunten schriftelijk zouden vastleggen. Zo ontstonden de *Torgauer artikelen*. De artikelen handelden voornamelijk over de kerkelijke praktijk, dogmatische uitspraken vindt men er nauwelijks in, een gevolg van Melanchthons verzoeningspolitiek.

Zondag 3 april preekte Luther nog in de vroegdienst over Johannes 8: 51: *Voorwaar, voorwaar zeg Ik u: zo iemand Mijn woord zal bewaard hebben, die zal de dood niet zien in der eeuwigheid.* 'Dat is het voornaamste stuk in dit Evangelie, dat u leert om het Woord in ere te houden en daarin te roemen; er zullen veel verzoeken en beproevingen op afkomen. De duivel kan door één zonde, zo groot als een maanzaadkorrel, iemand wanhopig maken. Dat komt hiervandaan, dat de mens zich richt op hetgeen hij voelt. Als we al onze zonden konden zien, zouden het geen maanzaadkorrels, maar rotsen, bergen zijn. Daarom is het onmogelijk, dat we ergens troost uit zouden ontvangen als we het oog op onze zonden slaan. Daarom moeten we de ogen sluiten en het woord vasthouden 'Zo iemand Mijn woord zal bewaard hebben.' Tegen gevoel en begrip in, moeten we ons gronden op en houden aan het Woord. Laten we ons niet inlaten met de geestdrijvers, die hun eigen wijsheid volgen. Deze weg, zoals Christus leert, is de weg tot het leven, alle andere wegen lopen uit op de dood. Nu is de tijd van de Rijksdag aanstaande. Ik heb u reeds verzocht en verzoek u opnieuw, dat de zaak u met de grootste ernst moge bevolen zijn.'

Vervolgens wekte Luther de gemeente van Wittenberg op om te bidden. Eerst, dat de Rijksdag door mocht gaan; het gerucht ging namelijk dat van roomse zijde gepoogd werd om de Rijksdag te verhinderen. Verder, dat de besluiten van de Rijksdag de vrede niet in gevaar zouden brengen.

'Onze onzegbaar grote zonden hebben het wel verdiend dat de Rijksdag zou verhinderd worden, of dat er niets goeds besloten wordt als ze doorgaat. Daarom moeten we God bidden, dat Hij de lasteringen van de tegenpartij niet wil aanzien, noch onze zonden, maar Zijn barmhartigheid. Want als zij het met opgeblazenheid proberen, zullen ze niets kunnen uitrichten. Belijd dat u de straf wel zou verdiend hebben; God mocht evenwel niet onze zonden, maar Zijn barmhartigheid aanzien. Want als wij onderliggen, zal Zijn naam gelasterd worden door de geestdrijvers en wacht ons oorlog. Dit is mijn vermaan; ga ondertussen met ijver naar de kerk, help de litanieën¹ zingen, sla het niet in de wind, de Rijksdag gaat ons allen aan.'

Na afloop van de dienst maakte Luther zich reisvaardig. Behalve persoonlijke bezittingen werden een zwarte, een witte en een rode koffer ingeladen, die allerlei theologische en kerkpolitieke documenten bevatten. Als het nodig was, en daar rekende men eigenlijk wel op, wilde men de stukken voorhanden hebben.

Na een hartelijk afscheid vertrokken Luther en Melanchthon naar Torgau, waar ze zich bij keurvorst Johann van Saksen aansloten. Het was een hele karavaan: de keurvorst, Luther, Melanchthon, Jonas, Spalatinus, de rijkskanseliers Brück en Beyer, juristen, krijgslui en een schare bedienden. De reis verliep niet zonder hindernissen; in

¹ Gebed bestaande uit vier delen: aanroeping, gebed tot afwending van het kwaad, smeekbede en voorbede.

Weimar werd de apotheek bezocht en in Saalfeld moest een wagenmaker een mankement aan Luthers wagen verhelpen.

Na een reis van 12 dagen reden ze het stadje Coburg binnen, het was Goede Vrijdag. Ze verbleven er een week om het Paasfeest te vieren; Luther preekte elke dag. Melancthon werkte met koortsachtige ijver aan de Apologie, zijn verdedigingsgeschrift, dat op de Rijksdag ingeleverd moest worden. Hoewel hij overleg pleegde met Luther, verraadden de afgewogen formuleringen onmiskenbaar wie de schrijver was. Zelfs tijdens de maaltijd werkte hij er aan door, er was haast bij. Eens nam Luther hem de veer uit handen en vermaande hem: 'Philippus, je kunt God niet alleen met werken, maar ook met rust nemen dienen, daarom heeft Hij ons het derde gebod en de sabbat gegeven.'

Na een week vertrok de keurvorst met zijn gevolg naar Augsburg. Luther preekte nog eenmaal over het Paasevangelie: *Gaat heen, boodschapt Mijn broeders* (Johannes 20: 11-18).

II. Overzicht van de Rijksdag te Augsburg 1530

De Belijdenis van Augsburg (1530) bevatte artikelen over geloof en leven, over de verschilpunten en over het Heilig Avondmaal.

Vier steden (Straatsburg, Konstanz, Memmingen, en Lindau) stellen een 'Vierstedenbelijdenis' op, die de sacramenten 'uitwendig woord', mispraktijken worden uitvoerig afgewezen evenals beelden in de eredienst.

Eck schreef een confutatie 'Weerlegging' gericht tegen de 17 artikelen van de Belijdenis.

Melanchthon antwoordde met een uitvoerig 'Apologie'.

Karel V geeft aan een aantal theologen de gelegenheid hun geloofsinzicht openlijk uit te spreken.

Omdat de keizer tegen de Turken moest strijden kwam er een godsdienstige wapenstilstand, het Bestand van Neurenberg; de regelingen van 1526 bleven geldig.

De Rijksdag hield een meerderheid vast aan het besluit van Spiers, daarom sloten de vorsten die aan de Augburgse Confessie vasthielden, een verbond in 1531 te Schmalkalden, het Schmalkaldisch Verbond

De Rooms-katholieke theoloog Johannes Eck had 404 stellingen verzameld 'uit de geschriften van hen die een schisma in de kerk bewerkstelligen'. Deze uitspraken waren afkomstig van Luther, Melanchthon en Zwingli, maar ook van dopers als Karlstadt en Hubmayer; en dat was voor de eerstgenoemden bijzonder compromitterend. Hij waarschuwde de keizer dat het de hoogste tijd was, dat dit addereengebroid werd uitgeroeid. Door deze aanval van Eck kon Melanchthon niet langer de schijn ophouden, dat het leergeschil enkel uitwendige ceremoniën betrof. Hij was nu wel genoodzaakt zijn visie op de geloofsartikelen uiteen te zetten.

De werkelijke oorzaak van de verdeeldheid lag immers in een fundamenteel verschil in belijdenis. Zo veranderde het ontwerp van een verdediging in een positief gesteld Belijdenisgeschrift, de Augburgse Confessie. Ze bestaat uit 28 artikelen; de eerste 21 artikelen behandelen de geloofsovertuiging van de protestanten, de overige zeven gaan in op de misbruiken in de Roomse kerk.

Melanchthon was er dag en nacht mee in de weer. Het moest zo goed mogelijk gebeuren, want het voortbestaan van de kerk en de vrede hing er van af. Hij benadrukte dat de Lutheranen geen nieuwe leringen hulden ingedragen, maar vasthielden aan de oude, klassieke leer. De Reformatie beoogde volgens hem alleen de zuivering, en niet de afschaffing van ingeslopen menselijke inzettingen. Het eerste deel van de confessie besluit met de woorden: 'Dit is de samenvatting van onze leer, waarin niets gevonden wordt dat afwijkt van de leer van de Schrift, of van de katholieke of van de Roomse kerk, voor zover wij die kennen uit de geschriften van de theologen.'

Het was bedenkelijk dat Melanchthon aan de eenheid met de Roomse kerk de eenheid van de protestanten opofferde. Nadrukkelijk distantieerde hij zich van de Zwitsers en de Straatsburgers. In Marburg was het jaar daarvoor het verschil in de Avondmaalsopvatting pijnlijk zichtbaar geworden. Aanvankelijk was daar enige toenadering tussen Zwingli en Luther, maar, schreef Bucer, 'Melanchthon kwam tussenbeide met het oog op Ferdinand en de keizer.' Ook hier werd zijn optreden ingegeven door een irreële hoop op de katholieke eenheid. Door de Zwitsers als sacramentariërs te bestempelen, kwamen ze dicht in de buurt van de *revolutionaire* dopers. Des te gunstiger staken de Lutheranen bij hen af, zo hoopte Melanchthon, en

zou de keizer hun een gunstig oor lenen.

Tot de ondertekening van de Lutherse belijdenis werden niet toegelaten degenen, die in de Avondmaalsleer verschilden naar Zwingliaanse trant. Zwingli, die voor de Rijksdag geen uitnodiging had ontvangen, heeft toch te Augsburg zijn stem laten horen door middel van zijn 'Fidei ratio', Verantwoording van het geloof. Zij werd aan de keizer gericht als een persoonlijke belijdenis van Zwingli, in de eerste persoon enkelvoud gesteld. Zwingli's persoonlijke belijdenis vertolkte echter de overtuiging van het gehele Zwitserse volk. Een derde belijdenis werd op 9 juli ingediend namens de steden Straatsburg, Konstanz, Memmingen en Lindau. Ze heet daarom de Confessio Tetrapolitana, de Vier-Stedenbelijdenis. Op wens van de raad van Straatsburg hadden Bucer en Capito een eigen belijdenis ontworpen. Begeerd had men het niet, veel liever had men de onenigheid in de Avondmaalsopvatting op de Rijksdag bedekt willen houden. De omstandigheden lieten echter geen andere mogelijkheid open. Hun verzoek om de Lutherse belijdenis te mogen ondertekenen, met uitzondering van het artikel betreffende het Heilig Avondmaal, was door de Lutheranen afgewezen. De vier steden lieten zich echter ook weer niet als strikte Zwinglianen in de hoek drukken, te minder daar het er op leek dat de keizer de 'sacramentariërs' allemaal zoveel mogelijk door de Lutheranen wilde laten verloochenen en bestrijden.

Op 15 juni had de keizer met zijn gevolg intocht gedaan in Augsburg. Tegen het middaguur meldden kanonschoten zijn komst; hoogwaardigheidsbekleders van kerk en overheid gingen hem tegemoet. Bij de brug over de rivier de Lech vond de ontmoeting plaats. De keizer schudde onder luid gejuich allen de hand. Vervolgens knielden ze met ontbloot hoofd neer om de zegen van de pauselijke legaat Campeggio te ontvangen. Twee bleven er staan: keurvorst Johann van Saksen en landgraaf Philipp van Hessen, juist de belangrijkste figuren! De stoet trok daarna de stad binnen. Voorop reed de keurvorst van Saksen, die een opgeheven zilveren zwaard droeg, het symbool van de keizerlijke waardigheid. Achter hem kwamen de aartsbisschoppen van Mainz en Keulen, vervolgens Ferdinand van Oostenrijk en ten slotte de keizer zelf, onder een fraai baldakijn. Vijfhonderd roodgeklede lansiers begeleidden de keizer. Eerst gingen ze naar de kathedraal, waar een *Te Deum* werd gezongen. Allen knielden voor het hoogaltaar, maar de keurvorst en de landgraaf bleven weer staan, evenals de markgraaf George van Brandenburg. 's Avonds laat nog werden de drie onbuigzamen bij de keizer ontboden. Hij eiste dat ze de volgende dag, Heilige Sacramentsdag, zouden deelnemen aan de processie. Verder werd hun te verstaan gegeven, dat de protestanten de volgende dag en gedurende heel hun verblijf te Augsburg geen kerkdiensten mochten houden.

De oude markgraaf George zei echter dat hij aan het bevel van de keizer geen gehoor kon geven. Hij keek de keizer vast in de ogen en besloot zijn woorden: 'Ik ben in ere grijs geworden in de dienst van uw grootvader keizer Maximiliaan. Ook voor u heb ik in menige moeilijke veldtocht mijn leven in gevaar gebracht. Maar ik laat mij en mijn onderdanen door niemand beroven van het onvervalste Woord van God of dwingen om mijn God te verloochenen. Dan zou ik nog liever hier op dit moment voor uwe keizerlijke majesteit neerknielen om me het hoofd te laten afslaan.' De keizer, die slecht Duits verstond, keek verschrikt en riep in ietwat gebroken Duits: 'Niet slaan af hoofd lieve vorst, niet slaan af hoofd.'

De vorsten kregen tot de volgende morgen respijt om hun beslissing bekend te maken. De hele nacht was Melanchthon met zijn vrienden in de weer om een verklaring op te stellen. De volgende morgen reeds om zeven uur werd het stuk overhandigd. De

protestanten zouden niet deelnemen aan de processie van het corpus Christi. 'Evenmin als de koperen slang bij de Joden, is het sacrament ons niet gegeven om vereerd te worden. Wij zijn hier gekomen om de waarheid te belijden, niet om aan misbruiken mee te doen.' Tevens werd meegedeeld dat de protestantse kerkdiensten gewoon door zouden gaan. De keizer besloot toen dat van beide kanten niet gepreekt zou worden, de diensten zouden enkel bestaan uit liturgie en Schriftlezing. Met tegenzin legden beide partijen zich bij dit compromis neer.

Behalve allerlei theologische verwickelingen sprak de politiek op de Rijksdag ook een woordje mee. De richting die verzoeningsgezind was, werd vertegenwoordigd door de keurvorst Johann van Saksen, de machtigste vorst onder de protestanten. Hij meende dat zijn riddertrouw hem gehoorzaamheid gebod aan de keizer, daarom wenste hij een conflict met hem te voorkomen. Om die reden bewaarde hij zorgvuldig afstand van de radicale vleugel van de Reformatie. Landgraaf Philipp van Hessen daarentegen stelde zich onverzettelijk op. Nog maar twintig jaar oud had hij in 1524, na een gesprek met Melanchthon tot diep in de nacht, voor de reformatorische overtuiging gekozen. Hij verscheen met zijn gevolg te Augsburg, op de mouwen de letters VDMIE geborduurd, 'verbum Dei manet in (a)eternum', *het Woord Gods blijft in der eeuwigheid*. De vijand parodieerde: und du musst ins Elend.

De landgraaf had in zijn hart een diep wantrouwen tegen de keizer. In de machtspolitiek van Rome in samenwerking met het Habsburgse huis zag hij een levensgrote bedreiging voor het protestantisme. In zijn onverzoenlijke houding vond hij steun bij Zürich en Straatsburg. Daarom beijverde hij zich om de eenheid binnen het reformatorische kamp te herstellen. Daartoe had hij in 1529 het godsdienstgesprek te Marburg georganiseerd om Luther en Zwingli te verzoenen, helaas zonder resultaat. Hij hoopte dat onder de druk van Augsburg de protestanten de gelederen nu zouden sluiten. De keizer achtte hij niet bevoegd om in geloofszaken een uitspraak te doen. De landgraaf eiste daartoe een concilie. Niet dat hij daar iets van verwachtte, maar om zo tijd te winnen om de gelederen te versterken. De keurvorst en Melanchthon ergerden zich geducht aan de militante opstelling van Philipp van Hessen. Hij maakte de protestanten bij de keizer stinkende en verzwakte zo hun onderhandelingspositie. De landgraaf raakte binnen het Lutherse kamp in een isolement en dreigde zelfs opgeofferd te worden aan de verzoeningspolitiek. Bij het voortgaan van de Rijksdag moest de keurvorst echter bekennen, dat de landgraaf het bij het juiste eind had: verzoening met Rome was niet meer mogelijk.

De dagen na de intocht van de keizer voerde Melanchthon in het geheim langdurige besprekingen met de secretaris van de keizer, de Spanjaard Alfonso Valdés, een Erasmusiaan. Deze probeerde Melanchthon over te halen om de godsdienstkwestie maar achter gesloten deuren te behandelen. Te meer daar Melanchthon hem had laten weten dat op het punt van de kardinale geloofsartikelen de beide partijen hetzelfde dachten. Het verschil betrof volgens hem alleen een aantal uitwendige zaken als het celibaat, het Avondmaal onder de beide gestalten van brood en wijn, de mis en de kerkelijke goederen, welke geconfisqueerd waren. Valdés stelde verwonderd vast, dat, als de zaken zo lagen, het dan niet moeilijk moest zijn om tot overeenstemming te komen. Voor Melanchthon braken zware dagen aan. De vermoeiende onderhandelingen met kanseliers, kardinalen en vorsten zetten hem onder hoogspanning. Justus Jonas schreef aan Luther dat magister Philippus eens terugkeerde van een bespreking met de aartsbisschop van Salzburg, waarbij het er warm aan toe was gegaan.

Toen Melanchthon in het gesprek het woord 'geweten' liet vallen, reageerde de kardinaal: 'Ach, geweten; wat geweten, geweten! De keizer duldt geen

ongehoorzaamheid.'

Met de vreselijkste dreigementen joeg bij de arme magister de stuipen op het lijf. Jonas vertelt: 'Het vuur werd hem flink aan de schenen gelegd. Toen hij terugkwam, het was reeds twee uur in de nacht, vertelde hij ons in alle vroegte, wat ze besproken hadden. Hij zei: 'Ik heb niet anders gehoord dan de verschrikkelijkste bedreigingen, ongeveer het doodvonnis.' Als we terug zijn, zullen we meer wonderlijks vertellen, liefste vader, hoe gerust zij zijn, alsof er geen God is of leeft, en hoe ze zich op menselijke macht verlaten.'

De dag voor de overhandiging van de belijdenis zat Melanchthon de hele dag nog over het manuscript gebogen, revisie van de zoveelste revisie. Reeds tweemaal had hij een voorrede geschreven en weer afgekeurd.

Toen droeg de keurvorst van Saksen, bevreesd dat Melanchthon al te toegevend zou zijn, dit werk op aan zijn kanselier dr. Gregor Brück. De oude Brück had reeds een werkzaam aandeel gehad in de totstandkoming van de belijdenis. Zijn voorrede had een rechtskarakter, zij beriep zich op de beschrijvingsbrief voor deze Rijksdag en herhaalde het beroep van de protestanten op de tweede Rijksdag te Spiers (1529) op een algemeen concilie. Brück zag nog mogelijkheden om de breuk in de kerk te herstellen en pleitte voor een objectieve kennisname van de bezwaren van de protestanten.

Het was de bedoeling dat op de 24e juni de belijdenis zou overhandigd worden. De protestanten, met name Philipp van Hessen, stonden er echter op dat de belijdenis niet slechts overhandigd, maar ook openlijk zou voorgelezen worden. Men kwam na moeizaam onderhandelen overeen dat dit de volgende dag zou plaatsvinden, 's middags om drie uur.

Het was de roomse theologen helemaal niet naar de zin, dat de leer van de Reformatie onbelemmerd zou geproclameerd worden voor een brede vertegenwoordiging van het Duitse volk. Daarom werd bevolen dat dit niet mocht gebeuren in de grote zaal waar de Rijksdag vergaderde, maar in de kapittelzaal van het *bisschoppelijk paleis*, die slechts ongeveer 200 personen kon bevatten. Op de trappen en het binnenplein hadden zich honderden mensen verzameld, die in spanning de afloop afwachtten. Vanwege de grote warmte waren de vensters van de zaal wijd open gezet. De Saksische onderkanselier Beyer las de belijdenis met zo'n stentorstem voor, dat de menigte buiten de zaal hem woordelijk kon verstaan. De voorlezing duurde ruim twee uur. De keizer dutte af en toe in; hij had moeite met de Duitse taal en van de theologische vraagstukken had hij weinig begrip. De belijdenis maakte diepe indruk op vriend en vijand. De biechtvader van de keizer merkte op: 'U hebt een theologie, die men slechts begrijpt als men veel bidt.' De belijdenis, aanvankelijk een Apologie genoemd, is de geschiedenis ingegaan als de 'Augburgse Confessie.'

Vorst Wolfgang van Anhalt sprak bij de ondertekening de gedenkwaardige woorden: 'Terwille van anderen heb ik al menige mooie tocht gemaakt. Waarom zou ik dan nu, daar de nood het eist, ter ere van mijn Heere en Verlosser Jezus Christus mijn paard niet zadelen en door mijn lijf en leven te wagen, mij naar de eeuwige erekrans in het hemelse leven spoeden.'

Sluiting van de Rijksdag; het Protestantisme gevestigd

Men dacht aanvankelijk dat de Rijksdag van Augsburg de Hervorming de doodsteek zou toebrengen. Ondanks tegenwerking en teleurstelling en tegen alle verwachting aan, bevestigde deze haar en verleende haar een tevoren niet gekende vastheid en sterkte. De herfst van 1530 was voor de Evangelische Christenheid beslissend in kerkelijk en politiek opzicht. In 1555 werd de overwinning verkregen door de scherpte

van het zwaard en door staatkunde, maar in 1530 zegevierde men door het geloof en door de kracht van Gods Woord. Een overwinning door zulke middelen is, de beste en meest afdoende.

De geschiedenis van de Hervorming in Duitsland, is de Evangelische wedergeboorte, die de Christelijke Kerk in de 16de eeuw in West-Europa onderging. Deze werd ten einde gebracht op dit tijdstip. Hoedanig de voortzetting en ontwikkeling van Gods werk omtrent Zijn kerk in de wereld moge geweest zijn: de Hervorming zelf was in Duitsland nu gevestigd. Wel zou de wereld nog verder getuige zijn van verbonden voor en tegen de waarheid; wel moesten er nog stromen bloed vloeien, maar toch de Hervorming zelf was van nu aan niet meer te keren. De zaak des geloofs was gewonnen door het geloof in Christus de Overwinnaar.

III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg

Tijdens de Rijksdag van Augsburg, verbleef Luther op het kasteel Coburg. Luther, als gebannene, mocht niet op de Rijksdag verschijnen. Daarom had de keurvorst reeds tijdens de reis de raad van de vrije rijksstad Neurenberg verzocht Luther onderdak te willen verlenen. Hij zou daar vanuit Augsburg beter bereikbaar zijn dan te Coburg. Neurenberg wees het verzoek af; men vreesde door de keizer in moeilijkheden gebracht te worden en kon Luthers veiligheid niet garanderen. Dat de raad de zaak van de Reformatie wel genegen was, blijkt uit het feit dat ze later de Augsburgse Confessie ondertekende. Luther, die toch al geen hooggespannen verwachtingen van de Rijksdag had, wilde liever terugkeren naar Wittenberg.

Vanaf ca. 15 april tot 4 oktober 1530 verbleef Luther het kasteel van Coburg. Luther kwam 's morgens om 4 uur op de Coburg aan. Samen met zijn secretaris, de jonge student Veit Dietrich, en zijn neef Cyriacus Kaufmann zou hij er bijna 6 maanden verblijven. Ridder Hans van Sternberg had zijn rentmeester Paul Bader belast met de zorg voor Luther. Bader had hem twee ruime kamers van het hoge vorstengebouw ter beschikking gesteld. Vanuit zijn kamer had Luther een wijd uitzicht op het Thüringerwoud.

Vanaf de 'uitkijktoren' op de grens van Saksen en Beieren, oefende Luther een sterke invloed uit door zijn brieven, op de Lutherse theologen, op Melancthon en de Keurvorsten op de Rijksdag. Zijn verblijf is er een opvallende parallel met zijn tien maanden verblijf op de Wartburg, 1521. Hij was nog steeds onder de banvloek van de paus en het verbod van het rijk, en kon niet veilig verschijnen te Augsburg. Bovendien had zijn keurvorst Johann van Saksen reden om te vrezen dat door zijn compromisloze houding hij zou kunnen belemmeren in plaats van bevorderen van het werk van verzoening en vrede. Maar hij wilde hem graag houden voor overleg en advies. Een bericht van Augsburg naar Coburg en andersom duurde ongeveer vier dagen. Luther kwam in het stadje Coburg aan met de keurvorst en de Wittenbergse godgeleerden.

Luther is op de Coburg buitengewoon nuttig geweest. Hij schreef er ca. 182 brieven. In het jaar 1530 deed hij 60 preken en schreef 26 geschriften.

De 12^e april stuurde Luther vanuit Weimar een brief aan Justus Menius te Eisenach. De eerste brief vanuit Coburg verstuurde hij aan Nicolaus von Amsdorf te Maagdenburg. Dezelfde dag schreef hij ook aan Nicolaus Hausmann te Zwickau in Saksen. De 20^e april schrijft hij aan keurvorst Johann van Saksen. De 22^e april aan Wenzeslaus Lint te Nürnberg; Nederlands, Neurenberg. De 23^e april op St. George-dag aan Cobanus Hesus te Nürnberg en aan Katharina Jonas te Wittenberg. De laatste

brief is in het Duits geschreven. De brieven aan theologen zijn alle in Latijn. Luther ontving een flink aantal brieven van allerlei personen. Deze geven interessante mededelingen over het tijdvak van de Rijksdag.

De hele collectie brieven, voorzien van uitvoerige toelichtingen zijn te vinden in onderstaande uitgaven:

- Luthers Brieven van Coburg, 18 april - 04 oktober 1530, in De Wette, IV, 182 stuks.
- Melancthon's Brieven aan Luther uit Augsburg, in het tweede deel van het "Corpus Reform."
- Zitzlaff (Archidiaconus in Wittenberg): Luther auf der Koburg, Wittenberg, 1882 (175 pagina's). Koestlin, ML, II. 198 verv.
- Dr. Martin Luther Werke. Briefwechsel, 5^e Band 1529-1530. Herman Böhlhaus Nachfolger; Weimar Ausgabe, 1934.
- Een gedeelte van deze brieven werden onder meer gepubliceerd in: **Maarten Luther. Ik zal niet sterven, maar leven. Een portret van de reformator in het licht van zijn brieven**, verzorgd en ingeleid door P. den Ouden. Uitgeverij De Groot Goudriaan Kampen, 1996

Behalve Luthers werk met zijn pen, spande hij zich ook in om de Evangelische waarheid te verbreiden door persoonlijke gesprekken. Enkele van deze ontmoetingen volgen hieronder.

Urbanus Rhegius, de hervormer van Braunschweig-Lüneburg, op weg van Augsburg naar Celle, deed een beroep op Luther en bracht een dag met hem door op Coburg. Het was "de gelukkigste dag" van zijn leven, en maakte een onuitwisbare indruk op hem.

Hij schrijft in een brief: "Ik oordeel, dat niemand Luther kan haten die hem kent. Zijn boeken onthullen zijn genie, maar als je hem zou zien van aangezicht tot aangezicht om met hem te spreken over Goddelijke dingen en als je zijn apostolische geest hoort, zou je zeggen, de levende werkelijkheid overtreft de roem. Luther is te groot om te worden beoordeeld door iedere wijsneus. Ik heb ook boeken geschreven, maar in vergelijking met hem ben ik slechts een leerling. Hij is een uitverkoren instrument van de Heilige Geest. Hij is een Theologus voor de hele wereld."

Martin Bucer, de hervormer uit Straatsburg bezocht Luther ook in Coburg op 25 september. Hij probeerde hem te wekken, indien mogelijk, op een meer vriendelijke houding tegenover de Zwinglianen en Straatsburgers inzake het Heilig Avondmaal. Bucer deed er alles aan om tot vergelijking te komen. Maar Luther bleef op zijn standpunt staan: *Dit is Mijn lichaam*. (Consubstantiatie) Hij slaagde in ieder geval wel zóver dat hij hoopvol gestemd was op een toekomstige verzoening. Het was het begin van de inspanningen van de Unie wat resulteerde in de Wittenburgse Concordia, maar dat mislukte uiteindelijk.

Bucer de indruk gekregen van dit bezoek, dat Luther was een man 'die waarlijk God vreesde, en zocht oprecht de heerlijkheid van God.' Er kan geen twijfel over bestaan. Luther vreesde God, en niets anders. Hij zocht de heerlijkheid van Christus, en zocht geen eer, rijkdom en de genoegens van de wereld.

In de Coburg, was Luther in de volle kracht van zijn leven - 46 jaar - en op het hoogtepunt van zijn roem en macht. Echter tobde hij in toenemende mate met zijn gezondheid. Regelmatig werd hij geplaagd door nierstenen, angina pectoris, jicht en

obstipaties. Op de Coburg leed hij vaak aan slapeloosheid en hoofdpijnen, die gepaard gingen met zulke hevige oorsuizingen, dat hij soms lange tijd niet in staat was om wat te doen. Hij zocht dan wat afleiding in boogschieten of liet zich vertroosten door 'Vrouwe Musica'. Veel pijn had hij ook aan een ontsteking aan zijn scheenbeen, die kunstmatig werd opengehouden door middel van een buisje waardoor de etter kon weglopen. (Tot zijn dood toe heeft hij er mee gelopen) Zijn ziekten beschouwde hij als een deel van de strijd die hij met de duivel te voeren had. Luther ervoer wat Paulus beschrijft: *Gods kracht wordt in zwakheid volbracht*.

Na een groot aantal voorbereidingen deed keizer Karel V de plechtige opening van de Rijksdag te Augsburg op 20 juni. 25 juni werd de Augsburgse confessie overhandigd. 19 november werd de Augsburgse Rijksdag gesloten.

Met de *Augsburgse Confessie* was Luthers werk voor een breed publiek grotendeels voltooid. Zijn volgelingen waren nu een georganiseerde kerk met een belijdenis van het geloof, een vorm van godsdienstoefening en in sommige districten een overheid die de Lutherse leer was toegegaan. Overheid en kerken waren niet langer afhankelijk van zijn persoonlijke inspanningen. Zijn reformatorische arbeid duurde circa vijftien jaar en Luther voltooide op de Coburg de vertaling van de Bijbel. Dit was het grootste werk van zijn leven, samen met zijn prediking, onderwijs en schrijven. Vanaf die tijd begon zijn fysieke kracht te dalen, zijn zwakheden namen toe en hij klaagde vaak over vermoeidheid en nutteloosheid. Hij verlangde naar de hemelse rust na zijn ongeëvenaarde arbeid.

V. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden

Op 23 maart 1530 verklaarde de keurvorst Johann dat de keizer en hijzelf zou verschijnen op de Rijksdag. Op maandag 24 maart zond hij bevel aan Luther, Jonas, Pomeranus en Melanchton een afschrift van de brief van Uitschrijving. Deze behelsde het bevel dat, doordien zodanige Rijksdag in plaats van een Concilie of Nationale vergadering zou worden gehouden. Dit was nodig omdat men wegens de *Artikels* waarover onenigheid in het geloof en een andere uiterlijke kerkgebruiken en plechtigheden was ontstaan, zodanig moest worden uitgelegd dat men grondig kon besluiten hoe en hoever de Evangelischen zich met God, met hun geweten en welvoeglijkheid, bovendien zonder grote ergernis in een onderhandeling zouden mogen inlaten. Terwijl de zaak geen uitstel leed zouden de Godgeleerden hun meningen naastvolgende zondag te Torgau overleveren en hun zaken zo beschikken dat zij, samen met Spalatines en M. Eisleben met de Keurvorst naar Coburg konden reizen. Daar zouden zij bericht ontvangen of het de Evangelischen geoorloofd was hun predikers en de geleerden onder behoorlijke escort met zich mee te nemen. Indien dit niet verkregen werd zouden zij, voornamelijk Luther tot nader order te Coburg blijven. Uit deze genoemde 17 *Artikels* heeft Melanchton daarna de Augsburgse Confessie opgesteld.

Nadat de Godgeleerden te Torgau waren aangekomen en de Keurvorst de nodige orders omtrent de regering gegeven had en aanbevolen om het volk in het gehele Keurvorstendom naarstig te vermanen, om met aandacht een gezegende uitslag van de Rijksdag te bidden. De Keurvorst vertrok de 23e april van Coburg. Luther bleef omdat zijne Genade, (de Keurvorst) beducht was hem zonder vrijgeleide met zich te nemen. Hij verbleef in het geheim op het slot wat toen slecht gefortificeerd en bezet was, omreden welke de Keurvorst hem had meegedeeld. Daarom noemt hij de plaats in zijn

brieven niet, maar schrijft meestal: *uit de Woestijn*, enzovoort

Zie **Vitus Lodewijk von Seckendorf**, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I, blz 465 e.v.

V. BRIEVEN VAN LUTHER

AAN MELANCHTHON, 24 APRIL

Aan mijn zeer geliefde broeder, magister Philippus, de getrouwe, wijze dienaar en discipel van Christus.

Genade en vrede in de Heere Jezus. We zijn eindelijk op onze Sinai aangekomen, Lieve Philippus, maar wij zullen van deze Sinai een Sion maken en er drie tabernakelen bouwen, één voor de Psalmen, één voor de Profeten en één voor Aesopus². (Maar die is slechts tijdelijk.) De omgeving is buitengewoon aangenaam en uitstekend geschikt om te studeren, alleen jouw afwezigheid doet me treuren. Ik begin me geducht op te winden over de Turken en Mohammed, als ik het onverdraaglijke razen van de satan zie, die zo hovaardig tegen lichamen en zielen woedt. Daarom zal ik bidden en smeken en niet rusten, totdat ik zal weten dat mijn geroep in de hemel is verhoord. Jou plagen meer de binnenlandse verschrikkingen van ons rijk. Wij zijn het, die voorbestemd zijn om deze beide laatste weeën³, die tezamen woeden en in een laatste stormloop op komen zetten, te aanschouwen en te verduren. Maar deze aanval is ook een getuige en profeet van het einde van de satan en van onze verlossing.

Ik bid Christus dat Hij je steeds een goede slaap geve en je hart van zorgen, namelijk van de vurige pijlen van de satan, verlosse en beware. Amen.

Ik schrijf dit omdat ik niets heb te doen, daar ik mijn kist met papieren en andere zaken nog niet heb ontvangen, want ik heb nog geen van beide slotvoogden gezien. Er ontbreekt niets wat bij de eenzaamheid hoort; de grote woning die het hoogste deel is van het kasteel, is helemaal voor ons, we hebben de sleutels van alle slaapkamers gekregen. Ze zeggen dat meer dan dertig mensen hier hun brood eten, waaronder twaalf nachtwachters en twee wachters met een trompet op verschillende torens. Maar wat heb je er aan. Ik heb echter niets anders te schrijven. Vanavond zal, hoop ik, de rentmeester er zijn; dan zullen we misschien nieuws horen. Gods genade zij met je. Amen.

Groet doctor Casparum⁴ en magister Spalatinus van me, de opdracht om magister Agricola en Aquila te groeten zal ik aan Jonas geven.

Uit het rijk van de vogels, om drie uur, 1530.

Martinus Luther

AAN JUSTUS JONAS, 24 APRIL

Luther schrijft aan zijn vriend Justus Jonas over de lawaaiende kraaien. Gekscherend vergelijkt hij de roomse geestelijkheid bij kraaien. Met veel ophef en lawaai verkondigen de sofisten hun schijnwaarheden en decreten, maar het zijn holle woorden, net zo inhoudsloos als het rumoer van de kraaien. Johann Cochlaeus, sinds Worms één van Luthers felste tegenstanders, was te Augsburg één van de woordvoerders. Luther werd in een populair volksgedicht de *Wittenberger nachtegaal*

² Griekse dichter; zijn fabels werden door Luther hoog gewaardeerd omdat ze veel levenswijsheden bevatten. In de voorrede op zijn vertaling raadde Luther de huisvaders aan om ze 's avonds aan tafel te vertellen, 'omdat we zien dat kinderen en jonge mensen door fabels en sprookjes gemakkelijk tot het goede te bewegen zijn.'

³ Rome en de islam.

⁴ Caspar Lindemann, neef van Luther, lijfarts van keurvorst Johann van Saksen. De bezorgde keurvorst belastte hem met de zorg voor Luthers gezondheid.

genoemd. Daarop zinspeelt hij, als hij schrijft dat het hoog tijd wordt dat te midden van de kraaien de nachtegaal zich eens laat horen.

Genade en vrede in Christus.

Eindelijk zitten we nu hier, in de wolken, werkelijk in het rijk van de vogels, mijn liefste Jonas. Want, om van de andere vogels maar te zwijgen, waarvan het gezang zo door elkaar klinkt, dat het een storm zou overstemmen, zo nemen de kraaien of raven recht voor ons een heel woud in. Ik bedoel dat er een gekwetter klinkt vanaf 's morgens vier uur de hele dag door, onvermoeid en zonder ophouden, misschien ook nog wel de hele nacht door, zodat ik denk dat er ergens anders nauwelijks een grotere menigte vogels bijeen kan zijn. Er is er geen één onder hen die ook maar een moment stil is, ze willen allemaal graag gehoord worden, waarbij de vaders met de jongens en de moeders met de dochters de naam van de kraaien bezingen. Ze zingen misschien wel zo mooi voor ons, om ons in slaap te zingen, wat we, zo God wil, deze nacht wel zullen merken. Het is een zeer edel soort vogels en, zoals je weet, bij uitstek onmisbaar en nuttig voor de samenleving.

Ik leg het zo uit, dat ze het hele leger van sofisten en Cochlaeïsten vormen, uit de gehele wereld hier voor mij verzameld, opdat ik hun wijsheid en zoet gezang beter zou kunnen leren kennen, en hun taak en nut voor de samenleving, zowel lichamelijk als geestelijk, met genoeg zou gadeslaan. Tot nu toe heeft nog niemand een nachtegaal gehoord, terwijl zijn voor- en nazanger, de koekoek, reeds pronkt met de schoonheid van zijn prachtige stem. Dat past toch ook zijn mededinger en zegevierende tegenstander, de nachtegaal, om ijverig de Heere te prijzen, net zoals zijn andere medezangers de merel, de mus en de leeuwerik. Maar dat is hier iets ongehoords. Je ziet wel dat ik niets heb te schrijven; daarom, opdat ik niet niets zou schrijven, heb ik er meer plezier in wat gekkigheid te schrijven dan te zwijgen, vooral omdat de kraaien zo'n lawaai maken en hemel en aarde met hun gekwetter vervullen. Het is volgens mij toch een schandelijke vertoning, dat iemand die woorden kan spreken, niet eenmaal zijn mond zou opendoen. De Heere zij met jullie; laten we voor elkaar bidden. Dat is nodig. Wil magister Agricola en Aquila, die ik spoedig zelf zal schrijven, groeten. Het ga je goed.

Uit het rijk van de vogels, vooral van de kraaien, namiddag 4 uur 1530.

je Martinus Luther

AAN DE TAFELVRIENDEN TE WITTENBERG, 26 APRIL (1530?)

Genade en vrede in Christus!

Lieve heren en vrienden. Ik heb jullie brieven allemaal ontvangen en vernomen hoe het er bij jullie voorstaat. Opdat jullie dan weer zouden weten hoe het hier is, bericht ik jullie dat wij, namelijk ik, magister Veit en Cyriacus, niet naar de Rijksdag te Augsburg gaan; overigens zijn we wel op een andere Rijksdag aangekomen. Er is een dicht struikgewas direct beneden ons raam, een klein bos, daar hebben de kraaien een Rijksdag belegd. Er is een komen en gaan, en zo'n onophoudelijk gekrijs, dag en nacht, alsof er allemaal dronken en gek geworden zijn. Jong en oud kwettert zo door elkaar, dat ik me er over verbaas hoe hun stem en adem het zo lang kunnen uithouden. Ik zou graag willen weten of er bij jullie ook nog enkele van zulke ridders en krijgslui zijn, volgens mij zijn ze uit heel de wereld hier verzameld. Ik heb hun keizer nog niet gezien, maar verder zwerven en buitelen de adel en de grote hanzen steeds voor onze ogen; wel niet zo kostbaar gekleed, maar eenvoudig in één klem en met donkere ogen. Ze zingen allemaal hetzelfde lied, maar met een aangenaam onderscheid tussen

jongeren en ouderen, groten en kleinen. Ze geven ook niet om een groot paleis en een zaal, want hun zaal is gewelfd met de mooie, wijde hemel; hun vloer is gewoon het veld, waarop een tapijt ligt van mooie groene twijgen; de muren zijn zo wijd als de einden van de aarde. Ze vragen ook niet naar paard of harnas, ze hebben gevederde strijdwegens, waarmee ze aan de buksen kunnen ontkomen en de boze vijand tarten. Het zijn grote, machtige heren; wat ze besluiten weet ik nog niet. Maar, naar ik van een tolk heb vernomen, beramen ze een reusachtige veldtocht tegen de tarwe, gerst, haver, mout en allerlei andere granen. Velen zullen hier ridder worden en grote daden verrichten.

Zo zitten we hier op de Rijksdag, we horen en zien met grote vreugde en genoegten hoe de vorsten en heren tezamen met de andere rijksstanden vrolijk zingen en een goed leventje leiden. We hebben er een groot vermaak in om te zien hoe ridderlijk ze iets wegpikken, hun snavel vegen en de wapens opnemen, overwinningen en eer behalen op koren en mout. We wensen hun geluk en heil, totdat ze allemaal aan het spit worden geregen. Ik houd het er voor dat ze niets anders zijn dan de sofisten en papisten met hun preken en schrijven, die moest ik allemaal op een hoop hier voor me hebben, opdat ik hun liefelijke stemmen en preken zou horen en zou zien wat een nuttig volk het is om alles te verorberen wat er op aarde is en uit verveling daarom kwetteren. We hebben nu pas de eerste nachtegaal gehoord, want hij wilde april niet vertrouwen. We hebben tot nu toe enkel mooi weer gehad, het heeft nog niet geregend, alleen gisteren wat. Bij jullie is het misschien anders. Wees hiermee Gode bevolen, zorg dat alles goed blijft gaan.

Uit de Rijksdag van de Moutturken, 28 april anno 1530.

Martinus Luther D.

AAN MELANCHTHON, 12 MEI

Toelichting

Melanchthon was in Luthers ogen een Christoforus, hij zou Christus en zijn zaak door de Rijksdag heen dragen. De legende luidt dat Christoforus, een reus, de machtigste heer wilde dienen. De grote koning die hij diende, bleek bang te zijn voor de duivel. De duivel was blijkbaar machtiger, daarom trad Christoforus bij hem in dienst. De duivel was echter bevreesd voor Christus. Toen ging Christoforus op zoek naar Christus. Een oude kluizenaar sprak tot hem: 'In uw gave schuilt uw roeping'. De reus werd een toegewijde veerman; op zijn schouders droeg hij pelgrims door een woeste stroom. Op een keer stond er een klein kind aan de oever, dat overgezet wilde worden. Bij iedere stap werd het kind steeds zwaarder, Christoforus dreigde te verdrinken; ternauwernood wist hij een overhangende tak te grijpen en de overzijde te bereiken. Toen begreep hij wie dat kind was: Christus. Christoforus had zijn meester gevonden. Luther spreekt in de volgende brief zijn vriend aan met 'Christoforus', en herinnert hem daarmee aan een preek die hij te Coburg gehouden had. In die preek had hij de legende van Christoforus gebruikt als beeld voor het kruisdragen. 'Welaan, wie Christus, dat lieve kindeke, op zich heeft genomen, die moet òf Hem door de stroom helemaal naar de overkant dragen, òf verdrinken; er is geen middenweg. Verdrinken is niet zo best, daarom willen we met Christus door de stroom heen gaan, ook al laat het zich aanzien dat we moeten verdrinken. We hebben immers de belofte, dat wie Christus heeft, zich op Hem verlaat en gelooft, met David vrijmoedig kan zeggen: Ofschoon mij een leger belegerde, mijn hart zou niet vrezin; ofschoon een oorlog tegen mij opstond, zo vertrouw ik hierop (Psalm 27: 3). Laat ze stampvoeten en steigeren, grauwen en dreigen, wat ze ook willen; het water mag nog zo diep zijn: met

Christus zullen we er doorgaan.'

Melanchthon, die erg bijgelovig was, meende dat de kraaien waar Luther over schreef, wat te betekenen hadden. Hij berichtte Luther op 4 mei dat hertog Georg van Saksen, Luthers aartsvijand, Augsburg naderde. In zijn gevolg trok Cochlaeus mee. Melanchthon schreef:

'Door een paar letters te veranderen krijg je 'koloios', het Griekse woord voor kraaien.' Omdat Luther met zijn bijgelovigheid vaak de gek stak, voegt hij er waarschuwend aan toe: 'Ik zal bewijzen dat het geen onzin is; als je de naam Eck verdubbelt, krijg je 'eckeckeck', net kraaiengeriep. Eck heeft een menigte van stellingen tegen ons geschreven en daagt de vorsten uit daarover te disputeren. Behalve hem zijn er te Augsburg meer kraaien dan ik tellen kan.'

Aan mijn liefste broeder, magister Philippus Melanchthon, de sterke en getrouwe Christoforus.

Genade en vrede in de Heere.

Mijn Lieve Philippus, op de achtste mei zijn we begonnen op je brief uit Neurenberg te antwoorden, maar er is een verhindering tussen gekomen, zodat ik het tot nu moest uitstellen. Ondertussen hebben we ook uit Augsburg een pakket brieven van jullie ontvangen.

Ik heb mijn '*Vermaning aan de geestelijken*' al enige tijd voltooid en naar Wittenberg gezonden. Ik heb ook twee hoofdstukken van *Ezechiël* over Gog vertaald en er een voorrede op geschreven.⁵ Het zal tegelijk met het andere geschrift gedrukt worden. Toen dat klaar was, nam ik met grote voortvarendheid de profeten ter hand. Ik had me voorgenomen alle profeten voor Pinksteren vertaald te hebben. Daarna Aesopus en nog wat andere dingen. Het zou me zeker zijn gelukt, zo goed schoot ik op. Maar de oude, uitwendige mens wordt gebrekkig en kan de ijver van de nieuwe, inwendige mens niet meer dragen en bijhouden. Mijn hoofd begon vol geraas, ja vol donderslagen te raken en als ik niet direct met werken was gestopt, was ik flauwgevallen, hetgeen ik de afgelopen twee dagen nauwelijks kon voorkomen. Zo is het nu al de derde dag dat ik geen enkele letter kan of wil zien. Ik merk dat het niet meer gaat zoals ik het zou willen, de jaren gaan zich laten gelden. Mijn hoofdstuk⁶ is een hoofdstukje geworden, zo zal het doorgaan en een paragraaf worden en ten slotte een regeltje. Ik houd daarom volstrekt rust en doe niets. Langzamerhand bedaart het oproer in mijn hoofd door de medicijnen en uit eigen beweging. Daar heb je de oorzaak waarom ik zo getalmd heb je te antwoorden. Op die dag dat jouw brieven uit Neurenberg kwamen, had de satan zijn gezantschap bij mij. Ik was juist alleen, Veit en Cyriacus waren weg, en hij heeft me in zoverre overwonnen, dat hij me uit mijn kamer joeg en mij dwong het gezelschap van mensen op te zoeken. Ik kan nauwelijks die dag afwachten, dat wij eindelijk de grote macht en bijkans goddelijke majesteit van deze geest zullen zien.

Dit is onze toestand inwendig; om mij heen zijn er andere dingen waarvan jij mij bericht. Eck begint opnieuw de strijd tegen jou, samen met Billican⁷. Wat hebben ze anders te doen op de Rijksdag? Zo denken die stomme ezels in de zaken aangaande de

⁵ Luther beschouwde Ezechiël 38 en 39 in vergelijking met Openbaring 20 als de laatste fase in het bestaan van de wereld.

⁶ Luther speelt met de dubbele betekenis van 'caput': hoofd en hoofdstuk.

⁷ Theodor Billican sloot zich aanvankelijk bij de evangelische beweging aan. In Augsburg deed het gerucht de ronde, dat hij was teruggekeerd tot de Roomse kerk. Dit vond echter eerst pas in oktober plaats. Ten diepste is hij een weifelaar gebleven.

kerk en zo behandelen ze die. Maar genoeg daarover. Magister Joachim⁸ heeft me dadels en rozijnen gestuurd en mij tweemaal in het Grieks geschreven. Als ik weer gezond ben zal ik hem in het Turks schrijven, dan heeft hij ook iets te lezen wat hij niet begrijpt. Waarom schrijft hij mij ook in het Grieks? Ik houd nu maar op, een andere keer meer, opdat ik de oproerlingen die in mijn hoofd achtergebleven zijn niet opnieuw kwaad maak, ze zijn al prikkelbaar genoeg.

Graag had ik, zoals jij graag wilt, de keurprins geschreven over de landgraaf⁹; ook aan de keurvorst en jullie allemaal, maar te zijner tijd zal ik het doen. De Heere zij met jullie allen. Groet je vriendenkring. Maar luister eens: voor alles wilde ik wel dat jullie er op letten dat je niet, naar mijn voorbeeld, jullie hoofd in de war laten brengen. Daarom beveel ik jou en al je metgezellen, onder bedreiging van de ban, dat je de grenzen in acht neemt, tot behoud van je zwakke lichaam, om geen zelfmoordenaar te worden en daarna te beweren dat het gebeurde uit gehoorzaamheid aan God. God wordt ook met rust gediend, ja op geen enkele manier beter dan met rust. Daarom heeft Hij immers gewild, dat boven alle dingen de sabbat in ere zou gehouden worden. Denk er goed om, dat je het niet veronachtzaamt.

Het is het woord van God wat ik je schrijf.

12 mei 1530.

je Martinus Luther

VERMANING AAN DE GEESTELIJKEN DIE TE AUGSBURG VERGADERD ZIJN

Op 29 april schreef Luther zijn *Vermaning aan de geestelijken die te Augsburg vergaderd zijn*. Het is te beschouwen als Luthers eigen inbreng op de Rijksdag. Begin juni kwamen 500 gedrukte exemplaren te Augsburg aan. Zodra de keizer van het geschrift hoorde, verbood hij de verkoop ervan. Dit verbod kon evenwel niet verhinderen dat deze open brief gretig aftrek vond, er werd om gevochten. De humanist Daniël Mauch, die in opdracht van Campeggio de Vermaning in het Latijn vertaalde, schreef aan een vriend: 'Het een samenvatting van het hele Lutheranisme; als u de hele Luther wilt zien, moet u het kopen.'

De *Vermaning* was niet bedoeld als onderhandelingsstuk, er was naar Luthers mening al genoeg gepraat. Het was een persoonlijk getuigenis, vurig, in de directe rede gesteld; een terugblik op zijn levensstrijd en tevens de grootste afrekening die hij met zijn tegenstanders heeft gehouden. Voor Luther was de aanval de beste verdediging. Hij richt zich niet tot de wereldlijke standen, maar tot de clerus. Zij zijn de schuldigen, zij zijn verantwoordelijk.

Luther doet een aanspraak aan de geestelijken en noemt hen *lieve heren*. Hij wenst dat zij op deze Rijksdag veel goeds mogen uitwerken omdat het anders te vrezen staat dat er wanhoop uit zal ontstaan. Hij verontschuldigt zich dat hij de vrijmoedigheid neemt om hen te vermanen, met te zeggen, *dat een gek dikwijls beter raad had gegeven dan vele wijzen*. Verder, dat zij zelf nu 10 jaar al hun wijsheid, berading, macht en alles wat zij vermochten hadden aangewend zonder hun doel te bereiken. Hij en zijns

⁸ Joachim Camerarius, eig. Liebhard Kammerer, Bijbels humanist en theoloog, vriend van Melanchthon. Als afgevaardigde van Neurenberg aanwezig op de Rijksdag te Augsburg, waar hij meewerkte aan de opstelling van de Augsburgse Confessie.

⁹ Velen ergerden zich te Augsburg aan Philipp van Hessen, die bij de Zwingliaanse Keller ter kerke ging en de diensten van Agricola meed.

gelijken hebben geen Rijksdag nodig. Want hoewel wij onder Turken of Tartaren, onder paus of duivel komen, zo staat onze zaak toch vast. Omdat wij weten hoe wij geloven en leven, leren en doen, lijden en bidden, gezond worden en sterven, van Wie wij alles van verwachten, halen en vinden en eindelijk bij blijven zouden. En is reeds genoeg bloed en de marteldood van vele vromen van uw kant vergoten en aangedaan. Dat bekend en bekrachtigt, niet dat wij volmaakt zijn en alles verkregen hebben, maar dat wij *de rechte regel hebben*, zoals de heilige Paulus zegt. Dat wij de rechte weg en de rechte doel voor ons hebben en aan die leer niets ontbreekt; het leven zij dan ook hoe het zij. Zie *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie*, blz. 501 e.v.

Citaat uit *Vermaning aan de geestelijken*. “Kortom: wij en u weten, dat gij leeft zonder Gods Woord, maar wij met Gods Woord. Daarom is het onze hoogste begeerte en ootmoedige bede, dat u God de eer zou geven, uw schuld bekennen, berouw hebben en u beteren. Zo niet, u zult mij tegenover u vinden. Leef ik, zo ben ik uw pest, sterf ik, zo ben ik uw dood. God heeft mij tegen u opgewekt, ik moet u een beer en een leeuw zijn op de weg naar Assur, zoals Hosea (13: 7) zegt; ik van mijn kant zal u geen rust laten totdat u zich betert of te gronde gaat. We stellen u voor de keuze:

Ten eerste: daar u toch het bisschoppelijk ambt en werk kunt noch wilt waarnemen, gij namelijk, die tot het prediken, troosten en leiden van gewetens waarlijk, waarlijk niet deugt, tezamen met al uw geleerden, geef ons toch uw ambt, dat u schuldig bent waar te nemen. Sta ons toe het Evangelie vrij te prediken, laat ons het arme volk (dat begeert vroom te zijn) dienen; vervolg en weer toch niet hetgeen u niet kunt, en toch schuldig bent te doen en wat anderen voor u willen doen.

Ten andere zo willen wij, behalve dat, niets van u verlangen, noch loon van u vragen, maar, omdat God immers voor ons zorgt, wachten. Wij zullen u dus zo het loon voor de arbeid en de kosten voor de moeite besparen. Niet dat wij zo graag willen prediken, want, om voor mijzelf te spreken, ik zou geen betere tijding kunnen ontvangen, dan die, welke mij zou ontslaan van het prediken. Ik ben het wel zo moe vanwege de grote ondankbaarheid van het volk, maar veelmeer nog vanwege de ondragelijke last welke de duivel en de wereld mij bezorgen. Maar die arme zielen willen niet dat ik er mee ophoud, bovendien is er een man, hij heet Jezus Christus, die zegt er 'nee' tegen. Hem volg ik voor die geringe prijs, want Hij heeft wel meer aan mij verdiend.’

Luther schreef ook, dat de zaak van de Reformatie geen Rijksdag nodig heeft. 'Wij hebben de Helper gevonden. Maar gij en het arme volk dat onder u is, geef uw halsstarrigheid op en verootmoedig u voor God. Het volk laat zich niet langer met Rijksdagen en concilies afschepen.'

Hier spreekt geen aangeklaagde, maar een aanklager; Rome wordt voor de tribunaal van Gods Woord gedaagd. Hij doet een laatste aanbod: 'Geef ons de vrije prediking van het Evangelie, dan zullen we van verdere aanspraken afzien'. Op de achtergrond speelde de gedachte mee: *waar de rechte leer gepredikt wordt, volgt de Reformatie vanzelf*.

Door deze *Vermaning* van Luther werden enkele harten geraakt, zoals blijkt uit degenen, die het getal van de protestanten daarna hebben vermeerderd. Namelijk, keurvorst Herman van Keulen, Paltsgraaf Frederik, die toen een van de voornaamste keizerlijke ministers was en daarna keurvorst werd; de keurvorst van Brandenburg, Joachim de Tweede, Eric hertog van Bronswijk, de hertogen van Meckelenburg en Pomeran, George Ernst, vorst van Hennenberg en veel andere graven, vrijheren, edellieden en Rijkssteden.

De keizer zelf heeft zich met de koning Ferdinand na deze tijd veel genadiger jegens

de protestanten getoond. Zodat het geen nalatigheid maar een werk van godsvrucht, of liever *een werk van Gods voorzienigheid* was dat de keizer niet gedaan heeft hetgeen Maimbourg en zijn bloeddorstige metgezellen wensten dat geschied was.

Om op de 404 stellingen van Eck een antwoord te geven, herschreef Melanchthon *De Apologie*. Voor het eerste deel, dat de geloofsartikelen bevat, maakte hij gebruik van de artikelen die onder Luthers leiding te Schwabach voor de Lutherse vorsten waren opgesteld en de artikelen die in Marburg met de Zwinglianen waren overeengekomen. Melanchthon zond de Confessie aan de keurvorst en op de 11e mei aan Luther met bevel om zijn gedachten daarover te uiten. Melanchthon noemt De confessie regelmatig zijn Apologie.

Luther veranderde niets in de Confessie. Hij schreef: *'Ik weet niets te veranderen of te verbeteren en het zou zich ook niet schikken, omdat ik zo zacht niet gaan kan.'*

Dat echter Luther in het 10e artikel de woorden, *de tegenleer wordt verworpen*, toen er bij heeft gevoegd getuigt Marbach in: *Onderrichting van het Avondmaal*, pagina 549.

Omdat de komst van de keizer lang aanliep beschaafde Melanchthon die belijdenis hoe langer hoe meer en zond deze aan Luther om ze te overzien, zoals blijkt uit zijn brief van de 22e mei, waarin hij ook Luther vermaant aan de landgraaf te schrijven om hem op de goede weg te houden. Want de Evangelischen waren om de landgraaf duidelijk verlegen, dat hij óf door al te grote heftigheid de religie zaak in gevaar zou storten, óf, dat hij tot de Zwinglianen zou overgaan. (Filip van Hessen)

LUTHERS BRIEF AAN LANDGRAAF FILIPS VAN HESSEN

Intussen had Luther reeds de 20e mei een voortreffelijke brief aan de landgraaf geschreven en daarin zijn hoog vorstelijke Genade nadrukkelijk voor de Zwingliaanse dwaling gewaarschuwd. Hij staat op zijn vaste grond uit de woorden van de inzetting genomen en klaagt onder andere over de Zwitsers dat zij Carlstad opgenomen en de tastbare leugen welke die stijfde. Hij besluit met deze krachtige woorden:

"... Ach Heere God, het is geen kleinigheid of schimp iets nieuws te leren; waarlijk donkere of onzekere spreuken moeten het niet doen, daartoe worden heldere, krachtige teksten vereist, die zij tot nu toe niet hebben op de baan gebracht. Waarlijk, ik heb over mijn leer zo grote verzoeking en gevaar geleden, dat ik die bittere arbeid niet graag tevergeefs zou hebben gedaan of nog zou doen. Daarom zou ik waarlijk noch uit haat of uit hoogmoed wederstaan, maar hun leer overlang hebben aangenomen, als ze de grond ervan konden aantonen; dat weet God mijn Heere. Op hetgeen echter waar zij opstaan, kan ik mijn geweten niet zetten. Ik hoop, dat Christus onze Heere ook niet weinig door mij arm werktuig heeft gedaan, dat zij mij immers niet kunnen achten alsof ik tegen hun doen niets was geweest. Hiermee wil ik uwe Vorstelijke Genade onze lieve Heere God bevelen. Uwe V.G. ziet, hoop ik, dat ik het van harte en trouw meen. God de Vader van alle ellendige zielen verlene ons allen Zijn genade en verlichtte ons met Zijn waarheid."

Bij het tweede deel van de Confessie, over de afgeschafte misbruiken enz., raadpleegde Melanchthon de *Torgauer artikelen*. Onder invloed van Ecks aanval lag het zwaartepunt van de Apologie niet meer in de uiteenzetting van misbruiken in de kerk, maar in de artikelen betreffende het geloof. Melanchthon schreef aan Luther dat de Apologie nu eerder een confessie kon genoemd worden. Toen het eerste ontwerp gereed was, zond hij het Luther toe.

De keurvorst voegde er een brief bij, waarin hij de gang van zaken uiteen zette en Luther vroeg het ontwerp eens kritisch door te nemen. 'Wanneer de inhoud u bevalt, of wanneer u meent dat iets moet worden toegevoegd of veranderd, teken dat dan aan in de kantlijn en zend het ons spoedig lenig, goed verpakt en verzegeld, want we moeten klaar zijn als de keizer aankomt en we verwachten hem spoedig.' Verder vroeg de keurvorst hoe zijn opstelling moest zijn tegenover het te verwachten preekverbod van de keizer, 'opdat wij daarin voor God en ons geweten recht mogen handelen.'

Zie *Vitus Lodewijk von Seckendorf*, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland*, enz. Deel I, blz 466 e.v.

AAN KEURVORST JOHANN VAN SAKSEN, 15 MEI

Aan de doorluchtige hooggeboren vorst en heer, heer Johann, hertog van Saksen, keurvorst, landgraaf van Thüringen en markgraaf van Meissen, mijn genadigste heer.
Genade en vrede in Christus onze Heere!

Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste heer!

Ik heb de *Apologie* van magister Philippus doorgelezen, ik ben er erg mee ingenomen, ik weet er ook niets aan te verbeteren, noch te veranderen; het zou me ook niet passen, want ik kan niet zo voorzichtig en op mijn tenen lopen¹⁰. Moge Christus, onze Heere, helpen, opdat ze veel en rijke vrucht mag opleveren, naar wij hopen en bidden. Amen. Op de vraag, waar de Keizerlijke Majesteit wenst dat Uwe Keurvorstelijke Genade zal ophouden met te laten preken: mijn mening is nog steeds dat de keizer onze heer is, de stad en alles is van hem¹¹. Men zou zich te Torgau ook niet tegen UKG verzetten, indien u zou wensen of bewerkstelligen, omdat het uw stad is, dat men dit of dat zou laten. Wel zou ik graag zien, als het zo is, dat men met goede woorden en op gepaste wijze het voornemen en de wens van Zijne Keizerlijke Majesteit door onderdanigheid zou kunnen veranderen, dat ZKM het preken niet ongehoord zou verbieden, maar eerst iemand zou laten luisteren hoe men preekt. ZKM zal toch niet verbieden de zuivere, klare Schrift te prediken, omdat men immers geen oproer of geestdrijverij preekt. Als dat niet helpt, moet men het geweld voor het recht laten gaan. Wij hebben het onze gedaan en zijn onschuldig. Dit heb ik UKG op deze vraag bescheiden willen antwoorden. De barmhartige God zij met UKG door Zijn Heilige troostrijke Geest. Amen.

Zondag cantate, anno 1530.

UKG onderdanige Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 15 MEI

Aan de voortreffelijke Philippus Melancthon, dienaar en discipel van Christus, zijn broeder.

Genade en vrede in de Heere. Ik heb bevolen dat deze brief speciaal aan jou zou overhandigd worden, mijn Lieve Philippus, omdat ik niet wist hoe met Jonas te handelen. Wil jij er voor zorgen dat hij zo voorzichtig mogelijk het verlies van zijn kind zal vernemen.¹² Zijn vrouw en zijn secretaris schrijven hem dat de jongen ernstig

¹⁰ 'Denn ich so sanfft und leise nicht tretten kan.'

¹¹ Augsburg stond als vrije rijksstad onder de directe regering van de keizer.

¹² Jonas verloor zijn eerste en tweede zoontje aan de pest

ziek is, met woorden die de dood reeds aankondigen. Mijn vrouw schrijft echter dat zij er bij was toen hij stierf, aan dezelfde ziekte als kort geleden de kleine Friedrich. Je moet namelijk weten dat het kind zwak was, dat wist mijn vrouw al bij de geboorte en de moeiten van de moeder tijdens de zwangerschap. Ik heb hem niet willen schrijven, opdat ik zijn verdriet niet zou vermeederen, maar ik wil me voorlopig terughouden, zodat ik hem een andere keer zal schrijven.

Overall worden wij verdrukt, evenwel wanhopen we niet¹³. Misschien is dit onze ure, zoals de vrouw uit het Evangelie, die droefenis had toen ze baarde, maar we zullen verblijd zijn als er een mens ter wereld is gekomen¹⁴. Als ons Woord de waarheid is (wat het woeden en de razernij van de vijanden duidelijk genoeg hebben bewezen), is de zaak gered. Wij hebben overwonnen en in Zijn oog zal onze zaak, ons gebed en onze hoop waarde hebben; dit is een getrouw woord. Troost jij ondertussen de mens die voor de wereld zo beproefd moet worden, opdat zij zich verheugt en wij zouden treuren¹⁵. De Heere zij met je, 15 mei 1530.

Martin Luther

AAN AGRICOLA, 15 MEI

Agricola¹⁶ schreef aan Luther wat Melanchthon had gedroomd: door toverij was een adelaar (Lat. aquila) in een kat veranderd en in een zak gestopt. Toen de kat begon te krijsen was Luther gekomen en had bevolen de kat te bevrijden. Verschillende uitleggingen werden aan de droom gegeven. Keurvorst Johann van Saksen zou op de Rijksdag in het nauw worden gedreven, omdat hij de zaak van de evangelischen steunde. Luther zou naar de Rijksdag komen en de in het nauw gedreven keurvorst hulp bieden. De droom kon echter ook een naderend onheil voor Aquila¹⁷ en de zijnen beduiden. Nog weer anderen meenden dat de kat sloeg op de keizer die, betoverd door de bisschoppen en sofisten, geen enkel begrip had voor het streven van de evangelischen. Door Luthers komst naar de Rijksdag zou de keizer zich echter bij de evangelischen scharen.

Luther wil Agricola inschakelen bij een grap om Georg Rörer beet te nemen. Rörer, hulpprediker en huisvriend van Luther, had namelijk kritiek geuit op de kwaliteit van de kerkmuziek te Wittenberg.

Genade en vrede. Ik heb je brief naar mijn meesteres gezonden, mijn Lieve Agricola, maar ik zal haar antwoord aan jou gemakkelijk kunnen voorspellen. Want zodra ze de brief heeft gelezen, zal ze lachen en zeggen: Ei, wat is die Eisleben een aartsschelm! Ik hoop maar dat Caspar Aquila naar jullie is teruggekeerd, bevrijd uit zijn kattenbetovering. Jullie zijn wel slechteriken om die arme man te plagen!

Verder stuur ik je hierbij een lied, om jullie wat te doen te geven. Toen ik vier dagen lang niet kon lezen of schrijven vond ik bij het vuil een stuk papier waarop dit oude lied driestemmig stond genoteerd. Ik heb het van fouten gezuiverd, nagekeken en de vierde stem erbij geschreven; ook heb ik er voor de vuist weg nog een tekst bij

¹³ 2 Korinthe 4: 8.

¹⁴ Johannes 16: 21.

¹⁵ Johannes 16: 20.

¹⁶ Johann Agricola, eig. Schneider; naar zijn geboorteplaats magister Eisleben genoemd. Hij was er bij toen Luther zijn 95 stellingen aansloeg en vergezelde hem als secretaris naar het dispuut met Eck (1519). Hofprediker van de keurvorst van Saksen. Later kwam het tot een breuk met Luther vanwege zijn antinomianisme. Werkte mee aan het Interim van Leipzig (1548), een rapport dat de verzoening tussen Rome en de Reformatie beoogde.

¹⁷ Predikant te Saalfeld, afgevaardigd naar Augsburg, waar hij zeven jaar eerder gevangen had gezeten.

verzonnen. Ik ben namelijk van plan kapelaan Georg hiermee beet te nemen, dat hij denkt dat dit lied, door jou aan mij gestuurd, door de cantorij is uitgegeven bij de aankomst van de keizer en Ferdinand¹⁸ te Augsburg. Ik hoop hem eens te kunnen beetnemen, wanneer jullie het lied bij mij aanprijzen, vooral door te zeggen dat jullie gehoord hebben dat de eenvoud ervan velen bevalt; ook moeten jullie de overige tekst sturen. Als jullie aan deze grap willen meedoen, zal ik hem alles sturen en als het lukt dat ik die Beierse zeurpiet en onbevoegde muziekcriticus beetgenomen heb, zal ik hem voorgoed hebben beroofd van zijn gezag om over de muziek te oordelen, waar hij nogal prat op gaat. Misschien zal ik ook hiervandaan een paar Sirenentonen¹⁹ laten klinken. Doe hier in elk geval je plicht en behandel de zaak met spoed. Een andere keer meer.

Wees ondertussen allen tezamen voorspoedig in de Heere, 15 mei 1530.

je Martinus Luther

BRIEF VAN LUTHER AAN DE KEURPRINS JOHANN FREDERIK

De Keizer wilde niet dat de Protestanten in Augsburg predikten tijdens de voorbereiding en de duur van de Rijksdag. Zodra de keurvorst dit vernam beval hij de Godgeleerden nogmaals om hun mening hierover op papier te stellen. Deze waren van mening dat men de predikatie's behoorde te vervolgen totdat de keizer beval de kerken te sluiten, wanneer men nochtans in de vorstelijke logementen zou mogen preken. Wat echter te doen stond wanneer dit ook ernstig werd verboden daaromtrent zij spendeerden zij hun gevoelens.

De keurvorst zond de meningen van de Godgeleerden aan Luther met bevel om zijn raad in deze zaak te geven. Luther antwoordde:

... Doordat de keizer begeert, dat de keurvorst met prediken op laat houden, is mijn gevoelens zoals voorheen, dat de stad en alles aan de keizer als onze heer toebehoort; zoals men uw keurvorstelijke Genade te Torgau niet zou tegenstreven als gij beveelt dat dit of dat in uw stad gedaan wordt. Ik had wel graag als het kon geschieden, dat men het bevel en voornemen van de keizer op een bekwame wijze met ootmoed verzocht af te wenden, met voor te slaan dat zijne keizerlijke Majesteit het prediken niet ongehoord liefde te verbieden, maar alvorens iemand te laten horen hoe men predikt. Dat zijn keizerlijke Majesteit het prediken van de loutere klare Schrift immers niet behoorde te verbieden, omdat men toch niets oproerigs of geestdrijvers predikt. Helpt dat niet dan moet men geweld boven recht laten gaan. Wij hebben ons best gedaan en zijn onschuldig.

De 15e mei 1530.

De Evangelischen werden aan alle kanten door de Roomsgezinde wederpartijders verdacht gemaakt. De wederpartij kon zich echter tegen de Evangelischen in niets beroemen, omdat enige groten van de geestelijken twee en meer hoeren met zich op de Rijksdag meenamen. Dit deden zij zo openbaar dat de kinderen op straat het wisten. Behalve dat zij hun tijd met spelen, enzovoort doorbrachten, terwijl de Evangelischen de tijd met grote arbeid en benauwdheid versleten. De tegenpartij probeerde ook met valse hoffelijkheid misbruik te maken van de goedheid van de keurvorst.

De keurprins Jan Frederik schreef hierover op 15 mei een brief aan de heer Doltzig.

¹⁸ Ferdinand I, broer van Karel V, regeerde over de Habsburgse erflanden.

¹⁹ De Sirenen waren vrouwelijke zeedemonen die op een eiland woonden. Door hun gezang lokten ze voorbijvarenden, die daardoor schipbreuk leden.

Hij schreef onder andere, dat aan het Hof van zijn heer vader veel zaken onvoorzichtig werden behandeld. En dat God in waarheid de Behoeder der kinderen en vaders is. Hij voerde daarbij, hoewel het aan menselijke raad ontbreekt zal God Zelf daardoor tonen, dat Hij Zijn eer en Woord zonder menselijke hulp kan beschermen. Het is Gods zaak, schrijft hij verder, Hij zal het doen. Laten wij God bidden dat Hij Zijn werk tot ons heil voleinden zal en ons vooral Zijn Woord doe behouden.'

Hieruit blijkt hoe godvruchtig deze keurprins het daarvoor heeft gehouden, dat hetgeen op deze Rijksdag ten beste van de godsdienst is verhandeld, aan de menselijke wijsheid niet is toeteschrijven.

Zie *Vitus Lodewijk von Seckendorf*, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I, blz 468 e.v.

AAN KEURVORST JOHANN VAN SAKSEN, 20 MEI

Vanwege zijn onwrikbare opstelling achter de Reformatie had keurvorst Johann de bijnaam 'de Standvastige'. In 1525 was hij zijn broer Frederik de Wijze opgevolgd als keurvorst van Saksen. Toen de keurvorst in 1532 stierf, herinnerde Luther tijdens de rouwdienst aan de vuurproef die de keurvorst in Augsburg had doorstaan. 'We weten allemaal hoe hij twee jaar geleden te Augsburg heeft geleden, en zo Christus is nagevolgd en door de dood is heengegaan, niet alleen voor zichzelf, maar voor ons allemaal. Hij moest het sop en vergif drinken, dat de duivel voor hem had ingeschonken. Dat is toch wel de gruwelijkste dood waarmee de duivel iemand neervelt. Onze waarde, beminde keurvorst heeft daar in Augsburg de dood en opstanding van Christus voor de gehele wereld openlijk beleden, en is daarbij gebleven, hij heeft zijn land en volk, ja zijn eigen lijf en leven er voor over gehad.'

Begin mei 1530 schreef de keurvorst: 'Waarde heer doctor! Neem alles voor lief en laat het verblijf u niet zwaar vallen. We zijn allen zeer bezorgd om uw welzijn. We bidden God, dat Hij u lang wil sparen omwille van Zijn lieve Woord. We vermanen u: wil toch uw gezondheid in acht nemen. Doctor Caspar Lindemann, onze arts, zendt u via deze bode geneesmiddelen, om uw hoofd en uw hart daarmee te sterken, want hij is uw trouwe vriend en ook wij blijven u tot alle gunsten genegen.'

Aan de doorluchtigste, hooggeboren vorst en heer, heer Johann, hertog van Saksen, keurvorst van het Heilige Roomse Rijk, landgraaf van Thüringen en markgraaf van Meissen, mijn genadigste heer.

Genade en vrede in Christus, onze Heere en Heiland. Amen.

Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste heer!

Ik heb reeds lang uitgesteld om te antwoorden op het eerste schrijven van Uwe Keurvorstelijke Genade uit Augsburg, aan mij genadig gericht, met nieuwe berichten en de vermaning dat u mij de tijd hier niet lang zou laten vallen. Het is toch echt niet nodig dat UKG zo genadig aan mij denkt en voor mij zorgt, wij zullen aan UKG denken, voor u zorgen en bidden, zoals wij ook in waarheid en getrouwheid doen. De tijd valt ons echt niet lang, we leven als heren en de afgelopen weken zijn zo snel voorbij gegaan, dat het voor mij net lijkt alsof het nauwelijks drie dagen zijn. Maar

UKG is gedwongen zich daarginds maar te vervelen; onze lieve Vader in de hemel helpe, opdat het hart van UKG standvastig en geduldig in Zijn genade blijve, die Hij ons zo rijkelijk betoont.

Want ten eerste zo is het toch zeker dat UKG zulke moeite, kosten, gevaren en verveling enkel om Gods wil moet verdragen, aangezien al die razende vorsten en vijanden aan UKG niets anders verschuldigd zijn dan het zuivere, liefelijke, levende Woord van God. Bovendien moeten ze erkennen dat UKG een onschuldige, vrome en trouwe vorst is. Omdat dit nu vaststaat, zo is het een duidelijk teken dat God UKG liefheeft, omdat Hij hem Zijn heilig Woord zo rijkelijk heelt geschonken, en hem ertoe heeft verwaardigd dat hij omwille van dat Woord zulk een smaad en vijandschap moet verduren, hetgeen immers een getroost geweten geeft. Want God tot vriend te hebben is toch troostrijker dan de vriendschap van de hele wereld. Daarentegen zien we hoe God het de razende en toornige vorsten niet waard acht, dat ze Zijn Woord zullen kennen of hebben. Ja, verblind en verstokt moeten ze het als razenden en dolzinnigen lasteren en vervolgen, hetgeen vreselijke tekenen zijn van Zijn grote ongunst en toorn over hen. Ze zullen daarom spoedig in hun geweten verschrikt en zonder troost zijn, zoals ook uiteindelijk zal blijken.

Bovendien toont God Zich nog genadiger omdat Hij Zijn Woord zo machtig en vruchtbaar doet zijn in het land van UKG. Want het is wel zeker dat het land van UKG de Lieve en de meest bekwame leraren en predikers onder zich telt, als in geen ander land van de gehele wereld, die zo getrouw en zuiver onderwijzen en de goede vrede helpen bewaren.

Er groeit thans een jong geslacht op van jongens en meisjes, zo goed in de catechismus en de Schrift onderwezen, dat het mijn hart goed doet, dat ik mag zien hoe thans kleine jongens en meisjes meer bidden, geloven en over God en Christus kunnen spreken, dan vroeger en heden alle abdijen, kloosters en scholen konden en kunnen. Met zulk jong volk is het land van UKG voorwaar een paradijs zoals het nergens ter wereld is. En dat alles bouwt God in de schoot van UKG, als een zeker bewijs dat Hij UKG genadig en goedgunstig is. Alsof Hij zeggen wil: 'Welaan lieve hertog Hans, aan u beveel Ik Mijn kostbaarste schat, Mijn heerlijk paradijs, u moet vader over hen zijn. Want onder uw bescherming en regering wil Ik hen hebben, en u de eer bewijzen dat u Mijn tuinman en kweker zult zijn.' Dit is zeker waar. Want God de Heere, Die UKG heeft gesteld tot een vader en helper van dit land, Die onderhoudt hen allemaal door het ambt en de dienst van UKG, ze moeten allemaal het brood van UKG eten. Dat is toch niets anders dan alsof God zelf de dagelijkse gast en beschermeling van UKG is, omdat Zijn Woord en Zijn kinderen zo zijn bescherming genieten en de dagelijkse gasten en beschermelingen van UKG zijn.

Daarentegen moet men er ook eens op letten hoe bij de andere vorsten hun woorden de lieve jeugd groot nadeel berokkenen, zodat zij van Gods paradijs een goddeloze, bedorven, stinkende modderpoel van de duivel maken en alles verwoesten. De duivel zelf is hun dagelijkse tafelgenoot en gast, want ze zijn bij God de eer niet waard dat ze Zijn Woord van al hun goederen een dronk koud water geven. Ja, ze moeten bovendien de dorstige Christus aan het kruis edik, mirre en geven; hoewel er toch vele vrome lieden onder hen verborgen zijn, die het paradijs en het geprezen land van UKG vurig begeren en steunen door er hartelijk voor te bidden. God woont rijkelijk in het land van UKG, Hij laat Zijn woord genadiglijk regeren, zodat daardoor ambt, goederen en have van UKG in een gelukkig gebruik volledig ten dienste staan en eigenlijk is het alles een dagelijkse aalmoes en offerande, zonder ophouden geschonken, tot eer van Gods heilig Woord. Bovendien is UKG met een vreedzaam hart begiftigd, dat niet bloeddorstig en moordlustig is, zoals het andere deel is en moet

zijn. UKG heeft daarom zeker veel redenen om zich in God te verblijden en zich met zulke grote tekenen van Zijn genade te troosten. Want het is toch een heerlijke, grote eer dat God UKG daartoe heeft verkoren, gewijd en verwaardigd, dat lijf en goed, land en volk, en alles wat UKG heeft in zulk een goede dienst aan God gaat en staat, niet alleen dat Zijn goddelijk Woord niet belemmerd wordt, maar zelfs onderhouden en bewaard wordt. Het hindert niet dat er enigen onder ons moeilijkheden veroorzaken; de dienst en bescherming van UKG hebben immers tot gevolg dat het Woord bewaard blijft.

Ten slotte heeft UKG bij voorbaat bij alle christenen het gedurige, hartelijke gebed, met name in de landen van UKG, en wij weten: ons gebed is recht, en de zaak goed. Daarom zijn we er ook zeker van dat het aangenaam is en verhoord wordt. O, het jonge volk zal het doen, dat met zijn onschuldige tong tot de hemel roept en schreit en UKG als hun lieve vader zo getrouw aan de barmhartige God opdraagt. Daarentegen weten wij toch dat de andere partij er slecht voorstaat, ze kunnen niet bidden, ze draven rond met listige aanslagen, ze verwachten het allemaal van hun kennis en macht, zoals we allemaal kunnen zien; zo staat het dan waarlijk op zand.

UKG wil dit geschrijf genadig van mij aannemen; God weet dat ik de waarheid spreek en niet huichel, want het doet mij verdriet dat de satan het hart van UKG zou bekommeren en bedroeven. Ik ken hem een beetje en ik weet maar al te goed hoe hij gewoon is mij toe te takelen; hij is een treurige, zure geest die het niet kan verdragen dat een hart vrolijk en gerust is in God. Hoeveel te minder zal hij het kunnen verdragen dat UKG goedsmoeds is. Hij weet heel goed hoeveel ons allen gelegen is aan het hart van UKG en niet alleen ons, maar bijna heel de wereld, ik zou bijna zeggen: de hemel zelf, omdat zeker een groot deel van Christus' hemelrijk in het land van UKG door het heilzaam Woord zonder ophouden is gebouwd. Dat weet de duivel, let maar eens op zijn ontstemdheid daarover.

Daarom zijn wij allen schuldig UKG getrouw bij te staan met gebeden, troost, liefde en waar we u ook maar mee kunnen steunen. Want als UKG vrolijk is, zo leven wij, maar als u bedroefd bent, zijn wij ziek. Maar onze lieve Heere en getrouwe Heiland, Jezus Christus, Welke de Vader van alle genade ons zo rijkelijk heeft geopenbaard en geschonken, wille u boven al mijn woorden Zijn Heilige Geest, de ware, enige Trooster, zenden, Die beware, versterke en behoude UKG steeds tegen alle listige, giftige en vurige pijlen van die zure, terneerdrukkende, arglistige geest.

Amen, lieve God. Amen.

Gedaan 20 mei 1530.

Uw Keurvorstelijke Genade, onderdanige Martinus Luther

De keurvorst nam deze brief zeer genadig op, zoals uit zijn antwoord blijkt, waarin hij Luther ook bericht gaf van de instructies. Zie voor brief en antwoord *Vitus Lodewijk von Seckendorf*

AAN ERHARD SCHNEPF, 20 MEI

Reeds op jonge leeftijd had Erhard Schnepf zich bij de Reformatie aangesloten. (Schnepf 1 november, 1495, Heilbronn - 1 november 1558, Jena) Na ongeveer tien jaar predikant te zijn geweest, werd hij tot professor benoemd aan de universiteit te Marburg. Hij begeleidde landgraaf Philipp van Hessen naar de Rijksdag te Spiers (1529) - waar voor het eerst de naam '*protestanten*' viel - en een jaar later naar de Rijksdag te Augsburg. Naarmate de Rijksdag vorderde, kwam de zaak van de

Reformatie er steeds hachelijker voor te staan. Velen waren vol vrees en zorgen over de afloop, maar Schnepf liet zich door die ondergangsstemming niet meevoeren. Onversaagd kwam hij op voor de rechten van het Evangelie. 'Alleen Schnepf²⁰ heeft nog een snavel om christelijk en standvastig te zingen,' schreef Baumgärtner aan Lazarus Spengler.

Aan de hooggeachte doctor Erhard Schnepf, getrouw dienaar van het Woord te Hessen, zijn zeer geliefde broeder.

Genade en vrede in de Heere. Evenals voor jou, is het ook voor mij een vreugde, lieve Eberhard, dat jouw vorst deze Rijksdag niet beneden zijn waardigheid heeft geacht, maar dat hij gekomen is. Anders had hij een bittere en onverdraaglijke woede op z'n hals gehaald, niet alleen over zichzelf, maar over de hele zaak van het Evangelie, welke door die razenden al genoeg wordt benauwd. De Heere betuigt door deze tekenen dat Hij met ons is, en wij zien dat ons zuchten deze uitwerking heeft, dat de God van de ootmoedigen en aangevochtenen ons tot het einde toe niet verlaat, maar met de beproeving geeft Hij ook de uitkomst, Hem zij lof en eer in eeuwigheid, amen²¹.

Ik heb jouw vorst een brief geschreven, die je voor je ziet; wanneer het je uitkomt moet je deze aan hem overhandigen, en indien nodig toelichten²². Ik kan, wat zijn geloof aangaat, hopen noch vrezen; ik heb hem misschien niet dringend genoeg, en niet naar het gewicht van de zaak, vermaand, zich niet door de tegenstanders te laten besmetten en de loze strikken van de satan te mijden. Één is er, op Wie ik mij in de hele zaak verlaat: Christus Zelf heeft beloofd onze gebeden te horen, zoals geschreven staat: *De Heere is nabij allen die Hem aanroepen, die Hem aanroepen in der waarheid*²³. En nog eens: *De rechtvaardigen roepen, en de Heere hoort*²⁴. Ja, Hij heeft het geboden, zeggende: *Roep Mij aan in de dag der benauwdheid; Ik zal er u uithelpen, en gij zult Mij eren*²⁵. Dat moet een koperen muur zijn. Amen. De genade van God zij met je. Wees sterk en voorspoedig in Hem en gedenk tevens mij in je gebeden, even als ik jou gedenk.

Uit de woestijn, 20 juni 1530.

Martinus Luther

AAN JAKOB PROBST, 1 JUNI

Na een hevige worsteling met de roerige dopers was graaf Enno II van Oost-Friesland er in geslaagd het lutheranisme in te voeren, waarbij de lutherse Avondmaalsopvatting uitdrukkelijk werd voorgeschreven. Voor de dopers, aangevoerd door Karlstadt en Hofmann, was geen ruimte meer. Ernstiger was dat de Zwinglianen, die in Oost-Friesland talrijk waren, met de dopers werden vereenzelvigd. Ook zij werden niet langer geduld.

De Lutheranen volgden hierin de reformator, die in 1529 te Marburg met Zwingli een godsdienstgesprek had gevoerd, waarbij het diepgaande verschil inzake de Avondmaalsopvatting een onoverbrugbare kloof bleek te zijn. Zwingli verklaarde het inzettingswoord 'dit is Mijn lichaam' als: dit betekent Mijn lichaam. Luther hield vast

²⁰ Duits: snavel

²¹ 1 Korinthe 10: 13.

²² Een brief aan Philipp van Hessen, waarin Luther hem voor de Zwinglianen waarschuwde.

²³ Psalm 145: 18.

²⁴ Psalm 34: 18.

²⁵ Psalm 50: 15.

aan de letterlijke betekenis: dit is Mijn lichaam. Hij beschouwde de Avondmaalsopvatting van Zwingli als een subtiel meesterstuk van de duivel. Vanwege het geringe verschil was de verzoeking juist des te groter om het geschreven Woord los te laten, zo meende hij. De zekerheid van het Woord, na een bittere worsteling verkregen, wilde hij zich echter niet meer laten ontroven. De scheiding met de Zwitsers deed hem wel pijn: 'Ik zou hen uit haat noch hoogmoed weerstaan, maar hun leer reeds lang hebben aangenomen, dat weet God, mijn Heere, als ze haar gronden maar konden aantonen. Maar op hetgeen zij aanvoeren, kan mijn geweten niet rusten.'

Ook te Augsburg distantieerde men zich nadrukkelijk van de aanwezige Zwitsers, door Luther 'sacramentariërs' genoemd. Men ging zelfs zo ver om te stellen dat men dichter bij Rome dan bij Zwingli stond, juist met name op het punt van de mis. Men hoopte zo op een gunstiger onderhandelingspositie. Men verzekerde de keizer van hun loyaliteit. Ze trachtten duidelijk te maken dat hun politieke opvattingen anders waren dan die der Zwitsers, aan wie dezelfde revolutionaire geest werd toegeschreven als aan de dopers.

Aan de voortreffelijke en oprechte dienaar van Christus, heer Jakob Probst²⁶, licentiaat in de theologie en dienaar van het Woord te Bremen, zijn zeer geliefde broeder.

Genade en vrede in de Heere. Je hebt gemerkt dat ik afwezig was toen jullie Johann Zelst kwam²⁷, Lieve Jakob, het spijt me geducht. Maar ik ben hier ook bezig met Gods zaak, waar de last van het hele rijk op me drukt. Heden, de eerste dag van juni, is keizer Karel nog te Innsbruck, en zal zich misschien tegen Pinksteren naar Augsburg begeven. Men heeft goede hoop dat de keizer ons welwillend zal behandelen, en hij heeft inderdaad tot op heden aan onze vorst reeds twee of drie maal vriendelijk geschreven, evenals anderen van zijn hof, met name graaf Heinrich van Nassau. Voorts gaf hij dit teken dat hij ons welgezind is: toen de hertogen van Beieren, hertog Georg en markgraaf Joachim van Augsburg naar de keizer te Innsbruck waren gespoed, om de keizer voor hen te winnen, en tegen onze vorst op te hitsen, wilde hij hen niet ontvangen, omdat hij in de zaak ook tegenover de anderen zijn onpartijdigheid wilde bewaren. Mercurinus, de grootkanselier, heeft openlijk gezegd dat hij geen deel wilde hebben aan de boze plannen, omdat hij te Worms goed genoeg heeft gezien welke uitwerking boze plannen hebben. Hij wenst dat de zaak van de kerk op een vreedzame wijze zal behandeld worden. Deze Naäman heeft God daar misschien voor ons verwekt. Laten we slechts bidden; ons gebed is reeds begonnen verhoord te worden, laten we niet vertragen.

In Augsburg is een sterke stijging van de prijzen, zodat onze vorst alleen al voor brood iedere week honderd gulden uitgeeft, en wekelijks 2000 gulden voor zijn levensonderhoud. Deze Rijksdag zal zo niet lang kunnen duren. Eck heeft 404 stellingen vol duivels vergif over ons uitgestort, en is bereid met iedereen te disputeren, behalve met zichzelf, en daarom juist het meest met zichzelf. We lachen om de razernij van die kerel. Het is nu niet de gelegenheid om

²⁶ Jakob Praepositus, eig. Probst, geboren in Vlaanderen, trad toe tot de Augustijner orde en studeerde in 1519 te Wittenberg. Het Augustijner klooster te Antwerpen werd onder zijn prioraat een centrum van de Reformatie. In 1521 werd hij door de keizerlijke raadsman Frans van der Hulst te Brussel ontboden. Toen de nietsvermoedende Probst daar aankwam, werd hij gevangen genomen. Na langdurige tegenstand bezweek hij voor de druk. Zijn openbare herroeping bracht grote verslagenheid teweeg onder de evangelisten. Na vrijgelaten te zijn begon hij echter opnieuw te preken, totdat hij naar Wittenberg een veilig heenkomen moest zoeken. Op Luthers voorspraak werd hij predikant te Bremen, welke gemeente hij nog 36 jaar heeft gediend.

²⁷ Johann Zelst was een beschermeling van Luther. Sinds 1525 was hij kapelaan en proost te Bremen.

ie disputeren, nadat de vijand zovelen heeft gedood, er zal in Augsburg bovendien geen tijd voor zijn.

Ik verblijf aan de grens van het Saksische gebied, midden tussen Wittenberg en Augsburg. Het was namelijk niet veilig voor me om naar Augsburg te gaan. Zo staan de zaken er heden in Augsburg voor. Philippus, Jonas, Spalatinus en Agricola zijn met de keurvorst te Augsburg. Ik schrijf, zoals je wenst, de graaf van Friesland. Verder heb ik de keurvorst de leugens van Carlstadt, die je mij zond, ter hand gesteld, en ik geloof dat keurvorst ze aan de graaf heeft geschreven. Ik heb je in een brief daar ook op gewezen, dat weet ik zeker; ik verwonder me erover als je hem niet hebt ontvangen.

Verder, dat de sacramentariërs snoeven dat ze mij in Marburg hebben overwonnen, dat is zo hun gewoonte. Want ze zijn niet alleen leugenaars, maar de leugen zelf, schijn en bedrog. Dat bewijzen Carlstadt en Zwingli met hun eigen woorden en daden. Je ziet wel dat ze te Marburg in de opgestelde artikelen datgene herroepen hebben, wat ze over de doop, het gebruik van de sacramenten, het uitwendige Woord en andere zaken in hun gedrukte boeken aan verderfelijke leringen geleerd hebben. Wij hebben niets herroepen. Maar toen ze ook wat betreft het Avondmaal des Heeren overwonnen waren, hebben ze dit artikel niet willen herroepen, hoewel ze zagen dat ze zich niet konden verweren. Ze vreesden immers hun volgelingen, waar ze niet naar zouden durven terugkeren als ze hadden herroepen. En hoe zouden ze niet overwonnen zijn, daar Zwingli's argument enkel en alleen was: een lichaam kan niet zonder plaats en begrenzing zijn. Ik wierp hem vanuit de filosofie tegen: zelfs de hemel, zo'n groot lichaam, is krachtens zijn wezen zonder plaats; dat konden ze niet weerleggen. Oecolampadius' enige bewijs was dit: de kerkvaders noemen het een teken, dus betekent het hier niet een lichaam.

Evenwel hebben ze met veel omhaal van woorden beloofd dat ze in zoverre met ons instemmen dat Christus' lichaam in het Avondmaal waarachtig tegenwoordig is, maar dan geestelijk, alleen maar opdat wij hen de broedernaam zouden waardig keuren, en zo zouden huichelen eensgezind te zijn. Zwingli smeekte openlijk en onder tranen voor de landgraaf en allen: 'Er zijn geen mensen op aarde, met wie ik het liever eens zou zijn dan met de Wittenbergers.' Met de grootste ijver en vasthoudendheid legden ze het er op toe, eensgeestes met ons te schijnen. Vandaar dat ze deze woorden van mij niet konden verdragen: 'U bent van een andere geest dan wij.' Zo vaak ze dat hoorden raakten ze helemaal in vuur. Ten slotte hebben we, zoals het in het laatste artikel staat, hierin bewilligd, dat ze weliswaar geen broeders konden zijn, maar toch niet van onze liefde (die men ook zijn vijanden verschuldigd is) beroofd zouden worden. Ze waren wel zeer verontwaardigd, dat ze de broedernaam niet hebben kunnen verkrijgen, maar genoodzaakt waren als kettens heen te gaan. Echter zo, dat we ondertussen in de geschriften aan beide zijden de vrede zouden bewaren, misschien dat God hun hart zal openen. Dit kun je zeker doorvertellen, zo waar ik een prediker van Christus ben, ja zo waar Christus de waarheid is. Dit schrijf ik ook als de waarheid, opdat je wat zou hebben dat je tegen de leugens in kunt brengen als ze niet willen ophouden. Want ze hebben zich met een onwaarachtige deemoed en vriendelijkheid aan ons voorgedaan, maar zoals nu blijkt, allemaal bedriegelijk, om ons tot beschermers en medeplichtigen van hun leugens te maken. O, wat een listige duivel, maar wat een nog veel wijzere Christus. Die ons heeft bewaard. Ik ben er mee opgehouden om me er over te verbazen hoe onbeschaamd ze liegen. Ik zie dat ze niet anders kunnen, en ik ben er over verblijd, dat zij, daar de satan hen regeert, niet met slinksheid maar met openlijke leugens komen. Het ga je goed! Wat betreft de artikelen die Johann Zelst mij moest meedelen, met name die, welke de goddelozen te

Mariënhave hebben opgesteld, ik denk dat ze door jou wel krachtig kunnen worden weerlegd. Gegeven te Coburg, de eerste dag van juni.

Mart. Luther

Toelichting

De eenzaamheid op de Coburg viel Luther zwaar. Elke dag keek hij met ongeduld uit naar brieven uit Augsburg. Begin juni echter stagneerde de correspondentie. Luthers herhaaldelijk aandringen om toch eens te schrijven, vermocht daarin geen verandering te brengen. Men liet hem bijna vier weken niets horen, behoudens een enkele formele brief. Dit zwijgen werd Luther, die in grote spanning verkeerde, teveel. Woede en vrees streden om de voorrang, als hij dacht aan de oorzaak van het stilzwijgen uit Augsburg. Ten slotte schreef hij 'jonker zwijger' op 7 juni een stevige brief.

Luthers verontwaardiging was terecht. Het opstellen van een belijdenis is wel een zaak die veel tijd vraagt, maar het zwijgen had een diepere grond. Melanchthon vreesde dat landgraaf Philipp van Hessen, die van strijd lust blaakte, met de onbuigzame zwinglianen gemene zaak zou maken. Wanneer dit gebeurde, zouden de Lutheranen en de Zwitsers de gelederen sluiten en zich hard opstellen tegenover Rome. Dat was wel het laatste wat Melanchthon wenste; zo zou de eenheid van de kerk nooit meer hersteld kunnen worden.

Hij beijverde zich daarom om in zijn Confessie de overeenstemmingen van Rome en de Reformatie te benadrukken, en de verschillen te minimaliseren. Naar zijn mening wensten de Evangelischen zich binnen het raam van de catholica te plaatsen; de twistpunten liepen voornamelijk over uitwendige bijkomstigheden.

De belijdenis werd een helder gesteld stuk, Melanchthon had de gave om de zaken helder en doorzichtig te formuleren. Als we haar echter vergelijken met de later door Luther opgestelde Schmalkaldische artikelen, vinden we daar de zaken juister en puntiger geformuleerd. Melanchthon wist dat Luther van zulke diplomatie gruwde en liet hem daarom wijselijk in onwetendheid.

Allen aan het keizerlijke Hof waren geen verklaarde tegenstanders van de Hervorming. De opper kanselier van de keizer, Mercurinus Gattinara, was een vredelievend onderhandelaar die de zaak van de hervorming binnen de Roomse kerk voorstond. Hij overleed de 4e juni te Insprug, tot grote droefheid van de protestanten. Melanchthon schrijft van hem aan Luther:

'Hij is een zeer voortreffelijk, bescheiden en vredelievend man, die gezegd zou hebben, dat hij in zijn zwakheid voornamelijk de keizer was gevolgd, omdat hij meende dat de religie zaak tot een goed einde zou worden gebracht. Wat zijn persoon betreft, hij kon en moest geen bloeddorstige raadsragen en voornemens bijwonen. Ik schep een bijzonder vermaak in de rede van die hoog verstandige man. Christus neme Zich alle aan en behoude ons en regere alle aanslagen, dat zij ten vrede en tot het algemeen welzijn strekken', enzovoort.

AAN MELANCHTHON, 7 JUNI

Genade en vrede in Christus.

Ik merk dat jullie allen hebben besloten ons door stilzwijgen te plagen. Daarom, opdat wij niet ongewroken zouden ten onder gaan, maken wij jullie door deze brief bekend dat wij voortaan met jullie zullen wedijveren in stilzwijgen, en al geven jullie er misschien niet om: ik prijs de Wittenbergers die, hoewel ze het erg druk hebben, driemaal schrijven voordat jullie, die niets te doen hebben, mij eenmaal schrijven. Ik

heb een vertroosting ontvangen over de dood van mijn zeer geliefde vader. Als je er kennis van wilt nemen, kun je er in deze brief van Michael Colius van vernemen. Hier houd ik al mijn veer in, opdat ik jullie door het geschrijf niet nog zwijgzamer maak. Groet al de onzen. De genade van God zij met jullie. Amen. 7 juni 1530.

Mijn meesteres Käthe schrijft dat de Elbe opnieuw buiten haar oevers is getreden, hoewel er nog niet de minste regen is gevallen. Veel water betekent veel ellende. Het ga je goed.

je Martin Luther

AAN HIERONYMUS WELLER, 19 JUNI

Hieronymus Weller, (geb. 5 september 1499 in Freiberg; † 20 maart 1572) die samen met zijn broer Peter in Wittenberg studeerde, had bij Luther in het Zwarte Klooster onderdak gevonden. Hij werd regelmatig gekweld door aanvechtingen, die hem erg terneerdrukten. Luther, de grote aangevochtene, wist maar al te goed hoe benauwd het dan kon zijn. Hieronymus moest niet denken dat hij een apart geval was. Zijn ervaring is de ervaring van iedere christen. Luther raadt hem aan niet met de verzoeker te gaan disputeren; hij moet niet zien op de vurige slangen, maar op de koperen slang. Alleen daar is onze redding en behoud.

Genade en vrede in Christus. Ik heb twee brieven van je ontvangen, mijn Lieve Hieronymus, die mij beide zeer aangenaam waren. De laatste was zelfs nog veel aangenamer dan aller-aangenaamst, waarin je me over mijn zoon Johannes schrijft, dat je zijn leermeester bent, en hij jouw ijverige en vlijtige leerling. Ik zou je, als ik kon, heel graag een genoeg terug willen doen, maar wat ik niet kan, zal Christus vergelden. Verder heeft magister Veit mij bericht dat de geest van de zwaarmoedigheid je nogal eens kwelt. Die aanvechting schaadt vooral jonge mensen, zoals de Schrift zegt: Een verslagen geest zal het gebeente verdrogen²⁸. En overal verbiedt de Heilige Geest die droefheid, zoals in Prediker 11: *Verblijd u jongeling in de dagen van uw jeugd, en laat uw hart in het goede verkeren in de dagen van uw jeugd*. En wat verderop: *Doe de droefheid wijken van uw hart, en doe het kwade weg van uw vlees*. Zo zegt ook Sirach 30: *Geef uw ziel geen droefheid, en plaag uzelf niet met uw eigen gedachten*. Een vrolijk hart is het leven van een mens, en de schat van zijn gezondheid wordt niet minder, en de vreugde van een man is de lengte van zijn dagen. Het behaagt God uw hart te troosten, en de droefheid ver van u te doen. De droefheid doodt velen, en in haar is geen nut. Zo zegt ook Paulus tot de Korinthiërs dat de droefheid van de wereld de dood werkt²⁹.

Daarom moet je voor alles daaraan vasthouden, dat deze boze en droevige gedachten niet van God zijn, maar van de duivel. Want God is geen God van droefheid, maar een God van troost en blijdschap, zoals Christus zelf zegt: Hij is geen God van de doden, maar van de levenden³⁰. Wat is leven nu anders dan verblijd te zijn in de Heere? Tracht daarom jezelf aan zulke gedachten te gewinnen, opdat je ze spoedig mag verjagen, zeggende: de Heere heeft je niet gezonden. Deze leugenachtige gedachte is niet van Hem, Die jou heeft geroepen. In het begin is de strijd zwaar, maar door oefening zal ze lichter worden. Want niet alleen jij moet zulke gedachten verduren, maar alle heiligen; zij hebben echter gestreden en overwonnen. Daarom moet jij ook niet wijken voor het kwaad, maar er onverschrokken tegenin gaan. Het Lieve wat je in

²⁸ Spreuken 17: 22.

²⁹ 2 Korinthe 7: 10.

³⁰ Mattheüs 22: 32.

deze strijd kunt doen, is dat je deze gedachten niet aankijkt, niet onderzoekt, of op haar beschuldigingen ingaat, maar je moet haar als het geblaas van een gans verachten, en er geen aandacht aan schenken. Wie dat heeft geleerd, zal overwinnen; wie dat niet heeft geleerd, zal overwonnen worden. Want er aandacht aan schenken en ermee gaan disputeren totdat ze het opgeven en vrijwillig heengaan, betekent dat je ze prikkelt en sterker maakt. Het volk Israël moet voor jou een voorbeeld zijn, die hun slangen niet overwonnen door er naar te kijken of ermee te worstelen, maar door het oog ergens anders heen te wenden, namelijk tot de koperen slang. Dat is de ware en zekere overwinning in deze strijd.

Daarom, mijn Lieve Hieronymus, zie toe dat je deze gedachten niet in je hart laat nestelen. Zo antwoordde een wijze man aan iemand die met hetzelfde werd aangevochten, die zei: 'Wat vallen mij toch slechte gedachten in.' Hij antwoordde: 'Laat ze er ook weer uitvallen.' Hij heeft door deze raad uitstekend onderwezen. En een ander antwoordde iemand die hetzelfde vroeg: 'Je kunt niet verhinderen dat de vogels boven je hoofd vliegen, maar je kunt wel verhinderen dat ze in je haren nestelen.'

Daarom zul je er goed aan doen wat meer met anderen plezier te maken, of je met andere vermaken bezig te houden, en achteraf je geweten er niet over te bezwaren. Want God heeft geen behagen in die volslagen nutteloze droefheid. Want de droefheid over de zonde is van korte duur, en tegelijk ook aangenaam door de belofte van genade en vergeving van zonden. Die andere droefheid is echter van de duivel, en zonder belofte, het is puur een bezorgdheid over nutteloze en onmogelijke dingen, die God alleen aangaan. Meer hierover als ik zal teruggekeerd zijn. Wil ondertussen je broer groeten, die ik begonnen was te schrijven, maar de bode had haast. Ik zal hem een andere keer schrijven, evenals Schneidewein³¹ en anderen. Ik beveel je jouw leerling aan. De Geest van Christus trooste en verblijde jouw hart. Amen.

19 juni 1530.

je Martin Luther

AAN PETER WELLER, 19 JUNI

Aan de zeergeleerde en tevens vrome rechtsgeleerde Peter Weller, zijn broeder in de Heere.

Genade en vrede. Omdat de bode onverwachts zijn vertrek een uur uitstelde, Lieve Peter, heb ik je deze brief tenminste nog als groet willen sturen, want we hebben tot op heden nog geen betrouwbaar nieuws uit Augsburg. Allereerst dank ik je, dat je samen met je broer gedurende onze ballingschap in ons huis je intrek hebt genomen, en de vriend en helper van de mijnen bent, opdat ze des te meer gerust en gesterkt mogen leven. Ik verblijd me er ook over dat ze aan jouw zorg zijn toevertrouwd, en ik zal niets liever doen dan, waar ik kan, jou en je broer een genoeg doen. Met mij gaat het best, alleen heb ik tot op heden in mijn hoofd geen geraas, maar donderslagen te verduren, en ik kan de oorzaak niet ontdekken. Maar hierover een andere keer meer.

De groten van onze Rijksdag lopen dapper rond, ja vliegen rond, en varen door de lucht met de roeriemen waarmee ze geboren zijn. Al vroeg trekken ze wil strijde, gewapend met onoverwinnelijke snavels, zo hinderen ze ons overdag niet met hun triomfantelijke overwinningsliederen, terwijl ze plunderen, roven, verwoesten en verslinden, want het zijn allemaal krijgshaftige mannen geworden, die ten strijde trekken tegen de vruchten van het land. 's Avonds keren ze zegevierend terug, vrolijk en met roem overladen, en ze slapen, vermoeid, maar zegerijk en gloriënd.

³¹ Een student.

Pasgeleden zijn we hun paleizen binnengeslopen om de pracht van hun koninkrijk te zien, maar ze waren doodsbenuwd, omdat ze ons er van verdachten dat wij gekomen waren om hun kunstwerken te vernielen. Ze schreeuwden en sidderden, wat een armzalige aanblik, die bangeriken! Toen we zagen dat we zo'n Hector- en Achilles-achtige³² vrees aanjoegen, begonnen we in onze handen te klappen en onze mutsen in de lucht te gooien; we dachten dat we ons zo wel hadden gewroken, als we hen zo bespotten en op allerlei manieren kunnen laten schrikken, enkel door een beweging en een gebaar. Tot zover over de wraak.

Het is maar gekheid, maar ik geloof dat het werkelijk een beeld of voorteken is, zo sidderen die ware roofvogels voor het Woord van God; niet de kraaien, maar, als je het woord omkeert³³, de edelen die te Augsburg krijzen en 'papen'. Dat geve God. Amen.

Vaarwel in de Heere. Groet Georg van Grumbach.

Uit mijn woestijn, 19 juni 1530.

je Martin Luther

AAN CONRAD CORDATUS, 19 JUNI

Verscheidene malen had Cordatus (geb.1480 in Leombach; † 25 maart 1546 bij Spandau) gepoogd om de Hervorming in Hongarije ingang te verschaffen. Steeds weer werd hij echter gedwongen zijn vaderland te verlaten. In 1528 had Luther hem een paar maanden onderdak verleend. Na enige tijd in Liegnitz predikant te zijn geweest, was hij tot 1530 predikant te Zwickau. Aan hem hebben we de overlevering van Luthers tafelgesprekken te danken; een belangrijke bron om Luther in de dagelijkse omgang te leren kennen.

Nicolaus Hausmann, een collega van Cordatus, behoorde tot Luthers oudste en liefste vrienden. Hij behoorde tot de mannen die de Reformatie door hun leven en werken op de voortreffelijkste wijze belichaamden. Luther merkte eens over hem op: wat wij leren, leeft hij.

Van 13 tot 26 juni onderbrak Luther zijn vertaalarbeid van de profeten om een verklaring van Psalm 118 te schrijven, *'Het heerlijke Confitemini'*.

Genade en vrede in Christus.

Deze brief heb ik daarom aan jou willen schrijven, Lieve Cordatus, opdat je er niet aan zou twijfelen dat ik aan je denk, en je mij er niet van zou gaan verdenken dat ik mijn belofte zou hebben vergeten. Ik zit immers nog altijd hier in de woestijn, en heb weinig hoop dat ik naar de Rijksdag zal geroepen worden. Als ik echter geroepen word, mag je er zeker van zijn dat ik je bericht zal zenden, zoals we ook hebben afgesproken. Ondertussen, wat jouw predikant, die voortreffelijke Nicolaus Hausmann, schrijft, ik weet niet of het raadzaam is dat jij naar de Rijksdag gaat, daar je dan je ambt in de steek moet laten. Te meer daar er toch geen hoop is dat de vorsten de godsdienstkwesie zullen behandelen, en als ze het doen, zullen ze het onder elkaar doen, in het geheim, zoals de keizer heeft verordend, zonder een openbaar gesprek of verhoor. Dit heb ik pasgeleden geantwoord, toen ik zijn brief ontving, maar er was zo gauw geen bode.

We hebben nog geen nieuws ontvangen, en de onzen te Augsburg schrijven ons niet. Wel hebben we uit betrouwbare bron vernomen dat de keizer op 15 juni Augsburg is binnengekomen; Christus geve genade en zegen. Amen. Laten we slechts bidden, en niet vertragen. Christus leeft en regeert. Hoezeer Hij de goddelozen ook onbekend is,

³² Twee Griekse helden die zich door hun dapperheid in de Trojaanse oorlog onderscheidden.

³³ Het Latijnse 'monedulas' (kraaien) levert omgedraaid op 'edelmanos'.

zo is Hij voor ons toch de gekende en getrouwe Koning der koningen en Heere der heren.

Het gaat met mij, door Gods genade en jullie gebeden, redelijk goed. Hoewel de satan mij gedurende enkele weken heelt geplaagd met suizingen in mijn hoofd, heb ik toch Jeremia in het Duits vertaald. Nu is Ezechiël nog over, daar ga ik nu aan beginnen. Maar eerst zal ik onze arme drukkers enkele geschriften ten aalmoes geven, waaronder de Psalm *Confitemini*, die ik over twee dagen afheb.

Groet Nicolaus Hausmann, die mij zeer lief is. De brief van zijn broer heb ik meegenomen hierheen, en zal die eerstdaags beantwoorden.

Uit de woestijn, 19 juni 1530.

je Martinus Luther

Wekenlang lieten Melanchthon en de andere vrienden te Augsburg niets van zich horen. Luther, die zich zorgen maakte, eigenlijk meer over zijn vrienden dan over de zaak van de Reformatie, was over dit stilzwijgen diep verontwaardigd. Melanchthon had voor dit stilzwijgen echter zo zijn redenen. Hij was doodsbenuwd dat de driftige landgraaf Philipp van Hessen en de Zwinglianen door hun radicale opstelling het op een oorlog zouden aansturen. Die gedachte alleen al bezorgde Melanchthon koude rillingen. Niet zozeer de angst voor de macht van de tegenstander, maar het besef van zijn verantwoordelijkheid voor de kerk en de wereld, hield hem nachten wakker.

In een brief aan zijn broer luchtte Melanchthon zijn hart:

'Ik zie in mijn verbeelding onrust, oorlog, veldslagen, verwoesting. En ligt het nu in mijn hand zulke rampen af te wenden? O God, op Wie ik vertrouw, help me...

Lieve broeder, ik kom hier niet meer van af, zolang als ik leef. Maar niet door mijn schuld zal de vrede worden verstoord. Andere theologen menen, dat zij de confessie hadden moeten samenstellen. Ik wilde wel dat God het zo geleid had. Misschien zouden zij het beter gedaan hebben dan ik. En nu zijn ze met de mijne niet tevreden en eisen dat ze veranderd wordt. De één roept dit, de ander dat. Maar ik moet vasthouden aan mijn beginsel: ik neem er niets in op dat de verhoudingen nog scherper zou kunnen maken. God is mijn getuige, dat mijn bedoelingen zuiver waren. Mijn beloning is, dat ik gehaat zal worden³⁴.

Onderhandeling van de theologen over de Confessie

In een uiterste poging om de vrede te redden, trad hij in geheime onderhandeling met de welwillende aartsbisschop Albrecht van Mainz. Nu ontwikkelde zich een spel van geven en nemen waardoor Melanchthon ten slotte in een onhoudbare positie belandde. Soms dacht hij: ik ben te toegefelijk, dan weer vreesde hij te scherp te zijn geweest. Het scheen dat de getourmenteerde magister niet meet tegen de situatie opgewassen was, soms barstte hij in tranen uit. Hij begreep heel goed, dat hij aan Luther geen adviezen behoefde te vragen, sterker nog: Luther mocht hiervan niets te weten komen. Melanchthon wist immers heel goed dat zijn vriend zulk politiek gekonkel hartgrondig verfoeide. Hem restte daarom niets anders dan een diep stilzwijgen te bewaren en eenzaam verder te worstelen. Luther betaalde zijn vrienden het zwijgen met gelijke munt, en liet nu ook niets meer van zich horen.

In Augsburg steeg de vrienden het water echter tot aan de lippen en gingen de noodschoten omhoog. In een brief, gedateerd 12 juni, doet Justus Jonas uitvoerig

³⁴ Vertaling dr. W.J. Kooiman.

bericht aan Luther over de stand van zaken. Hij verontschuldigt de vrienden te Augsburg voor hun stilzwijgen. Er zijn wel degelijk brieven richting de Coburg gegaan, maar door de onzorgvuldigheid van de boden zijn ze niet aangekomen. Misschien zit daar de duivel wel achter! (Evenwel bleef het een feit dat er van 22 mei tot 12 juni vanuit Augsburg geen brieven aan Luther zijn geschreven.)

Verder schrijft hij Luther dat Melanchthon bijkans ondergaat in de zorgen. 'Hij geeft wel toe dat het met deze zeer gewichtige zaken thans zover gekomen is, dat ze van geen menselijke beraadslagingen afhankelijk zijn, maar desniettemin zou hij graag aanwezig willen zijn bij de beraadslagingen in de hemel (zo zijn we allemaal), en zou hij graag God raad willen geven, als Hij ons (zoals u gewoon bent te spreken), als raadgevers zou willen toelaten. Ik wenste wel dat u hem vaak schreef, tot uw en onze vertroosting. Wij bidden, en in de grote nood van deze dagen schreien wij tot de hemel. Wat kunnen wij anders? Als de gebeden van de vromen ons niet aan deze geweldenaars ontrukken, zullen menselijke raadgevingen ons zeker niet aan hen ontrukken.'

In de namiddag van de 20e juni liet de keurvorst van Saksen zijn geloofsgenoten bij zich komen. Hij vermaande hen in deze hoog gewichtige zaak van God en het christelijk geloof standvastig te zijn. Die goedaardige vorst, om de anderen een voorbeeld te verstrekken deed de volgende dag, 21 juni, 's morgens vroeg alle raden en bedienden uit zijn vertrek gaan. Hij bad God op het aandachtig steun om een gelukkige voortgang van de onderhandelingen. Hij stelde tot meer bekrachtiging zelf enige punten op het papier die Jan van tot zich en Philipp Melanchthon met grote verwondering zouden hebben gelezen. En de keizerlijke propositie gans alleen onderzocht hebbende, ontbood hij de keurprins J Frederik, de kanselier D Spontane's, die reeds enige tijd dat ambt wegens ziekte had afgestaan doch de titel bleef behouden en alsnog in de gewichtige zaken werd gebruikt, en Melanchthon bij zich. Hij sprak veel met hen van de geloofs zaak en was van gevoelen, dat men tevoren hiervan moest onderhandelen. ... Omdat de gestelde tijd zeer nauwe was bepaald, baden de Evangelies in de keurvorst van Ments om uitstel van maar een dag te geven. Maar tevergeefs; zodat bijna dag en nacht aan de Confessie werd gearbeid om ze in het net te schrijven. De 23e juni ontbood de keurvorst van Saksen zijn geloofsgenoten opnieuw bij zich. Hij liet voor hen lezen, hetwelk van allen goedgekeurd werd. Men besloot bij de keizer om een openbare lezing aan te houden. Dat zou de 24e juni, de bestemde vrijdag in de volle Rijksvergadering geschieden. Op die dag wilden de Evangelies in hun Confessie overgeven, maar de keizer wilde daar geen gehoor aan geven. 'Hij was van kardinalen en prelaten omringd', schrijft Jonas de 25e juni aan Luther.

De keurvorst Johann heeft deze zaak ook diezelfde dag aan Luther geschreven en onder andere deze woorden gebruikt: *de koning en de wederpartij heeft zulks zoveel mogelijk tegengehouden;* namelijk het lezen van de Confessie

Zaterdag de 25e juni begaven op de keurvorsten en Standen zich naar het keizerlijk paleis, niet op het stadhuis, waar de lezing zou geschieden, omdat er niet veel toehoorders zouden komen, zoals de keurvorst in de gemelde brief aan Luther aanmerkt. De plaats daar zij vergaderden was het vertrek daar de keizer Kapel hield en gevoeglijk 200 personen konden zitten. Echter ontvingen al degenen die geen Standen waren bevel om te vertrekken. De lezing duurde omtrent 2 uur, namelijk van vier tot zes uur in de namiddag. Zij werd zeer aandachtig beluisterd. ...

Hoe getroost de keurvorst en vorsten deze belijdenis hebben getekend is hieruit af te

nemen, dat de Godgeleerden jegens de goedaardige keurvorst van Saksen verklaard hebben, dat zo hij niet van voornemen was hen bij te staan zij alleen voor de keizer moesten verschijnen en zich verantwoorden. Zijn keurvorstelijke Genade gaf tot antwoord: *dat verhoede God, dat gij mij daar buitensluit; ik wil ook Christus erkennen*. En tot zijn Raden zei hij: *zegt mijn geleerden, dat ze doen wat recht is, tot lof van God en mij of mijn land en lieden niet ontzien*.

En wanneer Wolfgang, vorst van Anhalt, de Confessie ondertekende zei hij: Ik heb ten behoeve van anderen menige schone tocht gedaan; waarom zou ik de nood vereisende, ter eer van mijn Heere en Verlosser Jezus Christus mijn paard niet zadelen en met het wagen van mijn lichaam en leven, tot een eeuwige erekrans in het hemelse leven spoeden? Enzovoort.

Zie **Vitus Lodewijk von Seckendorf**, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I, blz 480 e.v.

Intussen kwamen de brieven van de geloofsgenoten op de Coburg aan. Aanvankelijk was Luther zo gebelgd over het stilzwijgen van zijn vrienden, dat hij ze niet eens wilde lezen. Toen hij echter vernam in wat voor zorgen ze te Augsburg zaten, smolt zijn wraak en zette hij zich aan zijn schrijftafel. Het werd een troostbrief regelrecht uit het hart. Hij vergelijkt Melanchthon opnieuw met Christoforus. Zo heeft Melanchthon te Augsburg de zaak van Christus op een waardige wijze verdedigd en bewaard. Hij moet nu eens ophouden met zich zorgen te maken, God zal zelf voor Zijn kerk zorgdragen. Niet naar de menselijke filosofie, d.w.z. onze overwegingen en berekeningen, maar door het verstandkruisigend geloof. Door het Kruis was Luther geveld en opgericht. Het Kruis was het voorteken geworden van zijn theologie. Overweldigd door die die ontzagwekkende realiteit riep hij het tijdens een college eens uit: '*crux sola est nostra theologia*', *het Kruis alleen is onze theologie*. En hij voegde er aan toe: '*beatus qui intelligit*', zalig wie het verstaat.

2 brieven van Justus Jonas aan Luther

Justus Jonas had Luther uitvoerig bericht gedaan van de pompeuze intocht van de keizer op 15 juni, de standvastige weigering van de keurvorst om aan de processie deel te nemen en de aanvang van de onderhandelingen.

Hij vervolgde:

'We worden hier dagelijks belaagd met een farizeïsche gerustheid, met een farizeïsche verachting, hoogmoed, haat en kennelijk duivelse kunstgrepen. Doctor Philippus, zoals u de man kent, wordt gefolterd door kommer en zorgen vanwege de grote zaak; en ook wij allen leren hier in een goede school wat het zeggen wil dat de godzaligen vol zijn van de spot van de trotsen en de verachting der hovaardigen³⁵. Evenwel zien we onder zoveel dreigingen en verschrikkingen van de Farizeeën dagelijks de vrucht van de gebeden van onze Lutherse kerken en de kracht en uitwerking van de catechismus en de litanieën van de kinderen. U, mijn zeer geliefde vader, ga voort met bidden, zoals u ook doet.' Aan het einde van de brief vraagt hij: 'Ik zou graag willen, mijn vader, dat u tot doctor Philippus de overvloedigste vertroosting zou richten, echter in het algemeen gesteld; dat hij goedsmoeds zou zijn, omdat de grootte van de zaak zodanig is, dat ze niet door een menselijke, maar door de goddelijke wijsheid moet geleid worden.'

³⁵ Psalm 123: 4.

Op 25 juni schreef **Jonas nogmaals aan Luther**.

Allereerst gaat hij in op het gebrekkige briefverkeer; volgens hem moet de oorzaak bij de boden gezocht worden. Verder bericht hij van het onderhoud dat Melanchthon met de aartsbisschop van Salzburg had. Jonas is vol goede moed, hoewel de omstandigheden daar weinig reden toe geven. De vijand kan dan wel tekeer gaan, 'maar die ongelukkige mensen weten niet hoe de naam des Heeren een sterke toren is, een koperen muur en een sterke wapenrusting tegen al het geweld van duivel en wereld. De Heere heeft ons tot op heden sterkte en moed gegeven tegen al die dreigingen, en het Evangelie van Zijn Zoon tot nu toe door de grootste wonderen verheerlijkt, zoals we ook kunnen zien in de onderdrukking van de boerenopstand. Als Hij onze helper is, zullen ze ons nog met geen vinger kunnen aanraken, en als ze ons aanraken, zullen de mensen ons niet kunnen schaden. Alles zal ten beste keren.'

Spalatinus schreef aan Camerarius:

'Ik verander en verbeter elke dag nog veel aan de belijdenis, en ik zou er nog meer aan willen veranderen als de raadslieden het toestonden. Anderzijds ontbreekt er zoveel, dat ik zou denken dat ze à te voorzichtig is gesteld, en dat sommigen zich aan onze vrijheid zouden stoten.'

De geplaagde magister schreef een dag later opnieuw aan zijn zwijgende vriend: 'Nimmer hebben we jouw raad en troost meer nodig gehad dan nu, daar wij in deze allerbenauwdste zaken jou steeds als onze leidsman gevolgd hebben. We bidden je daarom, omwille van de eer van het Evangelie, dat je ons wilt aannemen, al was het alleen vanwege het algemeen belang, dat, als jij niet aan het stuur staat, zware stormen schijnt te gaan doormaken. Christus heeft in het scheepje, dat in nood was, Zich op laten wekken. Wij worden hier gewis door veel grotere gevaren bedreigd, waarin ons niets pijnlijker kan treffen, dan dat jij ons in de steek laat. We brengen hier het grootste deel van de tijd in tranen door...'

VOORLEZEN VAN CONFESSIE OP DE RIJKSDAG

Op 25 juni was in het bisschoppelijk paleis tijdens een extra vergadering van de Rijksdag de Augsburgse Confessie aangeboden, een gebeurtenis die op velen een onvergetelijke indruk maakte.

Spalatinus, die er bij tegenwoordig was, heeft het voor het nageslacht opgetekend in zijn 'Annalen'. Kennelijk nog onder de indruk van het moment, schreef hij:

'Zaterdag, de eerste na St. Johannes, is op deze Rijksdag te Augsburg één van de grootste werken geschied, die er ooit op aarde kunnen geschieden. Want op deze dag, na de middag, hebben mijn genadigste heer de keurvorst van Saksen, hertog Johann, markgraaf Georg van Brandenburg, hertog Johann Friedrich van Saksen, hertog Ernst van Braunschweig en Lüneburg, landgraaf Philipp van Hessen, hertog Frans van Braunschweig en Lüneburg, vorst Wolfgang van Anhalt en de twee steden Neurenberg en Reutlingen de belijdenis van hun geloof en de gehele christelijke leer, die ze in hun vorstendommen en steden laten prediken, in het Duits laten voorlezen, artikel voor artikel; niet alleen voor alle keurvorsten, vorsten, standen, bisschoppen die toen aanwezig waren, maar ook voor Zijne Majesteit de Keizer zelf, en zijn broer, koning Ferdinand. Ze is voorgelezen door de kanselier dr. Christiaan Beyer, en hij heeft dat voortreffelijk gedaan, zo luid en duidelijk, dat men het niet alleen in de zaal heeft gehoord, maar ook beneden op het binnenhof van het paleis van de bisschop van

Augsburg, waar de keizer zijn verblijf heeft. Nu was deze belijdenis opgesteld in het Duits en Latijn, maar vanwege de tijd is ze alleen in het Duits voorgelezen. Deze belijdenis is met zo'n hemels beleid en wijsheid opgesteld, dat haars gelijke in geen duizend jaar, ja zolang de wereld staat, is geweest. Men vindt in geen enkele historie, noch hij een oude leraar of doctor iets dergelijks.'

In Augsburg werden na de voorlezing van de Augsburgse Confessie de onderhandelingen tussen de roomsen en de protestanten geopend. Van beide zijden werd toenadering gezocht. Van protestantse zijde was dit wel gebleken uit de toonzetting van de confessie. Zonder de evangelische waarheid te verloochenen, had Melanchthon omzichtige formuleringen gebruikt waaraan de roomsen zich zo min mogelijk zouden kunnen stoten. Met de confessie beoogde hij voornamelijk aan te geven dat de Lutherse reformatie binnen de Oude Kerk een plaats wenste te behouden. Door zich tevens nadrukkelijk van de wederdopers en de Zwinglianen te distantiëren, werd hij ongewild in de richting van Rome gedreven. Bij de gesprekken liet Melanchthon het voorkomen dat de onenigheid met de Oude Kerk voornamelijk uitwendige zaken zou betreffen als het priesterhuwelijk, het Avondmaal onder beide gestalten³⁶ en de verbeurdverklaring van de kerkelijke goederen. In de belijdenis werd een veroordeling gemist van het vagevuur, de paus en de heiligenverering. Het artikel over het Heilig Avondmaal was zo geformuleerd, dat er ruimte was voor de leer van de transsubstantiatie. In de Latijnse versie van de Augsburgse Confessie staat: 'Het hele meningsverschil (N.B. de Reformatie) betreft een klein aantal misbruiken.' Terecht verwonderde de tegenpartij zich erover hoe uit deze relatief bijkomstige verschilpunten zulk een machtige beweging als de Reformatie had kunnen ontstaan. Bij het begin van de eerste officiële onderhandelingen vroegen ze daarom nog een keer uitdrukkelijk of er echt geen andere verschilpunten waren. Als de zaken er namelijk zo voorstonden, zagen ze nog wel perspectieven.

De onderhandelingen vergden van Melanchthon het uiterste; hij leefde voortdurend op de toppen van zijn zenuwen. Het dilemma van toegeven of vasthouden bracht hem gedurig in gewetensnood. Ten einde raad wendt hij zich dan eindelijk in een aantal brieven tot Luther. Hij smeekt hem om de roekeloze landgraaf van Hessen terug te roepen van zijn gevaarlijke politieke avonturen, waardoor hij Melanchthons onderhandelingen bemoeilijkte. Bijna twee weken later schrijft hij opnieuw. Deze brief was ingesloten bij een afschrift van de confessie. Omdat hij wist hoe rigoureuze zijn vriend kon zijn, merkt hij voorzichtig op: 'Ze is naar mijn mening scherp genoeg gesteld.'

Melanchton aan Luther, 26 juni

'Wij bevinden ons hier in de ellendigste zorgen, en zitten gedurig in stromen van tranen. Daarbij is nu nog de hevigste ontsteltenis van ons gemoed gekomen, nadat we de brief van magister Veit gelezen hebben, waarin hij te kennen gaf, dat je zo woedend bent, dat je onze brieven niet eens wilt lezen. Ik zal mijn verdriet, mijn vader, nu met woorden niet vermeederen, maar ik smeed je te bedenken op wat voor plaats en in wat voor groot gevaar wij zijn, waar wij, behalve jouw troost, niet de minste troost kunnen hebben. De sofisten en monniken lopen alle dagen af en aan om de haat van de keizer tegen ons aan te wakkeren. De bisschoppen haten ons uit eigen beweging met een bittere haat. De vrienden die eerst bij ons waren, zijn vertrokken;

³⁶ De roomse leer van de eucharistie staat de leken alleen toe het brood te ontvangen, maar niet de wijn.

eenzaam en verlaten worden wij gefolterd door onzegbare gevaren.

Daarom bid ik je, dat je wilt omzien naar ons, die jouw oordeel in deze zeer gewichtvolle zaak getrouw volgen, of dat je anders omwille van het algemeen belang onze brieven wilt lezen en beantwoorden. Zo zul je ons niet alleen leiding geven, maar ons ook vertroosten. We hebben de keizer onze Apologie overhandigd, die ik je hierbij ter lezing toezend. Ze is naar mijn mening scherp genoeg gesteld; je zult wel zien dat ik de monniken treffend heb beschreven. Nu moet naar mijn mening vastgesteld worden, voordat de tegenstanders antwoorden, wat wij hen op de volgende punten willen toegeven: de beide gestalten, het huwelijk en de privaاتمیس; om deze punten zullen de onderhandelingen draaien. Antwoord op deze zaken, met name aangaande de privaاتمیس, welke de tegenstanders onder geen beding schijnen op te geven. Deze bode heb ik op mijn kosten gezonden, onlangs heb ik ook een extra bode gezonden, die zonder antwoord van jou terugkeerde. De tegenstanders beraden zich reeds, wat ze mochten antwoorden. Er is dus tot nu toe niets beslist. Het ga je goed.

Zondag na Johannes (26 juni),
Philippus.'

AAN MELANCHTHON, 27 JUNI

In een kort briefje, gedateerd 13 juni, liet Melanchthon weten: 'Onze tegenstanders triomferen alsof ze ons volledig hebben verslagen. Ik word bijkans verteerd door de jammerlijkste zorgen. Wil daarom Christus voor ons bidden.'

Aan Philippus Melanchthon, de zeer geliefde discipel van Christus, de Christoforus. Genade en vrede in Christus. In Christus, zeg ik, niet in de wereld. Amen. Over je verontschuldiging wegens je stilzwijgen een andere keer, mijn Lieve Philippus. Deze bode verscheen toevallig en onverwacht. Omdat hij meteen wilde vertrekken, kon hij nauwelijks wachten op deze brieven die wij uit Wittenberg ontvingen. Ze zullen door hem naar Neurenberg worden gebracht, zodat ze daarvandaan naar jullie zullen komen, totdat wij via een andere bode uitvoeriger zullen schrijven.

Die allerellendigste zorgen waardoor jij verteerd wordt, zoals je schrijft, haat ik hartgrondig. Dat ze in jouw hart de overhand hebben, is niet te wijten aan de grootte van de zaak, maar aan de grootte van ons ongeloof. Want dezelfde zaak was ten tijde van Johannes Hus en vele anderen nog groter dan thans bij ons. En al zou de zaak groot zijn, Hij is ook groot, Die ze heeft begonnen en Die ze voortleidt. Het is immers niet onze zaak. Waarom martel je dan jezelf gedurig en zonder ophouden? Als de zaak niet recht is, zullen wij herroepen, maar als het de waarheid is, waarom maken wij in zo'n grote belofte Hem tot een leugenaar, Die ons beveelt een gerust en onbevreesd hart te hebben? Hij zegt: Werp uw zorg op de Heere³⁷. De Heere is nabij allen die Hem aanroepen³⁸. Denk jij dat de Heere dat zomaar zegt, of het voor de wilde beesten gooit? Ik word ook vaak geslingerd, maar niet gedurig. Niet de theologie, maar jouw filosofie plaagt je zo, zoals ze volgens mij ook aan jouw vriend Joachim³⁹ knaagt. Alsof jullie met die nutteloze zorgen iets zouden kunnen uitrichten. Wat kan de duivel meer doen, dan dat hij ons doodt? Wat nog meer? Ik smeed je, jij, die in alle andere dingen zo strijdbaar bent, strijd ook tegen jezelf, je grootste vijand, omdat jij de satan zoveel wapens tegen jezelf aanreikt. Christus is eenmaal voor de zonde gestorven, maar voor de gerechtigheid en de waarheid zal Hij niet sterven, maar Hij leeft en

³⁷ Psalm 55: 23.

³⁸ Psalm 145: 18.

³⁹ Joachim Camerarius.

regeert. Als dit waar is, wat valt er dan voor de waarheid te vrezen? Maar, zul je zeggen, ze zal door de toorn van God neergeslagen worden. Laat haar dan neergeslagen worden, maar niet door ons! Hij, Die onze Vader is geworden, zal ook de Vader van onze kinderen zijn. Ik bid waarlijk gedurig voor je, en het bedroeft me dat jij, door je als een bloedzuiger hardnekkig vast te bijten in de zorgen, mijn gebeden krachteloos maakt.

Ik hen weliswaar wat de zaak betreft (of het uit onnozelheid is, of uit de Geest, Christus weet het) niet al te ongerust, ja ik heb meer hoop dan ik gedacht had te zullen hebben. God is machtig doden op te wekken, Hij is ook machtig Zijn zaak, als ze wankelt, te bewaren; als ze gevallen is, weer op te richten; als ze staat, verder te leiden. Als wij het niet waardig zullen zijn, laat het dan door anderen geschieden. Want als wij niet door Zijn beloften opgericht worden, ik vraag je, voor wie anders ter wereld gelden ze dan? Maar een andere keer meer, ik draag nu toch maar water naar zee. Weet dat jullie brieven, die voor en na de aankomst van de keizer geschreven zijn, gisteren naar Wittenberg zijn gezonden. Ook daar zijn ze immers door jullie ellendig stilzwijgen geplaagd geworden, zoals je uit de brieven van Pommer zult opmaken Het is niet de schuld van de bode, zoals Jonas denkt, maar allemaal jullie schuld, en van jullie alleen. Christus trooste, sterke en onderwijze jullie allen door Zijn Geest. Amen. Als ik zou horen dat de zaak er bij jullie slecht voorstaat en gevaar loopt, zal ik me er moeilijk buiten kunnen houden, maar me naar jullie spoeden, om de vreselijke tanden van de satan die om jullie heen staan te zien, zoals de Schrift zegt⁴⁰. Uit onze woestijn, de tweede dag na Johannes, 1530. Groet ondertussen allen, spoedig zullen we andere brieven sturen.

je Martinus Luther

AAN WENZESLAUS LINCK, 27 JUNI

Aan de achtbare heer Wenzeslaus Linck⁴¹, zijn broeder en meerdere in de Heere.

Genade en vrede. De bode, die onverwacht en onverhoopt verscheen, Lieve Wenzeslaus, had zo'n haast, dat er zelfs geen tijd was om de onzen die te Augsburg zijn, te schrijven. Daarom hebben we hem de brieven, die we uit Wittenberg hebben ontvangen, meegegeven, om die bij jou te brengen. Ik wil je vragen of je er voor wilt zorgen dat ze werkelijk, langs een betrouwbare weg, naar de onzen te Augsburg gezonden zullen worden. Want ik geloof dat jullie het daar gemakkelijker kunnen, omdat jullie een leger van boodschappers ter beschikking staat. Een andere keer, als ik tijd heb, zal ik jou en de anderen uitvoeriger schrijven.

De Psalm *Confitemini* gaat uitgelegd naar Wittenberg en zal met de verklaring, die vanwege de breedsprakigheid mij niet zo bevalt, gedrukt worden. Groei ondertussen allen, heer Spengler, de abt⁴², Michaël⁴³, Joachim⁴⁴, Eoban⁴⁵ en Osiander⁴⁶. Als je ergens voor mijn meesteres Katharina een mand pomeransen kunt bemachtigen, zal ik ze graag betalen. Ze plaagt me steeds met brieven, waarin ze schrijft dat ze in Wittenberg niet te krijgen zijn. Het ga je goed, samen met je wijnstok en je

⁴⁰ Job 16: 9.

⁴¹ Wenzeslaus Linck, prior van het Augustijnerklooster te Wittenberg, in dier voege eertijds Luthers overste. Volgde Von Staupitz op als vicaris-generaal. Ging in 1525 over tot de Reformatie en werd predikant te Neurenberg.

⁴² Friedrich Pistorius.

⁴³ Michaël Roting, gymnasiumleraar te Neurenberg

⁴⁴ Joachim Camerarius

⁴⁵ Eoban Hess, dichter en gymnasiumleraar te Neurenberg.

⁴⁶ Andreas Osiander, eig. Hosemann. Vooraanstaand theoloog; zijn latere opvattingen betreffende de rechtvaardigmaking ontmoetten van zowel Lutherse als Calvinistische zijde felle bestrijding.

allerzoetste druiven. Uit de zwijgende stilte, de tweede dag na Johannes, 1530.

je Martin Luther

AAN MELANCHTHON, 29 JUNI

Op 29 juni antwoordde Luther op de brieven die hij de laatste dagen van Melanchthon had ontvangen. Hoewel zich tussen Luthers geloof en Melanchthons verantwoordelijkheidsbesef een diepe kloof bevond, achtte Luther de eenheid nochtans niet verbroken. Hij zag Melanchthon niet als iemand die gefaald had en zijn strategie moest herzien, maar als een aangevochten vriend en broeder, die versterkt moest worden in het geloof. Hij is er van overtuigd dat Melanchthon in de kerk staat, waar Gods troostvolle genade wordt verkondigd en geloofd. Christus heeft tot hen gesproken dat Hij de wereld heeft overwonnen. Laat dan de bedroefde en wankelmoedige, die zelf niet kan geloven, en ook Luthers woorden niet kan geloven, zich troosten met het geloof van de kerk, de gemeenschap van gelovigen, die in zijn plaats geloven. Mag de kerk, die in Gods hand rust, bezorgd zijn; mag de kerk vrezen voor de wereld, die door Christus overwonnen is? In het post scriptum doet Luther Rome een minimumbod: *sta ons slechts de vrije prediking van het Evangelie toe.*

Genade en vrede in Christus.

Ik heb, Lieve Philippus, je fraaie brief ontvangen, waarin je jezelf verontschuldigt over je stilzwijgen. Maar ik heb ondertussen al tweemaal een brief aan jou geschreven, waarin ik de oorzaak van mijn zwijgen genoeg heb uitgelegd, tenminste in de laatste brief, die gebracht wordt door de bode, die door onze slotvoogd naar de keurvorst is gezonden. Vandaag kwamen tegelijk met de boodschappers de laatste brieven van jouw hand, waarin je mij herinnert aan je arbeid, gevaren en tranen, zodat het schijnt dat ik door mijn stilzwijgen zonder reden leed aan jullie leed heb toegevoegd. Alsof ik het niet zou weten, of dat ik hier op rozen zit, en jullie zorgen niet meedraag. Stonden mijn zaken er maar zo voor, dat ze het toelieten dat ik zou wenen. En ik verzeker je dat, als die laatste brief, over de aankomst van de keizer, vanavond niet gekomen was, ik vastbesloten was om de volgende dag opnieuw op eigen kosten een bode naar jou te sturen, om te weten te komen of je nog leefde, of al gestorven was. Magister Veil kan het getuigen. Toch geloof ik dat we al jouw brieven hebben ontvangen. Want de brieven over de aankomst en over de intocht van de keizer, die zo vertraagd aankwamen, zijn ongeveer tegelijk aangekomen. Ate of de één of andere duivel zal er wel achter hebben gezeten, ze zal haar loon wel krijgen⁴⁷.

Ik heb je Apologie ontvangen, en ik vraag me af wat je wilt, als je vraagt op welke punten, en in hoeverre aan de papisten mag toegegeven worden. Voor de keurvorst ligt het anders, als hem gevaar dreigt mag hij wel toegeven. Naar mijn smaak is in deze Apologie al meer dan genoeg toegegeven. Als ze dit nog afwijzen zie ik niet wat ik hen nog meer zou kunnen toegeven, tenzij ik van hen argumenten of Schriftbewijzen krijg te zien die overtuigender zijn dan wat ik tot nu toe gezien heb. Dag en nacht houden deze dingen mij bezig, ik overdenk ze, overweeg ze, onderzoek ze, de gehele Schrift doorzoekend. Mijn zekerheid over onze leer neemt gedurig toe, en ik word er meer en meer in bevestigd, zodat ik, als God het geeft, me niets meer laat ontnemen, kome wat komt.

Aan de jonge keurprins heb ik, zoals je me vroeg, geschreven, maar ik heb de brief weer verscheurd, want ik vreesde dat ik zijn gemoed in onrust zou brengen, en dan zou hij zich bij mij willen verontschuldigen, dat wil ik hem niet aandoen. Het gaat met

⁴⁷ Ate, dochter van Zeus, personificatie van verdwazing of geestelijke verblinding, die de mens tot ondoordachte daden brengt.

mij hier redelijk goed, want het lijkt er op dat die boze geest, die mij steeds met vuisten sloeg, verdreven is, overwonnen door de gebeden van de broeders en van jou. Ik denk echter dat een andere geest zijn plaats heeft ingenomen, die mijn lichaam vermoeit, maar ik wil liever deze pijniger van het lichaam verdragen, dan die beul van mijn geest. En ik hoop dat Hij, Die in mij de vader der leugenen overwonnen heeft, ook deze moordenaar zal overwinnen. Die heeft mij de dood gezworen, dat voel ik goed, en hij heeft geen rust, voordat hij mij heeft opgevreten. Welaan, als hij mij opvreet (als God het wil) zal hij zo'n purgeermiddel slikken dat zijn maag en zijn achterste te nauw zullen zijn. Wat zou het? Wie Christus wil hebben, moet lijden. Wij kunnen ook gemakkelijk grote heren zijn, als we Hem maar willen verloochenen en smaden. Maar er staat: door vele verdrukkingen⁴⁸. Dat zijn nu geen woorden, maar het is werkelijkheid, en daar willen we ons naar richten. Hij is het toch, Die de gelovigen met de verzoeking ook de uitkomst geeft⁴⁹.

Het stond me niet zo erg aan dat jij in je brief schrijft dat jullie in deze zaak mij als leidsman hebben gevolgd. Ik wil in deze zaak jullie leider niet zijn, noch zo genoemd worden. Hoewel het goed opgevat kan worden, wil ik dat woord niet horen. Als het niet tegelijk, en evenzeer, jullie zaak is, wil ik niet dat ze mijn zaak wordt genoemd, die jullie is opgelegd. Laat mij haar leiden als ze alleen de mijne zou zijn.

Jullie brieven zijn, geloof ik, allemaal aangekomen, als jullie ze met de bode van dr. Jonas gezonden hebben. Daarna zijn er geen brieven aangekomen, behalve die over de aankomst en intocht van de keizer en die jullie gestuurd hebben tot op die dag. Daarom laat ik je ook weten dat ik de prent van Wenen heb ontvangen. Maar tussen de aankomst van Jonas' bode en het bericht van de intocht van de keizer hebben jullie ons door jullie stilzwijgen meer dan genoeg gekruisigd.

Ik heb je in mijn laatste brief getroost, ach, moge hij je niet doden, maar levend maken. Wat kan ik meer? Jij wordt gefolterd door bezorgdheid over de uitslag en de afloop van de zaak, omdat je haar niet kunt bevatten. Maar als jij haar zou kunnen bevatten, zou ik niets met die zaak te maken willen hebben, en er nog veel minder de leider van willen zijn. God heeft de zaak veilig gesteld op een grondwaarheid⁵⁰ die in jouw redeneerkunst en filosofie niet voorkomt, ze heet: geloof. Op deze grondwaarheid staat alles wat men kan begrijpen noch zien. Als iemand probeert deze dingen zichtbaar, duidelijk en begrijpelijk te maken, zoals jij dat doet, krijgt hij zorgen en tranen tot loon voor zijn arbeid, zoals jij nu krijgt, terwijl wij allen dat tevergeefs trachten te verhinderen. De Heere heeft gezegd dat Hij in donkerheid wil wonen, en Hij heeft de duisternis tot Zijn tent gemaakt⁵¹. Wie er zin in heeft verandert dat maar! Als Mozes hardnekkig gezocht had de afloop te willen weten, hoe hij aan het leger van Farao zou ontkomen, zou Israël vandaag misschien nog in Egypte gezeten hebben. God vermeerderde jou en ons allen het geloof. Als we dat hebben, wat kan de satan en de hele wereld ons dan doen? En als we zelf geen geloof hebben, waarom willen we ons dan niet door het geloof van anderen laten troosten? Want er moeten dan toch anderen zijn die in onze plaats geloven, anders zou er geen kerk meer zijn op aarde, en zou Christus ophouden met ons te zijn tot aan de voleinding der wereld. Want als Hij niet met ons is, ik vraag je, waar ter wereld kan Hij dan zijn? Als wij de kerk niet zijn, of tenminste een deel van de kerk, waar is de kerk dan? Of zijn de hertogen van Beieren, Ferdinand, de paus, de Turken en zulk slag van mensen de kerk? Als wij

⁴⁸ Handelingen 14: 22.

⁴⁹ 1 Korinthe 10: 13.

⁵⁰ Est locum commune, zinspeling op 'Loci Communes', de eerste protestantse dogmatiek, geschreven door Melanchton (1521).

⁵¹ 1 Koningen 8: 12.

Gods Woord niet hebben, wie heeft het dan? Zo God dan voor ons is, wie zal tegen ons zijn?⁵² Wij zijn wel ondankbare zondaren, maar daarom zal Hij nog niet tot een leugenaar worden. Wij kunnen ook in deze heilige en goddelijke zaak geen zondaren zijn, ook al dwalen wij op onze wegen. Maar als je hier niet naar luistert, drukt de satan je neer, en maakt je ziek. Moge Christus je weer genezen, daar bid ik vurig om, zonder ophouden. Amen. Ik wilde wel dat ik gelegenheid had om naar je toe te komen, hoewel ik ook graag zou komen zonder dat ik werd geroepen of geboden te komen.

Deze brieven aan Brenz en doctor Caspar⁵³ zouden met de laatste brieven meegaan, maar de bode was al weg toen ze naar beneden werden gebracht. Groet allen, want ik kan niet iedereen opnieuw schrijven. De genade van God zij met jou en jullie allen. Amen.

Op St. Petrus en Paulus, 1530.

Martinus Luther

Toen de brief reeds dicht was, dacht ik dat je misschien vindt dat ik te weinig op je vraag heb geantwoord, hoeveel, en in hoeverre aan de tegenstanders mag toegegeven worden, maar je hebt ook te weinig gevraagd, en niet aangegeven wat, en hoe jij denkt dat door ons moet geëist worden. Ik ben, zoals ik steeds heb geschreven, bereid hen alles toe te geven, als ons slechts het vrije Evangelie toegestaan wordt. Wat echter met het Evangelie in strijd is, kan ik niet toegeven. Wat zou ik anders moeten antwoorden?

Toelichting

In Augsburg werd de oven steeds heter gestookt. Niet alleen Melanchthon, maar ook de andere vrienden kregen het benauwd. Luther, die zelf in die dagen juist bijzonder gesterkt was in zijn God, hield zijn vrienden allemaal hetzelfde voor: de zaak ligt in Gods handen vast en veilig. Hij was onbevreesd; hij had, zoals hij zelf eens zei, zo gebeefd voor God, dat hij het beven voor mensen had verleerd.

Op 30 juni schreef hij aan ieder een persoonlijk woord ter bemoediging. Spalatinus, Agricola, Melanchthon en Brentz, hij heeft voor hen allemaal dezelfde boodschap: Gods wijsheid is voor ons een dwaasheid tenzij we leren vertrouwen en aanbidden. Dat heette voor Luther: de rechtvaardige zal uit het geloof leven. In dat opzicht leert Augsburg niets nieuws. Maar het is wel een les die steeds opnieuw moet geleerd worden. Luther schreef uit de volheid van zijn hart; het kostte hem geen moeite om in elke brief op hetzelfde thema steeds weer andere variaties te schrijven.

AAN SPALATINUS, 30 JUNI

George Burckhardt was geboren te Spalt en werd daarom Spalatinus genoemd. Hij studeerde te Erfurt, waar hij opgenomen werd in de humanistische kring rond Mutian. In 1509 trad hij als zielszorger en geheimschrijver in dienst bij Frederik de Wijze. Eenmaal voor de Reformatie gewonnen, wendde hij al zijn invloed bij de keurvorst aan om de jonge Luther te steunen en te beschermen. Hij gaf ook zijn medewerking, toen in 1516 de hervorming van het lesprogramma van de Wittenberger universiteit inzette, waarbij de nadruk kwam te liggen op de talen, de exegese en Augustinus. Vanwege zijn diplomatieke kwaliteiten was hij bij alle grote godsdienstgesprekken

⁵² Romeinen 8: 31, Melanchthons devies.

⁵³ Caspar Lindemann.

aanwezig. Zijn betekenis voor de Reformatie is nauwelijks te overschatten.

Aan de eerwaarde heer magister Georg Spalatinus, de getrouwe en oprechte bisschop te Altenburg.

Genade en vrede in de Heere. Ik wil niet de naam hebben, zo zeg je, Lieve Spalatinus, dat ik traag ben in het schrijven. Maar ook al wil je het niet, toch zul je die naam hebben. Want door de bode van Apel heb je ons en de Wittenbergers beloofd vaak te zullen schrijven, zodat wij een stroom van brieven verwachtten, en we vreesden dat je nog meer lawaai zou waken dan onze kraaien, maar we hebben geen enkele brief ontvangen. Toen de bode van Apel kwam, die alleen een brief van Jonas voor Wittenberg bij zich had, vroegen we: breng je geen brieven? Antwoord: Nee. Hoe gaat het met de heren? Goed. Ik heb hierover later bij Philippus geklaagd. Daarna kwam er een bode te paard, die naar Torgau was gezonden; hij bracht me een brief van de keurvorst zelf. Ik vroeg: breng je geen brieven? Antwoord: Nee. Hoe gaat het met de heren? Goed. Later, toen er vanhier een wagen met wildbraad vertrok, heb ik Philippus weer geschreven. Ze kwamen opnieuw zonder antwoord terug. Toen werd ik bedreefd; ik begon te denken dat jullie iets verkeerd voor mij wilden verbergen. Toen kwam de vierde man, Job Nymptzen. Breng je brieven? Nee. Hoe gaat het met de heren? Goed. Ik zal maar niet gaan tellen hoe vaak onze slotvoogd hier van zijn broer, maarschalk Van Falkenstein, brieven ontving. Maar wij verhongerden en versmachtten ondertussen meer dan drie weken door jullie vriendelijk stilzwijgen! Als we iets wilden te weten komen, moesten we dat maar zien op te maken uit die andere brieven. Ik vraag je: zou jij mij geen luiaard noemen als je door mij zo zou behandeld worden? Ik geef toe dat ik vol woede en vrees was, wetend van Philippus' zorgen en de moeiten van de keurvorst. Wel werd ik van mijn vrees verlost toen ik hoorde dat het met jullie goed ging, maar ik kon het niet echt geloven. Maar genoeg hierover, kom er maar niet meer op terug en vergeet het allemaal maar!

Dat de koningen, vorsten en volkeren bij jullie woeden en razen tegen de Gezalfde des Heeren acht ik een goed teken, veel beter dan wanneer ze zo vriendelijk zijn. Want er volgt immers: *Die in de hemel woont, zal lachen*. Als Hij nu, onze Vorst, hen belacht, zo zie ik niet waarom wij voor hen zouden gaan huilen. Want Hij lacht niet omwille van Zichzelf, maar omwille van ons, opdat ook wij daardoor temeer onbevreesd hun ijdele raadslagen zouden belachen. Er is alleen maar geloof nodig, opdat de zaak van het geloof niet zonder geloof zou zijn. Maar Hij, Die dit werk heeft begonnen, heeft het ongetwijfeld begonnen zonder onze raadslagen en plannen. Hij, Die dit werk boven, en tegen onze raadslagen en plannen in heeft beschermd en geleid, is Dezelfde Die het ook zal voleindigen en voltooien, en dat ook boven en tegen onze raadslagen en plannen in, daar twijfel ik niet aan.

Ik weet en ben zeker van Hem, in Wie ik geloof, omdat Hij machtig is om te doen boven al wat wij bidden of denken, ook al denkt en wenst Philippus dat het allemaal overeenkomstig zijn raadslagen moet gaan, opdat hij zou kunnen roemen natuurlijk, zo moest het gebeuren, zo heb ik het gedaan. Nee, zo moet het niet luiden: ik, Philippus! Dat 'ik' is te gering. Het luidt: *zo doe Ik, Ik Die zal zijn Die Ik zijn zal*. Dat is Zijn Naam. Ik zal zijn zegt niet waar Hij is, maar Hij zál zijn, dus zullen wij Hem zien. Maar met deze woorden genoeg.

Wees jij sterk in de Heere; vermaan in mijn naam Philippus steeds weer, dat hij toch geen God moet zijn, maar dat hij zal strijden tegen dat aangeboren, en in het paradijs door de duivel ons ingeplante streven om als God te zijn, want dat helpt ons niet. Het heeft Adam uit het paradijs geworpen, en dat alleen is het dat ook ons uitwerpt, en van de vrede buitensluit. Wij moeten mensen, en niet God zijn. Dat is de summa. Het zal

niet anders zijn, of eeuwige onrust en wroeging is ons loon. Vaarwel in Christus.
De laatste juni 1530.

je Martinus Luther

AAN AGRICOLA, 30 JUNI

Aan magister Johannes Agricola, de voortreffelijke dienaar van Christus te Augsburg, zijn broeder in Christus.

Genade en vrede in Christus. Over jullie brieven en jullie stilzwijgen schrijf ik de anderen die bij je zijn, mijn Lieve Agricola. Wat betreft het interdict van de keizer, waardoor hij het preken geheel verboden heeft, is dit mijn oordeel: onze keurvorst heeft juist gehandeld dat hij in een vreemde stad de heer heeft erkend, en niet geprobeerd heeft te heersen, hoe onredelijk ze ook behandeld worden. We mogen ons immers niet verzetten tegen de bozen. Christus heeft geboden dat men er voor moet wijken: Wanneer ze u dan in deze stad vervolgen, vliedt in de andere⁵⁴. En ook: Ga uit, uit dat huis⁵⁵. Zo ben ik van oordeel dat de keurvorst, daar hij als lidmaat van de keizer het lichaam niet mag verlaten, evenwel door zijn zwijgen als het ware naar een andere stad gevlucht is, en dat huis heeft verlaten. Hij zal, als Naäman de Syriër, in de tempel van Nisroch kunnen zijn, en thuis voor zichzelf het Woord lezen en eerbiedigen⁵⁶. Het besluit voorspelt evenwel niet veel goeds, al is het geen struikelblok. Ik denk dat hierdoor de Rijksdag op dezelfde manier zal eindigen, namelijk dat de keizer aan de keurvorst zal vragen de leer geheel te laten varen, zoals hij eerst verzocht heeft af te zien van het preken. Maar als hij op dat verzoek niet wil ingaan, zal er eenzelfde interdict tegen de leer volgen. Dat zijn zo mijn gedachten. Eerst dan zal de Rijksdag pas werkelijk in een crisis raken, waarin we moeten hopen en bidden om Gods hand. Want de papisten, die overgegeven zijn aan de satan, kunnen niet anders dan tekeergaan, dat staat vast. Het bloed van Abel rust op hen, en hun boosheid verhardt hen zo, dat ze niet kunnen leven als ze geen bloed drinken.

Vermaan Philippus dat hij het offer van een verslagen geest wat matigt, opdat het hem op het laatst niet aan offers zal gaan ontbreken. Het is wel een grote troost, te weten dat men zo verbrijzeld van geest is om de hoogste zaak, ja om God Zelf, waar men niet kan twijfelen of het behaagt God, het is voor Hem een liefelijke reuk. Maar alles met mate. Het offer behaagt God, maar met het verderf, want God wil niet dat er zielen te gronde gaan. Dat is een vondst van de duivel.

Dat men hoopt op de genade van de keizer is zinloos. Ik denk dat de bisschoppen daarom de keizer hebben opgehitst, opdat hij de zaak zou aanhoren, opdat zij, wanneer ze onze verdediging gehoord hebben, zelf zullen beslissen wat ze willen, en dan nog de schijn willen ophouden dat ze genoeg naar ons hebben gehoord. Op deze manier zullen ze ons vrij en schijnbaar terecht het verwijt maken dat we hardnekkig zijn; dat wij, hoewel gehoord en vermaand, toch niet hebben willen horen naar de keizer. Want wat is de duivel anders van plan, of wat goeds kunnen we van hem verwachten? Of kennen we zijn plannen niet, dat hij alles met valse schijn, leugens en bedrog zo weet te verdraaien dat hij beminnelijk is, en Christus allerverachtelijkst. Jullie hebben in Augsburg waarachtig niet met mensen te doen, maar met de eigenste poorten van de hel, en ze zijn voortreffelijk toegerust en geoefend. Maar dit zij ons tot troost: ze zijn uitzinnig van woede. Door deze razernij zijn ze zo verblind dat ze niet kunnen vermijden dat ze te pletter lopen op de wijsheid van God, en zo bevuilen ze hun eigen vernuftigheid. Amen. Amen.

⁵⁴ Mattheüs 10: 23.

⁵⁵ Mattheüs 10: 14.

⁵⁶ 2 Koningen 5: 18, Luther verwacht Rimmon met Nisroch.

Caspar Müller⁵⁷ is met mijn broer Jacob⁵⁸ bij me geweest en heeft me verteld wat hem is opgedragen om aan jou te vertellen. Zo moet ook dit kwaad er nog bij komen, opdat we overal zouden geplaagd worden door de gruwelen van de duivel⁵⁹. Hierover een andere keer. De Heere Jezus, Die jullie allen heeft uitgezonden als Zijn belijders en dienaren, voor Wie jullie zelfs je hals over hebben, zij met jullie, en geve jullie door Zijn Geest het getuigenis van de zekerheid van het geloof, opdat jullie weten, en niet zouden twijfelen, dat jullie Zijn getuigen zijn. Dit geloof zal jullie levend maken en troosten, omdat jullie gezanten zijn van een groot Koning. Dit is een getrouw woord. Amen.

Uit de woestijn, de laatste juni.

je Martinus Luther

VEIT DIETRICH AAN MELANCHTHON, 30 JUNI

In deze spannende dagen was Luther wonderlijk getroost en blijmoedig. Zijn geloof werd gevoed en versterkt door zijn gebedsleven. Van de hand van zijn secretaris Veit Dietrich bezitten we daarvan een heerlijk getuigenis.

... Ik kan me niet genoeg verwonderen over zijn buitengewone gerustheid, blijmoedigheid, geloof en hoop in deze jammerlijke tijden. Hij neemt er nog steeds in toe, door voortdurend Gods Woord te onderzoeken. Er gaat geen dag voorbij, waarop hij niet minstens drie uren, juist die uren die het meest geschikt zijn om te studeren, in gebed doorbrengt. Eenmaal gebeurde het dat ik hem hoorde bidden. Lieve God, wat een geest, en wat een geloof was er in die woorden. Hij bidt met zulk een eerbied, vertrouwen en geloof, alsof hij met God als met een vader en vriend spreekt.

'Ik weet', zei hij, 'dat U onze God en Vader bent, daarom ben ik er zeker van dat U de vervolgers van Uw kinderen zult verdelgen. En als U het niet zult doen, is Uw zaak evenzeer in gevaar als de onze. Het is geheel en al Uw zaak, wij zijn er aan begonnen omdat het onze plicht was. Wij zijn er noodgedwongen aan begonnen, wil U, lieve Vader, hen dan beschermen.'

Toen ik hem daar met zulke woorden overluid hoorde bidden, brandde mijn hart in me, door vreugde overstelpt, omdat ik hem zo vertrouwelijk, zo vurig en eerbiedig met God hoorde spreken. En terwijl hij zo bad, pleitte hij vurig op de beloften uit de Psalmen, alsof hij er van overtuigd was, dat alles wat hij begeerde, zou geschieden. Daarom twijfel ik er niet aan, of zijn gebed zal deze schijnbaar verloren zaak welke op deze Rijksdag behandeld wordt, een keer doen nemen.'

Toelichting

In Augsburg werd hevig gestreden. Maar niet alleen te Augsburg, ook op de Coburg worstelde in de eenzaamheid een man, bezocht met zwakheden. Het nieuwe in Luthers positie was dat hij nu niet alleen met Rome had te strijden, maar ook in het eigen kamp een strijd te voeren had. Hij zag zich genoodzaakt tegen Melanchthon op te treden; het verborgen handelen van God was in het geding. Luther zag scherp dat de oorzaak van Melanchthons bekommernis vooral hierin lag, dat hij in een geloofszaak met het menselijk verstand te rade ging. Door heel de wereldgeschiedenis heen blijkt immer weer dat Gods wijsheid een werk werkt dat voor het mensenverstand een verborgenheid is. De arme logica loopt zich hierop te pletter, maar het geloof vindt

⁵⁷ Kanselier van de graaf van Mansfeld.

⁵⁸ Het bezoek van zijn broer hield verband met het feit dat Luther na de dood van zijn vader de oudste van het gezin was.

⁵⁹ Onbekend.

hier rust. Luther ontving daaruit een onwrikbare zekerheid en een vast vertrouwen, en daarmee troostte hij op zijn eigen, soms ietwat hardhandige wijze de beproefde vrienden te Augsburg.

Melanchthon was bezorgd voor de toekomst van de christenheid; als in Augsburg de eenheid van de kerk niet zou worden hersteld zag het er donker uit. Van hem, Philippus Melanchthon, als woordvoerder van de protestanten, hing het in belangrijke mate af wat er van de kerk zou worden. Luther zag in dit zware besef van verantwoordelijkheid niets anders dan een ongeoorloofde wankelmoedigheid. Mag Melanchthon aan zijn zorgen toegeven als hij waarlijk gelooft dat God Zijn kerk leidt, en de wereld naar Zijn wijsheid regeert? Hieraan te twijfelen is een gevaarlijk ongelooft, dat God wil volgen in Zijn ongekende gang, en zelf de wereld wil regeren naar eigen inzichten. Melanchthon wil als God zijn, dat is een herhaling van de oude paradijszonde. Al zijn eigenmachtig pogen om Gods geheimenissen door zijn verstand te ontsluiten is een ontterende aantasting van God. De filosofie en redeneerkunst willen zelf de toekomst bepalen en stellen Gods heerschappij terzijde; zij betwisten God op een aanmatigende wijze de leiding van de wereldgeschiedenis. De briefwisseling tussen Luther en Melanchthon is op dit punt van een ongeëvenaarde scherpte.

Luther stelt tegenover de atheïstische twijfel de belofte van het eerste gebod: *Ik ben de Heere, uw God.*

Bij de **Tien Geboden**, waarmee hij zich in die dagen opnieuw bezig hield, schreef hij de volgende glosse: 'Het eerste gebod is de belofte van alle beloften, de bron en samenvatting van alle godsdienst en wijsheid, en bevat het Evangelie van de beloofde Christus. Dit is de eigenlijke betekenis van het eerste gebod, omdat er niets geboden wordt. Het zegt: *Ik ben de HEERE uw God*⁶⁰.'

Tegenover deze belofte moet alle hovaardige wijsheid verstommen. Hier past alleen geloof, gehoorzaamheid en vertrouwen. Gods wijsheid is verborgen, buiten en boven onze wijsheid. Tot onze troost heeft God Zich echter op één plaats geopenbaard: in het Woord. In het Woord komen Zijn vaste en onwankelbare beloften tot ons.

Op de coburg dichtte Luther ook het weergaloos schone lied: *Een vaste Burg is onze God.*

AAN MELANCHTHON, 30 JUNI

Melanchthon had op de dag dat de Augsburgse Confessie werd aangeboden naar de Coburg geschreven: 'Ik ben deze dagen bij de Salzburger⁶¹ geweest, die mij heeft gemarteld met een lange en spitsvondige uiteenzetting van alle onlusten die zich deze jaren hebben voorgedaan. Hij gaf van dit alles ons de schuld, en voegde er nog een vol bloed geschreven nawoord aan toe. Brenz zit hier bij me, terwijl ik dit schrijf, en laat u groeten. We zitten hier samen in tranen.'

Aan mijn liefste broeder, magister Philippus Melanchthon, discipel van Christus. Genade en vrede in Christus! Ik weet werkelijk niet wat ik je het beste kan schrijven, lieve Philippus, zo word ik aangevallen door jouw boze en nutteloze zorgen,, want ik weet dat ik tegen een dove praat. Dat komt omdat jij alleen jezelf gelooft. Mij en de anderen geloof je niet, tot de grote schade. Ik zal je de waarheid vertellen: ik heb in

⁶⁰ Zie ook: de brief aan Brenz, 30 juni; de *Sermoen dat men de kinderen naar school moet laten gaan*; de verklaring van Psalm 2.

⁶¹ De aartsbisschop van Salzburg, kardinaal Matthäus Lang; zie Inleiding.

grotere benauwdheden verkeerd dan jij ooit in je leven zult meemaken. Ik wens het geen mens toe, ook hen niet, die thans zo tegen ons woeden, hoe misdadig en goddeloos ze ook mogen zijn, dat ze hetzelfde zouden moeten meemaken. En toch ben ik in deze nood vaak bemoedigd door het woord van een broeder; dan eens van Pommer, dan eens van jou, dan weer van Jonas en anderen. Waarom wil jij op jouw beurt dan ook niet naar ons luisteren, wij, die gewis niet spreken naar het vlees of naar de wereld, maar naar de wil van God, en zonder twijfel door de Heilige Geest. Al zijn wij gering, ik bid je: acht Hem niet gering, Die door ons spreekt. Als het gelogen is dat God Zijn Zoon voor ons heeft gegeven, dan is in mijn plaats de duivel of één van zijn trawanten mens. Maar als het waar is, wat tobben we dan toch met onze nutteloze vrees, moedeloosheid, zorgen en verdriet. Alsof Hij, Die Zijn Zoon gegeven heeft, ons in kleine zaken niet wil helpen; alsof de satan sterker is dan Hij.

In de strijd in de binnenkamer ben ik zwakker en jij sterker, in de openlijke strijd ben ik zoals jij in de binnenkamer bent (als de strijd in de binnenkamer betekent: wat zich tussen mij en de duivel afspeelt). Want om je eigen leven geef je niets, maar voor een zaak die ons allen aangaat ben je bevreesd. Maar ik ben echter, wat onze zaak betreft, vol vertrouwen, niet bezorgd, want ik weet zeker dat ze rechtvaardig is, en waarachtig, ja de zaak van Christus en van God Zelf. De zaak hoeft vanwege haar zonden niet te vrezen, zoals ik, die nog maar zo'n kleine heilige ben, moet vrezen en sidderen. Daarom kan ik rustig toekijken, ik geef geen zier om die papisten, die zo razen en tekeer gaan. Als wij ten onder gaan, gaat Christus, de regeerder van de wereld, met ons ten onder. En gaat Hij ten onder, zo ga ik liever ten onder met Christus, dan dat ik staande blijf met de keizer.

Jullie hoeven de zaak ook niet alleen te torsen. Ik ben steeds bij jullie met gebeden en smekingen, en als het mogelijk was ook met het lichaam. Want het is ook mijn zaak, en zelfs meer de mijne dan van jullie allemaal. Ik ben er niet onbedacht aan begonnen, uit begeerte naar eerezucht of gewin, dat getuigt mij de Geest, en de zaak zelf heeft het tot op heden genoeg bewezen, en zal het nog verder bewijzen, tot aan het einde. Daarom bid ik je om Christus' wil dat je die goddelijke belofte en troost toch niet zou vergeten, waar Hij zegt: Werp uw zorg op de Heere⁶². Wacht op de Heere, zijt sterk, en Hij zal uw hart zal versterken⁶³. De Psalmen en het Evangelie staan er vol van: Hebt goede moed, Ik heb de wereld overwonnen⁶⁴. Dat is geen leugen, dat weet ik zeker, want Christus is de overwinnaar van de wereld. Wat vrezen wij dan die overwonnen wereld, alsof zij de overwinnaar is? Je zou zo'n tekst toch op je knieën uit Rome en Jeruzalem gaan halen. Maar wij hechten geen waarde aan die teksten, want het zijn er zoveel, ze zijn altijd bij ons, ze zijn zo bekend. Maar dat is niet goed. Ik weet wel, het is de zwakheid van ons geloof. Laten we dan met de apostelen bidden: Heere, vermeerder ons het geloof⁶⁵.

God zal de Salzburgse tiran, die jou zo heeft gemarteld, naar zijn werken vergelden; maar hij zou van jou ook een ander antwoord verdienen, zoals ik hem al vaker heb gegeven. Als jullie keizer in zijn rijk geen onrust kan verdragen, zal onze Heere-keizer ook die lastering niet verdragen. Steunen jullie maar op jullie keizer, wij zullen op onze Keizer steunen, en wel zien wie er wint. Welaan, laat ze maar hun gang gaan, ze zijn er nog niet. Ze willen graag, vrees ik, dat woord van Julius Caesar horen: ze hebben het gewild.

Maar ik schrijf het allemaal voor niets, omdat jij maar blijft doorgaan deze zaak

⁶² Psalm 55: 23.

⁶³ Psalm 27: 14.

⁶⁴ Johannes 16: 33.

⁶⁵ Lukas 17: 5.

volgens jouw filosofie, met jouw verstand te sturen. Jij gaat maar door om, zoals iemand zegt, met verstand dwaas te zijn. Je doodt jezelf, en je ziet helemaal niet dat de zaak buiten jouw hand en verstand ligt, ja zelfs buiten jouw bestuur wil behandeld worden. En Christus moge verhinderen dat ze in jouw hand en verstand komt, wat jij juist zo hardnekkig wil. Dan zouden we werkelijk voor het oog van heel de wereld prachtig en plotseling ten onder gaan. Maar er staat: *Tracht niet naar de dingen die te hoog zijn*⁶⁶. En: *Een doorzoeker van de heiligheid zal uit de heerlijkheid neergestoten worden*, of, zoals de Hebreeuwse tekst luidt: *Wie zware dingen doorzoekt, wordt het te zwaar*⁶⁷. Dat slaat op jou.

De Heere Jezus beware je, opdat je geloof niet zal ophouden, maar moge toenemen en overwinnen. Amen. Ik bid voor je, heb gebeden, en zal bidden, en ik twijfel er niet aan of ik ben verhoord, want ik voel het amen in mijn hart. Als hetgeen wij willen niet zal gebeuren, zal er iets gebeuren wat beter is. Want waar alles in de wereld teleurstelt, zien wij uit naar het koninkrijk dat komt.

De laatste juni, 1530.

je Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 3 JULI

In zijn antwoord op Melanchthons brief van 26 juni, zwaait Luther zijn vriend lof toe voor de Apologie, zijn belijdenis, maar tegelijk geeft hij hem een zachte terechtwijzing. Bij nadere lezing waren hem de gebreken meer opgevallen. De brief is eigenlijk een voortzetting van de discussie. Melanchthon meent nog steeds de tegenstanders, die de Hoeksteen Christus verworpen hebben, voor het Evangelie te kunnen winnen. Zijn onderhandelen is een pogen om de aanstoot van Christus weg te nemen. Christus moet evenwel een steen des aanstoets en een rots der ergernis zijn, wie daar niet aan wil, miskent de aard van het Evangelie. Een jaar daarvoor had hij het in één van zijn Jesaja-colleges zo gesteld: Het Evangelie is niet slechts aanstootgevend, maar de aanstoot zelf ('Est ipsum scandalum, non solum scandalosum.')

Genade en vrede in Christus. Lieve Philippus, deze Franciscus die doctor Hess⁶⁸ uit Breslau naar ons heeft gestuurd, beveel ik je aan. Hij begeert niet anders dan jou te zien en met je te spreken. Hij kon tot mij niet worden toegelaten.

Gisteren heb ik je *Apologie* nog eens aandachtig helemaal gelezen en ik ben er zeer mee ingenomen. Maar je dwaalt en zondigt op één punt, dat in strijd is met de Heilige Schrift, waar Christus van Zichzelf zegt: *Wij willen niet dat deze over ons heerse*⁶⁹. Je hebt je daarmee aan die Hoeksteen gestoten, welke de bouwlieden verworpen hebben. Wat kun je, bij zo'n grote duisternis en woeden van de duivel, anders verwachten dan dat Hij verworpen wordt? Want zij zullen ons de naam van bouwlieden niet gunnen; die matigen zij zichzelf aan, en terecht! Wij worden echter geëerd met de naam van brekers, verwoesters en verstoorders, wij worden met de misdadigers gerekend, evenals de Steen zelf werd verworpen, en met de moordenaars werd veroordeeld en gerekend. Zo hebben wij dan geen hoop op de zaligheid, dan alleen in de Heere. Hij

⁶⁶ Romeinen 12: 6.

⁶⁷ Spreuken 25: 27.

⁶⁸ Johann Hess, vriend van Melanchton, predikant te Breslau; zijn betekenis lag vooral op het gebied van de kerkordening.

⁶⁹ Lukas 19: 14.

moet wonderen doen, en zal deze Steen niet verlaten, omdat er volgt: Hij is tot een Hoeksteen geworden. Dit is echter van de Heere geschied, en niet door ons. Daarom is het wonderlijk in onze ogen⁷⁰. Maar een andere keer hierover meer. Christus sterke jullie en ons tezamen, Hij trooste jullie door Zijn Geest, en doe met ons naar al Zijn wonderlijke raad. Amen. Groet al de onzen eerbiedig.

Uit de woestijn, 3 juli 1530.

je Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 5 JULI

Genade en vrede in Christus. Er was niets wat ik zou kunnen schrijven, lieve Philippus, want ik heb je viermaal geschreven, en ik denk dat je de brieven na elkaar hebt ontvangen. Maar ik heb deze bode niet met lege handen willen laten vertrekken. Alles wat ik wilde schrijven, heb je in de vorige brieven gelezen. Ik verwacht mijn Psalm *Confitemini* uit Wittenberg. Nu denk ik na over een aansporing om naar school te gaan, of beter gezegd: om de kinderen naar school te laten gaan. Het zou me verbazen als ik vroeger ook zo breedspakig was als ik nu ben, zo lijkt me. Als het maar geen geleuter is van de ouderdom, zoals Cicero bekent. Voor het overige gaat het met ons, door Gods genade, goed. We hebben goede hoop, niet wegens jullie Rijksdag, of jullie plannen, maar wegens Christus' kracht en tegenwoordigheid, om een woord van Petrus te gebruiken⁷¹.

Uit Wittenberg schrijven ze, dat ze daar in de kerk vurig bidden, zodat ik er van overtuigd ben dat er op die Rijksdag iets goeds tot stand moet komen.

Groet Jonas, Agricola, Spalatinus, Pontanus⁷², Caspar de dokter en al de onzen, 5 juli 1530.

je Martin Luther

AAN KEURVORST JOHANN VAN SAKSEN, 9 JULI

Luther schreef op zondag 9 juli 1530 een brief aan Heinrich Onesius, leraar in Ichtershausen, aan Melanchton en Justus Jonas. Bovendien aan zijn geliefde Keurvorst.

Luther antwoordt op een brief van 4 juli, waarin de keurvorst hem raad vroeg. Nog op dezelfde dag dat de Augustana werd voorgelezen, had de keizer met de roomse theologen raad gehouden. Dit beraad resulteerde in twee voorstellen aan de protestanten: òf de keizer te erkennen als scheidsrechter in deze zaak, òf zich te onderwerpen aan de uitspraak van een te houden concilie.

Genade en vrede in Christus! Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste heer! Het schrijven van Uwe Keurvorstelijke Genade, op vier juli aan mij gericht, heb ik heden, negen juli, ontvangen, en ik heb met blijdschap bemerkt dat de gedachten van UKG wat tot rust zijn gekomen. Want God weet, dat ik om geen andere reden UKG zulke brieven schrijf, dan uit bezorgdheid dat de satan, die de heer is van alle boze gedachten, UKG zou benauwen. Ik weet echter heel goed, dat onze Heere Jezus Christus zelf UKG beter kan troosten dan ik of iemand anders zou kunnen. Dat bewijst de tegenwoordige toestand wel, dat is voor iedereen zichtbaar. De tegenpartij

⁷⁰ Psalm 118: 23.

⁷¹ 2 Petrus 1: 16.

⁷² Kanselier Gregor Brück.

meent immers dat ze de spijker op de kop hebben geslagen, dat ze door het gebod van de keizer het preken lieten verbieden. Maar ze hebben er ondertussen geen erg in, die stakkers, dat door de aanbieding van de geschreven belijdenis meer is gepreekt, dan anders tien predikers hadden kunnen doen.

Is het geen wonderlijke besturing en ironie: magister Eisleben en de anderen zijn gedwongen te zwijgen, maar daarvoor in de plaats treden de keurvorst van Saksen, samen met andere vorsten en heren, met de geschreven Belijdenis; ze preken openlijk voor de keizer en het hele rijk, vlak voor hun neus, ze horen het allemaal, maar kunnen er niets tegen zeggen. Het preekverbod is volgens mij volkomen gewroken. Ze willen niet toestaan dat hun dienaren de predikers horen, maar ze moeten zelf nog heel wat ergers, zoals ze het noemen, van zulke hoge heren horen, en moeten verstommen. Christus zal op de Rijksdag toch niet zwijgen. En hoe woedend ze ook mogen zijn, ze moeten in één belijdenis meer horen dan ze in een heel jaar van de predikers zouden gehoord hebben. Het gaat zoals de heilige Paulus zegt: *Gods woord zal niet gebonden zijn*. Als het op de kansel wordt verboden, moeten ze het in de paleizen horen. Als arme predikers het niet mogen verkondigen, zo verkondigen grote vorsten en heren het, kort en goed: *als alles zwijgt, zo zullen de stenen spreken*, zegt Christus Zelf.

Wat het andere aangaat, wat UKG van mij verlangt te weten, ik wil u onderdanig mijn mening meedelen. Ten eerste: als de Keizerlijke Majesteit wenst dat men hem in deze zaak rechter laat zijn, en daar uw KM er niet uitgebreid over wil disputeren, zo ben ik van mening dat UKG er op kan wijzen dat de uitnodiging van de KM inhoudt dat men de zaak welwillend wil aanhoren. Als dit echter niet gebeurt, zou heel de uitnodiging overbodig zijn geweest. Dan had de KM de zaak wel in Spanje kunnen beslissen, hij hoefde dan niet UKG met zulke grote moeiten en onkosten naar Augsburg te laten komen, en had het tevens de andere rijksstanden kunnen besparen. Want als er niets anders was te bereiken en te hopen, had een bode het antwoord van de KM wel over kunnen overbrengen.

Het zou de KM en het gehele rijk echter een grote oneer zijn, en misschien veel ergernis en moeilijkheden opleveren, wanneer de KM de zaak ongehoord zou behandelen, rechter wil zijn, en helemaal geen antwoord wenst te geven. Dit vernuftige advies komt zeker van niemand anders dan van uw goede vriend N. N.⁷³ Dit is zeker niet van de keizer afkomstig, dat moet en zal iedereen toestemmen.

Ten tweede: blijft de KM (dass ist N.N.) er op staan dat men alleen uw KM in deze zaak rechter zou laten zijn, dan kan UKG rustig zeggen: goed, de KM zal rechter zijn, en UKG zal zich er aan onderwerpen in zoverre, en aangenomen dat ZKM niets tegen de zuivere Schrift, Gods Woord, zal besluiten. Want UKG kan de keizer niet boven Gods Woord stellen, noch zich aan zijn uitspraak onderwerpen, als die in strijd is met Gods Woord. Daarmee is de keizer genoeg eer bewezen, omdat niemand, dan God alleen, (Die toch boven alles is, zal zijn en moet zijn), boven ZKM gesteld wordt.

Ten derde: misschien zullen ze dan net doen alsof wij hiermee de KM smaden, en beschouwt men het als een bewijs dat wij de neiging hebben tegen God in te handelen. We mogen toch wel geloven dat de KM, als een christelijke vorst, niets zal besluiten of oordelen wat in strijd is met het Woord van God. (Dat hielden ze mij in Worms ook voor, net zoals ze nu UKG voorhouden.)

U zult daarop echter een goed antwoord kunnen geven, namelijk: God heeft nadrukkelijk verboden op vorsten en mensen te vertrouwen, zoals Psalm 118 en Psalm 146 zeggen. Ook het eerste gebod van God staat het niet toe, want Hij zegt: Gij zult geen andere goden hebben. En als het woord van hun eigen mond waar is, en zij

⁷³ Hertog Georg van Saksen.

christelijke vorsten zijn, zo kunnen ze dat niet beter bewijzen dan dat ze oordelen en spreken: alzo zegt Christus.

Als ze echter oordelen zonder acht te geven op de Schrift, en als ze eisen dat men hun oordeel zonder de Schrift zal aannemen, zo wordt dat door hun eigen mond gelogenstraft, omdat ze, zonder en buiten Christus, christelijke vorsten willen zijn. Dat is nog ongerijmder dan een heer zonder land, een rijke zonder geld of een geleerde zonder kennis. Maar er staat: Hun uitzinnigheid zal allen openbaar worden⁷⁴. UKG mag echter gerust zijn. Christus is er, en Die zal UKG op Zijn beurt belijden voor de Vader, gelijk UKG Hem thans belijdt voor dit verkeerd geslacht. En zoals Hij zegt: *Die Mij eren, zal Ik eren*⁷⁵. Diezelfde Heere, Die het heeft begonnen, zal het ook voleindigen. Amen.

Ik bid voor UKG met ijver en ernst. Als ik meer kan doen, ben ik het schuldig.

Gods genade zij met UKG, zoals tot op heden, en worde vermeerderd. Amen.

Zondag 9 juli.

UKG onderdanige Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 13 JULI

Aan de discipel en getrouwe getuige van Christus, magister Philippus Melanchthon, zijn broeder.

Genade en de ware vrede van Christus. Ik ben van mening, dat jij, mijn lieve Philippus, door de ervaring nu wel genoeg hebt gezien, dat Belial op geen enkele wijze met Christus kan samenstemmen, en dat men wat de leer aangaat in geen enkel opzicht op eenheid moet hopen. Ik heb aan de keurvorst geschreven, dat onze zaak niet de keizer als rechter kan dulden. Nu zien we wat ze met die lief gestelde uitnodiging voor de Rijksdag hebben beoogd. Maar misschien is de zaak zelf al weer verder voortgegaan, voordat mijn brief kwam, waaraan ik ook dacht, toen ik hem schreef.

Wat mij persoonlijk betreft: ik wil in de zaak ook geen haarbreed meer toegeven, of dulden dat de zaak weer in de oude toestand wordt hersteld. Ik zal veeleer het grootste gevaar afwachten, aangezien zij zo hardnekkig vasthouden. De keizer doet maar wat hij wil. Ik wil echter graag weten wat jullie gedaan hebben. Ik heb de Heere gebeden, Die jullie beter heeft bijgestaan dan ik, oneindig beter. Wanneer echter die leugenachtige duivels zo spelen met de belofte van een concilie, zal ik ook met hen spelen, en me beroepen op hun concilie, waarmee ze dreigen. Dat is er echter niet, en het zal ook niet komen, zodat wij ondertussen vrede hebben. Ik maak me nog geen zorgen over hun macht, of hun gewelddadige hand. Zo verzoekt ons Christus gedurig, *Die machtig is in onze zwakheid*, en op deze wijze wordt Hij verheerlijkt in de raad der heiligen, en op geen andere wijze, anders komt er niets van terecht. Iets anders heb ik uit deze eenzaamheid niet te schrijven. Ik wilde wel dat jij jczelf door die overwinningen en snoeverij van die vijanden niet liet verontrusten, maar daartegen versterkt werd door de kracht en de macht van Hem, Die Christus uit de doden heeft opgewekt, en ons met Hem zal levendmaken en opwekken⁷⁶. Want de goddelozen moeten groenen als het gras⁷⁷, en de vijanden des Heeren moeten geëerd en verhoogd worden⁷⁸, opdat ze ten onder gaan en in eeuwigheid verdorren⁷⁹, zoals de Psalmen

⁷⁴ 2 Timotheüs 3: 9.

⁷⁵ 1 Samuël 2: 30.

⁷⁶ Efeze 2: 5, 6.

⁷⁷ Psalm 37: 2.

⁷⁸ Psalm 12: 9.

betuigen. Als hertog Georg niet zo overmoedig was, wie zou dan onze vijand zijn? Maar jij denkt aan andere dingen, daarom sla je geen acht op mijn woorden. Daarom heb je ook geen rust, en aan die toekomstige en ingebeelde gevaren voeg je ook nog dit tegenwoordige kruis toe, dat evenwel niets is. Christus, bid ik, moge je sterken en bewaren. Amen.

Uit de woestijn, St. Margaretha, 1530.

je Martinus Luther

AAN SPALATINUS, 13 JULI

Genade en vrede in Christus, onze Heere. Ook ik geloof, mijn Lieve Spalatinus, dat de zachtmoedigheid van de keizer groot is, zoals jullie allemaal van mening zijn. Maar ik heb geen hoop dat hij onze zaak gunstig gezind zal zijn, hoezeer hij ook zou willen. Wat vermag één mens tegen zoveel duivels? Daarom is de Heere onze toevlucht, Die machtig is in onze zwakheid, en er behagen in heeft de kleinmoedigen te troosten, en de verlatenen te helpen. Ik weet niet wat jullie sinds de laatste brieven mag overkomen zijn, ik zit er over te piekeren en te gissen. Want ik denk dat de zaak al lang is beslist, en jullie niet alleen verdoemd zijn geworden, maar bovendien bedreigingen en grootspraak moeten verdragen. Het is verbazend wat een overwinningen de tegenstanders vanuit Augsburg rondbazuinen, hoezeer zij ons reeds verachten en bespotten. Evenwel zegt Hij: *Zijt getroost, Ik heb de wereld overwonnen*⁸⁰. *Die in de hemel woont zal hen belachen.* Zo denk ik erover. Want wij zullen niet geholpen worden, tenzij we eerst van allen verlaten zijn. *Zalig zijt gij, als de mensen u vervolgen, en ligende alle kwaad tegen u spreken.* Wij hebben dat ambt op ons genomen, waarvan gezegd wordt: *Gij zult van allen gehaat worden om Mijnentwil.*

Wat verwonderen wij er ons dan over, als wij die haat ervaren, die zo zeker en gewis is voorzeggd. Want als wij niet willen dat deze voorzegging in vervulling gaat, hadden we ik het ambt niet op ons moeten nemen, Of we hadden er voor moeten zorgen dat het niet zou zijn voorzeggd. Omdat het echter is voorzeggd, en wij het ambt op ons hebben genomen, is het te laat om te wensen dat deze voorzegging ijdel en zonder vervulling zou zijn, en de gunst en genade van mensen te willen verdienen. Moge deze voorzegging dan vervuld worden, en wij die haat ervaren, die niet in scherts, maar in waarheid haat genoemd kan worden. Want de Schrift moet niet alleen waar zijn, maar ook vervuld worden, geheel, geheel, en geheel vervuld worden! Ik hoor tot mijn genoegen dat hertog Georg zich nogal aanstelt, God moge hem zijn waanzin naar verdienste vergelden, en er nog andere plagen aan toevoegen. De Heere trooste en versterke jullie allen.

Uit de woestijn Gruboc, St. Margaretha, 1530.

je Martin Luther

⁷⁹ Psalm 129: 6.

⁸⁰ Johannes 16: 33.

AAN LUTHERS AMBTSBROEDERS TE AUGSBURG, 15 JULI

Jonas en Melanchthon hadden Luther geschreven over de stand van zaken te Augsburg. De tegenpartij was in haar opstelling tegenover de protestanten in drie groepen verdeeld.

De eerste groep was het onverzoenlijkst, zij eiste een onvoorwaardelijke uitvoering van het edict van Worms (1521), wat neerkwam op de vernietiging van de Reformatie. Haar woordvoerders waren dr. Eck en hertog Georg van Saksen. De tweede groep was iets gematigder in haar opstelling. Zij pleitte er voor dat een onpartijdige commissie de zaak zou behandelen. Gegrand op hun eindoordeel zou de keizer daarna zijn uitspraak moeten doen. Een derde groep wenste dat van roomse zijde een stuk zou opgesteld worden, waarin de Lutherse confessie kritisch zou worden besproken. Deze weerlegging (confutatio) zou dan eveneens in de vergadering voorgelezen moeten worden.

De keizer stelde voor dat men hem in deze zaak scheidsrechter zou laten zijn. Hij was het hoofd van het Heilige Roomse Rijk, en in diër voege de beschermheer van de kerk en de voogd van de christenheid. Als men hem als zodanig niet wilde erkennen, moest in de kerk voorlopig alles weer in de oude toestand teruggebracht worden, totdat een concilie zou bijeengeroepen worden.

In een geheim onderhoud had Campeggio⁸¹, de pauselijke gezant, aan Melanchthon het verleidelijke voorstel gedaan dat, wanneer de protestanten weer terug zouden keren tot de Roomse kerk, ze op de punten die gevoelig lagen wel ontheffing konden krijgen.

Aan Justus Jonas, Georg Spalatinus, Philippus Melanchthon, Johannes Agricola en Eisleben, zijn ambtgenoten, te Augsburg.

Genade en vrede in de Heere.

De brieven die door Arnold en de bode van de Coburg gebracht werden, hebben we gisteren ontvangen. Ik geloof dat jullie het antwoord van de tegenstanders reeds hebben, waarvan jullie schreven dat het verwacht werd. Jullie zullen namelijk horen: 'de kerkvaders, de kerkvaders, de kerkvaders, de kerk, de kerk, de kerk, het gebruik, de gewoonte', maar verder niets uit de Schrift. Steunend op deze scheidsrechters en getuigen zal de keizer zijn oordeel tegen jullie uitspreken. Bedreigingen en grootspraak zullen volgen tot in de hemel en de hel. De Heere zal jullie echter een mond en wijsheid geven. Verder, zoals jullie schrijven: 'Wat betreft de overige zaken, binnenkort mondeling meer', doe zo! Er is meer gedaan dan gehoopt kon worden, namelijk, jullie hebben de keizer gegeven dat des keizers is, en Gode dat Gods is. Aan de keizer een volmaakte gehoorzaamheid, daar jullie met zulke kosten, moeiten en bezwaarnis verschenen zijn; aan God de uitgelezen offerande van de belijdenis. Ze zal doordringen tot in alle hoven van koningen en vorsten, ze zal heersen in het midden van haar vijanden, en in alle landen uitgaan met haar geschal, zodat degenen die niet geloven, zonder verontschuldiging zullen zijn. Dat zal de vrucht zijn van het zwijgen, dat opgelegd werd aan het begin van de Rijksdag. Als daar nu nog de beloning bij komt dat, naar het getuigenis van de tegenstanders, geen geloofsartikel is tekort gedaan, zo verkrijgen we meer dan we begeerd hebben. Wij zijn namelijk bevrijd van

⁸¹ Kardinaal Lorenzo Campeggio, jurist, de eerste vaste legaat van de paus in Duitsland. Als gezworen vijand van de protestanten verenigde hij in 1524 te Regensburg roomse vorsten in een bondgenootschap.

de smaad van de ketternaam. Christus moge jullie zelf belijden, zoals jullie Hem beleden hebben, en Hij moge verheerlijken, die Hem verheerlijkt hebben. Amen. Daarom spreek ik jullie in de Naam des Heeren vrij van deze Rijksdag. En nu naar huis, naar huis!

Hoopt niet op eenheid of verdraagzaamheid. Daar heb ik God ook nooit om gebeden, wetende dat het onmogelijk is. Alleen slechts dat ze jullie zouden toestaan te leren en in vrede laten en, terwijl ze zelf in hun goddeloosheid blijven, ons zouden willen helpen als ze kunnen. Als de keizer een edict uitvaardigt, laat hem het uitvaardigen, hij heeft te Worms er ook een uitgevaardigd. We zullen de keizer als keizer horen, meer niet en verder niet. Wat hebben we te maken met die verkapte keizer, die boer?⁸² Hier zal ook Dezelfde raad geven, Die voor onze belijdenis de deur van de keizer en de vorsten heeft geopend; en als de keizer geweld en wapens in het nauw brengt, wat ik niet hoop, zal Hij opnieuw raad geven. Voor de ware keizer zullen we wijken, maar als de verkapte keizer iets onderneemt, ligt het anders. Vraag daarom aan de keizer toestemming om te vertrekken, laat de raadsliden van de keurvorst daar, die kunnen de overige zaken wel behartigen. Onze zaak is afgedaan, jullie zullen niets beters of gunstigers kunnen bereiken. Dat Campeggio pocht de macht te hebben om ontheffing te verlenen, beantwoord ik met de woorden van Amsdorf: 'Ik heb maling aan de pauselijke gezant en zijn meester met hun ontheffing, we zullen ons zelf wel de ontheffingen verlenen die we nodig hebben.' Wanneer de Heere gebiedt, moet je niet bezorgd zijn voor een ontheffing van Zijn dienaar, als die rover en indringer in het rijk tenminste een dienaar genoemd mag worden. *Naar huis! Naar huis!*

De Heere Jezus beware en vertrooste jullie, die omwille van Zijn naam hebben gearbeid en genoeg zijn benauwd geworden. Amen.

Uit Gruboc, vrijdag na Margaretha, 1530. (3^e vrijdag na Pinksteren)

Martinus Lutherus D.

AAN SPALATINUS, 20 JULI

Aan de zeer geachte heer, Georg Spalatinus, dienaar en getrouw belijder van Christus, die te Augsburg de zaak van Christus verdedigt.

Genade en vrede in Christus. Voorzeker begin ik nu allereerst met jullie te danken, vooral jou, voortreffelijke Spalatinus, dat jij zo ijverig en uitgebreid alles aan ons schrijft. Je hebt dan ook voldoende stoffelijke en oorzakelijke, of veeleer overvloedige, zowel formele als finale en bewerkende oorzaken!⁸³ Wij hier, kluizenaars, kunnen, net als het land zonder water, niets voortbrengen dat waard is om aan jullie te schrijven. Behalve dat wij met zuchten, kermen en vurige gebeden de hemel aanlopen en, hoewel onwaardig, kloppen op de poorten van Hem, Die heeft gezegd: *Klopt en u zal opengedaan worden*. Dit geschiedt daarom, opdat wij zouden volharden en een kleine tijd zouden uitzien met verlangen. 'O vrienden, zwaar hebt u geleden, maar spoedig maken de goden er een einde aan. Volhardt en bewaar uzelf voor betere tijden⁸⁴.' Of, wat beter is: Wacht op de Heere, zijt sterk, gij allen die op de Heere hoopt⁸⁵. Zo Hij vertoeft, verbeid Hem, want Hij zal gewis komen, Hij zal niet achterblijven⁸⁶.

Ik zie heel goed dat jullie in een strijd verwickeld zijn en welke duivels horen jullie

⁸² Hertog Georg van Saksen; Luther speelt met de vertaling van diens vergriekste naam, georgos: boer.

⁸³ Luther steekt hier de draak met scholastieke vaktermen.

⁸⁴ Geliefd citaat van Luther uit Vergilius' Aeneïs.

⁸⁵ Psalm 27: 14, Psalm 31: 25.

⁸⁶ Habakuk 2: 3.

niet in het antwoord van de tegenstanders allergiftigst spreken? Ik zie het allemaal reeds van tevoren, maar het heeft niet zoveel te betekenen. Want als Christus reeds goederen heeft gegeven die deze wereld niet kan bevatten, en Hij er nog veel meer heeft beloofd, waarom zouden wij dit kleine ongemak dan niet verdragen, dat die onreine vliegen ons met hun sprieten wat zouden bezoedelen en bevuilen. De schoonste en hoogste koninginnen moeten dit immers van de vliegen midden in hun gezicht verdragen. Wat zijn die razenden anders dan snorrende vliegen, die met hun zoemende vleugels om onze hoofden gonzen. Nadat ze dol van woede gonzen, laten ze hun vuil vallen, dat je met een naald maar amper kunt raken. Dat is nu de uitwerking van zo'n groot woeden! Maar wij hebben de vergeving van zonden, verlossing van de dood en het eeuwige leven. Christus zelf, om Wiens naam jij zo zweet, is met ons, en met al de Zijnen. Hij zal Zijn zaak niet laten varen, en als Hij haar laat varen, zo is het goed en heilzaam met Hem verlaten te worden, ook als Hij geen God zou zijn. Maar ik draag hout naar het bos. Groet magister Eisleben, Aquila, Brenz en al de anderen. Christus is met jullie. Amen.

Uit de woestijn Groburk, 20 juli 1530.

je Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 27 JULI

Te Augsburg was men van mening dat het mogelijk was om tot een overeenstemming te komen wat het Avondmaal betreft. Tot nu toe hadden de protestanten de roomse opvatting, de mis als herhaalde offerande en als verdienstelijk dankoffer van de mens aan God, bestreden. Rome miskende het wezen van het sacrament en veranderde het in het tegenovergestelde. Men gaf aan de mis weliswaar de naam van dankzegging, maar dan wel in de betekenis van offerande. Melanchthon kwam aan deze opvatting een eind tegemoet toen hij in een verklaring schreef: 'Het zou het beste zijn als we alle getwist lieten varen en een gemeenschappelijk Avondmaal (geen privaatmis) zouden hebben. Degenen die ter communie gaan wordt het lichaam des Heeren aangereikt, en daarbij wordt geleerd dat het Avondmaal in de eerste plaats is ingezet om de gewetens te troosten, en daarna als dankzegging. Want de dankzegging waar de tegenpartij van droomt, die niet tegelijk erkent dat men iets van Christus ontvangt, is een huichelarij.' Luther wilde van enige toenadering of concessie echter niets weten. Het zichtbare teken van Gods genade was hem te dierbaar om daaraan iets af of toe te doen. Het Avondmaal was voor hem ook een behoefte. Met instemming had hij in de Augsburgse Confessie de uitspraak van Ambrosius gelezen: 'Omdat ik altijd zondig, moet ik altijd een geneesmiddel ontvangen.' Bij Johann Grosch, de slotpredikant van de Coburg, nam hij dan ook trouw deel aan het Heilig Avondmaal, tot zijn troost en versterking.

Genade en vrede in Christus.

Het verdriet mij zeer, niet lichamelijk bij jullie te zijn, bij die allerschoonste en allerheiligste belijdenis van Christus. Onze Staupitz zei: 'Als God iemand wil verblinden, sluit Hij hem van tevoren reeds de ogen.' Al te scherp snijdt niet meer. Ik trek me niets aan van het voorwendsel dat men omwille van de eucharistie of dankzegging de mis wil handhaven. Hiskia brak de koperen slang, hij bekommerde zich er niet om dat ze was gemaakt tot lof en gedachtenis van Gods werk. De vrome koning heeft meer gezien op het duidelijk misbruik, en de gelegenheid tot zondigen, dan op de twijfelachtige en onzekere vrucht van de lof.

En daar nu onze tegenstanders tot op heden hun missen tot allerschandelijkste

voorbeelden misbruiken, en zich nog steeds niet bekeren, zo eisen zij tevergeefs dat het zou toegestaan worden de mis te behouden. Hun bedrog is immers zichtbaar, en, omdat ze geen berouw hebben, treedt hun leugen klaar aan de dag. Zoals ik geschreven heb: ze zoeken niets goeds, maar ze pogen de tirannie van hun gruwelen volledig in stand te houden. Laten ze eerst maar eens de leer van het geloof en de werken haar vroegere plaats geven, dan zullen wij die kerkelijke ceremoniën nog wel eens gaan bezien. Laten ze eerst de kerk en de predikers met hun wettige taken maar eens teruggeven. Die kerkelijke gebruiken zullen vanzelf wel duidelijk worden. Men kan de eucharistie ook op een andere wijze, zonder gevaar en ergernis, in de kerk een plaats geven. Dat mijn tegenstanders uit mijn boeken tegenstrijdigheden verzamelen, doen ze alleen maar om daardoor de roem van hun wijsheid te bewijzen. Wat zullen die ezels oordelen over tegenstrijdige uitspraken, als ze één afzonderlijke uitspraak nog niet eens begrijpen. Want wat kan onze leer in de ogen van die goddelozen anders zijn als louter tegenstrijdigheden, daar ze de werken tegelijk eist en verwerpt, de kerkelijke ceremoniën tegelijk verwerpt en herstelt, de overheid tegelijk eert en bestraft, de zonde tegelijk belijdt en ontkent; maar waarom zal ik water naar zee dragen?

Zeer heerlijk, ja allerheerlijkst en gewis zal jullie vroomheid en onschuld aan de dag treden door de openlijke onbeschaamdheid van de duivel, als hij van jullie eist alles weer in de oude toestand terug te brengen. Dat houdt in: God verloochenen, de paus aanbidden en met alle gruwelen instemmen die hij daardoor heeft veroorzaakt door moorden, leugens en Godslasteringen. Hier behoort een ieder van ons duizend lichamen voor Christus over te geven. Vaarwel.

Vier dagen na Jacobus.

je Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 31 JULI

'Laat God Gód zijn.' Dit woord is wel de samenvatting van Luthers leer en leven genoemd. Dat was ook de inhoud van zijn gedurige vermaning aan Melanchthon. In zijn Kirchenpostille (over Titus 2: 11-15) verwoordt hij het als volgt: 'Het is een zonde dat men God niet eert, dat wil zeggen: dat men Hem niet gelooft, vertrouwt, voor Hem vreest, Hem de eer niet geeft, Hem het beleid niet in handen geeft, Hem niet God laat zijn; in die zonde vallen onbeschaamde, openlijke goddelozen, maar nog veel meer de wijzen, heiligen geleerden en geestelijken, die voor de wereld en zichzelf vroom zijn, op hun werken bouwen, kortom: allen die zich niet enkel en alleen verlaten op Gods goedheid en genade, en daar niet uit leven, zijn allen goddelozen.'

Aan magister Philippus, belijder en waarachtige getuige van Christus, Melanchthon, zijn liefste broeder.

Genade en vrede in onze Heere. Er was niets wat ik je zou kunnen schrijven, Lieve Phillippus maar ik wilde de bode of de zending wildbraad niet zonder brief laten vertrekken. Ik denk echter dat jullie deze afgelopen week op leven en dood hebben gevochten met de duivel, en ik vermoed dat dit de oorzaak is, waarom Weller en de bode van de slotvoogd nog niet van jullie zijn teruggekeerd. Ik ben bij jullie in het geloof en in de geest, zoveel ik kan. Maar ik geloof dat die zwakke Christus meer bij jullie is, zoals ik tot Hem bid met zuchten en woorden, die Hij zelf bevolen en gegeven heeft. God geve dat jullie in de zaak volharden, en er niet toe vervallen elkaar te beschuldigen. Ik ben echter van mening dat de tegenstanders het daar op toelagen, omdat ze hun eigen zaak nog minder vertrouwen. Maar waar zal het einde zijn,

wanneer jullie beginnen om de gruweldaden van de paus voor God en de wereldlijke overheid toe te dekken? Maar jij zult je door Gods genade daarvoor wel weten te hoeden.

Maak je om mijn gezondheid geen zorgen, hoewel het nog niet over houdt. Maar omdat ik merk dat het geen natuurlijke ziekte is, verdraag ik haar des te standvastiger, en veracht deze vuistslagen van de engel des satans in mijn vlees. Als ik niet kan lezen of schrijven, kan ik nog denken en bidden, en hem ook zo nog te lijf gaan. Ik slaap, rust, speel en zing. Let jij echter op, Philippus, dat jij jezelf niet zo martelt in deze zaak, die niet in jouw hand is, maar in de hand van Hem, Die groter is dan hij die in de wereld is⁸⁷, en uit Wiens hand niemand ons zal rukken. Laten wij Hem niet tevergeefs zeggen: Hij geeft het Zijn beminden in de slaap⁸⁸. En: Werp uw zorg op de Heere⁸⁹, Die de doden levend maakt, de terneergeslagenen troost, de Heelmeester van de verbrokenen van hart, de God aller vertroosting. Ik beveel jullie allen in Zijn schoot en armen, zoals Hij jullie heeft geroepen en aangenomen tot de belijdenis van Zijn heerlijkheid. Uit het slot dat vol duivels is, maar waar Christus heerst temidden van Zijn vijanden.⁹⁰

De laatste juli 1530.

je Martinus Luther

⁸⁷ 1 Johannes 4: 4.

⁸⁸ Psalm 127: 2.

⁸⁹ Psalm 55: 23.

⁹⁰ Psalm 110: 2.

Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling

Melanchthon, die zoveel van deze Rijksdag verwacht had, was ongewild in de grootste moeilijkheden gekomen. Door zijn politiek van toegeven was zijn positie danig verzwakt. De tegenpartij, die dat opmerkte, werd steeds brutaler in haar eisen. Maar er was ook een trouwe vriend op de Coburg. Als het Melanchthon te bang werd, ging er weer een noodschrijven naar zijn vaderlijke raadgever. Diens antwoorden waren een wonderlijk mengsel van ongezouten kritiek en hartroerende troost. Hij kon in zijn antwoord de beangste magister geducht de wind van voren geven, maar ook kon hij heerlijke woorden van troost schrijven, al naar gelang hij oordeelde dat nodig was.

Gedurende de moeizame onderhandelingen schreef Melanchthon herhaaldelijk naar de Coburg, om Luther te bewegen op enkele punten water bij de wijn te doen. Zo vroeg hij of bepaalde goede werken, door vromen vrijwillig gekozen, als dienst aan God aangemerkt konden worden. Hij doelde daarmee met name op het misoffer en de kloostergelofte. Bijna overbodig om te zeggen dat Luther er niet over peinsde.

Luther antwoordde per omgaande: 'Je vraagt nu al voor de derde of vierde keer over de menselijke inzetten, mijn Lieve Philippus, en, òf ik begrijp je niet, òf jij disputeert over iets onmogelijks.'

Melanchthon had in zijn pleidooi Bernhardus als kroongetuige aangevoerd.

Luther meent echter dat hij in zijn afwijzing Bernhardus aan zijn kant heeft. In een losse aantekening zet Luther kort en bondig de zaken op een rijtje.

De vraag over de kerkelijke wetten is de moeilijkste van alle vragen, en is op velerlei wijze behandeld, maar door niemand afdoende.

Dit wordt ten eerste veroorzaakt door de gebrekkige kennis van de geest, vervolgens door de menselijke boosheid. In de kerk ontbreken alle oorzaken voor menselijke inzetten:

1. De bewerkende oorzaak: omdat niemand het recht daartoe heeft.
2. De eindoorzaak: omdat alles reeds geboden en verordend is, wat vroom, geoorloofd, eerzaam en tot zaligheid noodzakelijk is.
3. De materiële oorzaak: omdat tot de kerk geen zaken en uiterlijke goederen van de wereld behoren, maar geestelijke en eeuwige goederen.
4. De formele oorzaak: omdat er niet beter en gepaster verordend kan worden dan door het Woord van God, dat alles met gewicht, maat, getal en ordening heeft verordend, zoals geloof, liefde, kruis, wet, geboden en beloften. Ja, het verstand kan noch de formele noch de materiële oorzaak begrijpen, evenmin als de bewerkende oorzaak of de eindoorzaak.
5. De eindoorzaak: het eeuwige leven. De materiële oorzaak: de zonde en de zondaar die gerechtvaardigd moet worden door het geloof, de gelovige en de gerechtigheid voor God.
6. De bewerkende oorzaak: de Heere van het eeuwige leven. De formele oorzaak: het gesproken Woord, geleerd en aangenomen in de Geest, en niet slechts schriftelijk of mondeling kenbaar gemaakt.

Want wat is de wet van de kerk? Het van God gegeven Woord, in de Geest geloofd tot het eeuwige leven. Maar dit is niet in overeenstemming te brengen met de uiterlijke geboden. 'Naar het geloof der uitverkorenen Gods, in de hoop des eeuwigen levens, welke God, Die niet liegen kan, beloofd heeft' (Titus 1: 1, 2).

Door de onderlinge verdeeldheid van de tegenpartij raakte de Rijksdag in een impasse. Luther speelde daar op in met een open brief. Het was volgens hem duidelijk dat de verschillen onoverbrugbaar waren. Een herstel van de oude situatie was evenmin mogelijk, het zou slechts tot een bloedbad in Duitsland leiden. Men zou er verstandig aan doen de realiteit onder ogen te zien, en voor politieke tolerantie te kiezen.

Op 8 juli liet Melanchthon Luther weten dat de keizer enkele theologen aan het werk had gezet om een weerlegging, de *Confutatio Catholica* te stellen. In minder dan twee weken waren Eck en de zijnen net hun arbeid gereed, een werkstuk van maar liefst 351 pagina's. De keizer was echter niet tevreden; de toonzetting was hatelijk en er werden wel veel onderwerpen aangesneden, maar een Bijbelse onderbouwing ontbrak. De heren moesten hun huiswerk overdoen, de keizer verwachtte een beknopte Bijbelse weerlegging van de Lutheranen. Na vier omwerkingen kon men ten slotte een stuk aanbieden van goed 50 pagina's, dat echter theologisch en methodisch niet erg geslaagd mocht heten. Zelfs de voorstanders moesten dat toegeven. Het was meer een verdediging van de roomse leer dan een weerlegging van de reformatorische opvattingen. De *Confutatio* werd op 3 augustus met een openbare voorlezing de keizer aangeboden. Deze verklaarde dat de Augsburgse Confessie hiermee afdoende was weerlegd.

Melanchthon, die zelf de voorlezing niet had bijgewoond, schreef drie dagen later aan Luther:

'Voordat de voorlezing plaatsvond, verklaarde de keizer dat hij bleef bij de opvatting die hij schriftelijk had laten vastleggen. Hij wenste dat onze vorsten op grond daarvan met hem tot een accoord zouden komen. Zo niet, dan zou hij als beschermheer der kerk een zodanige verdeeldheid in Duitsland niet langer dulden. Dit was de kern van zijn betoog. Hoewel het zeer grimmig klonk, waren de onzen na de voorlezing echter zeer vrolijk, want de Confutatie was kwajongenswerk.'

Op dezelfde dag zond **Jonas** eveneens een brief naar de Coburg over de voorlezing van de Confutatie.

'God, onze Vader in de hemel, toont ons dagelijks dat het welslagen van onze plannen ligt in het gebed. Ik hoop dat de kinderlitanieën en de tafelgebeden van de weeskinderen in de lutherse kerk meer zijn opgestegen tot de troon van de majesteit en barmhartigheid, dan vanaf het begin van de wereld het geblaar en de getijden van de koorheren. U, mijn dierbaarste vader, ga voort met bidden, smeken en kloppen, zo zullen wij boven bidden en denken ontvangen.'

Hoewel het duidelijk was dat de Confutatie een zwak gebaar was van Rome, diende men het evenwel serieus te nemen, als het officiële spreken van de kerk. Men was het er over eens dat het stuk om een weerlegging vroeg. Daar om werd om een afschrift gevraagd, maar dat werd botweg geweigerd. Later deelde de keizer mee dat ze de tekst konden krijgen op twee voorwaarden: *de Confutatie was het sluitstuk van de discussie en mocht niet gepubliceerd worden.*

Luther zei strijdlustig: 'Hoe graag zou ik willen dat hun werk eveneens in het volle licht verscheen. Wat zouden we die oude, mottige pels onder handen nemen en uit elkaar scheuren, zodat de stukken in het rond zouden vliegen Maar zij schuwen het licht.'

Gelukkig had Camerarius onder de voorlezing, ijverig aantekeningen gemaakt, en men trachtte nu de tekst zo goed mogelijk te reconstrueren, aangevuld met wat een ieder zich herinnerde.

Melanchthon poogde wanhopig via geheime onderhandelingen de onafwendbare breuk te voorkomen. Nog steeds hoopte hij binnen de Roomse kerk een eigen plaats te

kunnen behouden. Hij ging zelfs zo ver, dat hij tegen de pauselijke gezant Campeggio zei: 'In de leer verschillen wij in niets van de Roomse kerk, we zijn bereid de Roomse kerk te gehoorzamen en het gezag van de Pauselijke Stoel te eerbiedigen.'

Even scheen het dat de laatste uitgestoken hand gegrepen zou worden. Vanwege de Turkse dreiging kon Europa zich eigenlijk geen tweespalt veroorloven. Maar na een aantal gesprekken bleken de verschillen toch onoverkomelijk te zijn. Wat Melanchthon schreef was immers niet waar. Hij geloofde het zelf ten diepste ook niet. In die dagen schreef hij openhartig aan Luther: 'De ganse zaak gaat naar Gods wil, en wordt niet geregeerd door het ijveren van mensen. Ik erger me over onze nalatigheid en tegelijk denk ik dat God ons deze hulp van mensen ontnemt, opdat we niet op onszelf zouden vertrouwen. Daarom zult u vurig voor ons bidden, dat God ons beware en ons een politieke vrede geve.'

Ondertussen schreef de tegenpartij een zogenaamde Confutatie, een weerlegging gericht tegen de Evangelischen. Na disputatie besloot de keizer tot een minnelijke onderhandeling de 6e augustus. De protestanten raakten echter in een hevig verschil. De voormiddag werd met twisten doorgebracht en het ging na de middag niet veel beter.

Daarom vertrok diezelfde avond om 8 uur de landgraaf Philipp van Hessen zo stil, dat de protestanten zelf daarvan niets wisten, nadat hij te voren door paus graf Frederik bij de keizer gehoor had laten verzoeken; vanwege ziekte van zijn vrouw; doch tevergeefs. Toen de keizer zijn verzoek niet inwilligde, keerde hij terug naar zijn logement, verkleedde zich, en verliet de stad. De ware reden van zijn vertrek was echter dat de landgraaf van oordeel was dat het geen zin had om de Rijksdag nog langer voort te zetten.

Na de voorlezing van de Confutatie was het voor hem zonneklaar dat er geen enkele kans was op eenheid en vrede. De arrogante houding van de roomse onderhandelaren en de partijdigheid van de keizer hadden hem gedurig danig geërgerd. Al zijn opgekropte ergernis had zich ten slotte op de avond voor zijn vertrek ontladen in een heftige woordenwisseling met de keizer. De landgraaf had er nu genoeg van en verliet Augsburg.

Deze niet mis te verstane daad deed de keizer vrezen dat anderen het voorbeeld van Philipp van Hessen zouden volgen, en zijn eenheidspolitiek op niets zou uitlopen. Hij liet onmiddellijk de poorten bewaken om een verder verloop van de Rijksdag te voorkomen. Vriendelijk verzocht hij de Lutherse vorsten zich over de Confutatie te beraden. De protestanten hadden het gevoel dat met de bewaking van de stad de val achter hen dichtsloeg. De spanning liep verder op.

AAN MELANCHTHON, 15 AUGUSTUS

Aan mijn liefste broeder in de Heere, magister Philippus Melanchthon, belijder van Christus te Augsburg.

Genade en vrede in Christus, Die een Heere is ook over Zijn vijanden.

We hebben jullie brieven allemaal ontvangen, en ik loof God, Die de Confutatie van de tegenstanders zo gebrekkig heeft laten uitvallen. En nu er op los! Eerst had ik het gehoord, maar wilde ik het niet geloven. Nadat ik echter het eerst de brief van Eisleben gelezen had, die tegelijk over oproeren en duivels ging, was ik hevig geschrokken, daar ik bang was dat er vreselijke gruwelen zouden losbreken. Ik was op dat uur juist door andere dingen zeer aangedaan. Maar Christus leef en regeert. De

duivels mogen in elk geval, als ze willen, monniken of nonnen worden. Hen past geen gestalte beter, dan die waarin zij zichzelf tot op heden aan de wereld ter aanbidding hebben verkocht. Ik had er al een voorgevoel van dat er in Augsburg onrust zou zijn, want de wind ging hier zo te keer en het stortregende zo, dat ik er bijna bang van werd, en het rustige weer is nog niet teruggekeerd. Ik begin naar jullie te verlangen, God geve dat jullie spoedig terug komen. Amen. Dat uitstellen en die bejegening zou een landgraaf nog dol maken!

Ik hoop dat Caspar Müller aangekomen is en onze brieven afgegeven heeft. Heb ik jullie van tevoren niet gezegd, dat jullie wat betreft de kerkelijke gebruiken jenzelf tevergeefs pijnigen, omdat deze zaak de bevatting van de sofisten te boven gaat? Er is al een eeuwig gedisputeer over de kerkelijke inzettingen geweest, ook onder de grootste mannen. Het is wel een apostolisch werk om daarover zuivel en zeker te oordelen. Want behalve Paulus is er geen enkele schrijver die over deze zaak volledig en volkomen heeft geschreven, want het is de dood van het gehele verstand om over de Wet te oordelen, alleen de Geest is hier rechter. Wat zouden hier dan de sofisten vermogen, die ook van hun verstand beroofd zijn? Welaan, we hebben voor Hem genoeg gedaan. *Het is nu tijd dat de Heere het alleen doet*, Hij regere en beware jullie. Amen.

Niet alleen vanwege de zwakheid van mijn hoofd, maar ook vanwege de vermoeidheid heb ik Ezechiël terzijde gelegd; ondertussen vertaal ik nu de Kleine Profeten, die ik met een week klaar hoop te hebben, zo God het wil. Alleen Haggai en Maleachi zijn nog over. Ik ben er meer mee bezig om er troost uit te ontvangen, dan vanwege het werk. Groet al de onzen eerbiedig. Vaarwel.

Uit de woestijn, 15 augustus 1530.

je Martinus Luther

Vervolg onderhandeling Rijksdag

Over de verdere ontwikkelingen op de Rijksdag werd Luther de daarop volgende twee weken slechts spaarzaam geïnfomeerd. Het vertrek van de landgraaf van Hessen en de onbuigzame houding van de Lutherse vorsten hadden de keizer verrast. Temeer daar het in tegenstelling stond tot Melanchthons politiek van toegevendheid. De keizer begreep wel dat er met hem meer te bereiken was dan met de argwanende vorsten. Hij benoemde hem in een commissie van 14 personen, waarin beide partijen gelijk vertegenwoordigd waren. Met de Augsburgse Confessie en de Confutatie als uitgangspunt, trachtten zij elkaar in een reeks compromissen te vinden. Toen werd het pas echt gevaarlijk.

Melanchthon, die niet opgewassen was tegen de gewiekste onderhandelaren, liet zich verleiden tot bedenkelijke uitspraken. Zo betitelde hij de Reformatie als een beweging van een onbezonnen figuur. Zijn hevig ontstelde vrienden sloegen direct alarm bij Luther! Ernstiger was echter dat voor Melanchthon zelfs het kernstuk van de Reformatie bespreekbaar was. Toen hem voor de voeten werd geworpen dat het 'sola fide' een onbijbelse formulering was⁹¹, verklaarde hij zich bereid om het 'sola fide' in te wisselen voor de roomse formulering: wij worden gerechtvaardigd door geloof en genade. In deze ogen schijnlijk acceptabele formulering stak een giftige angel. Het roomse genade begrip sluit namelijk de leer in van de ingestorte genade; alleen door het gebruik van de zeven sacramenten krijgt men deel aan de genade. Met deze formulering werd zo een wezenlijk verschil toegedekt. Eck, die de overwinning al rook, grapte over het 'sola': 'Die zolen ('sola's) stuur je voorlopig maar naar de

⁹¹ Zie Luthers antwoord in zijn Zendbrief over het vertalen.

schoenmaker.' Dat Melanchthon reeds twee weken lang geen brief meer naar de Coburg had gezonden, was niet zonder reden...

Langzamerhand bereikten Luther vanuit Augsburg verontrustende berichten. Spalatinus schreef voorzichtig dat Philippus iets teveel scheen toe te willen geven. Spengler waarschuwde Luther dat achter zijn rug om de zaak werd verkocht. Omwille van de vrede of uit angst voor vervolging werd het Evangelie buiten de deur gesloten. Philipp van Hessen door zijn vrienden gewaarschuwd, liet er al helemaal geen onduidelijkheid over bestaan: 'Dat het er zo vreemd aan toegaat, is te wijten aan de bangheid van Philippus Melanchthon.' De heetgebakerde landgraaf zond ook naar Augsburg zijn instructies: 'Grijp toch die slimme, wereldwijze, bange, om maar geen andere woorden te gebruiken, Philippus, in zijn dobbelspel!'

Ondertussen had keurvorst Johann van Saksen aan Luther gevraagd om zich op een aantal punten uit te spreken; hij vreesde dat Melanchthon het Evangelie verkwanselede in ruil voor vrede. Luther voldeed aan het verzoek, en zette in enkele geschriften zijn standpunt uiteen ten aanzien van de beide gestalten van het Avondmaal en de sleutelmacht van de kerk. Verder had hij het voornemen om een verhandeling over de rechtvaardiging te schrijven, het artikel waarmee de kerk staat of valt. Hij hield zich daartoe vooral bezig met de Handelingen der Apostelen. Dit boek kan wel een uitlegging van de brieven van Paulus genoemd worden. Want wat Paulus met woorden leert en uit teksten van de Schrift naar voren haalt, daarvan geeft Lukas hier de bewijzen in voorbeelden en geschiedenissen. En daarmee toont hij aan, dat het steeds zo gegaan is en altijd zo moet gaan als Paulus leert, namelijk, dat geen Wet of werk de mens rechtvaardig maakt, maar alleen het geloof in Christus. Zo vindt u in dit boek een schone spiegel, waarin u zien kunt, dat het waar is: sola fides iustificat, alleen het geloof rechtvaardigt.' Helaas is het plan niet verder gekomen dan een verzameling losse notities, die later in zijn tweede verklaring van de Galatenbrief (1531) zijn verwerkt.

AAN MELANCHTHON, 24 AUGUSTUS

Op 22 augustus kwam er eindelijk een brief van Melanchthon zelf. Kort gaf hij de laatste stand van zaken weer. Dat Eck aan het 'sola fide' een andere inhoud toekende, was voor hem ook wel duidelijk. 'Die dwaas verstaat het woord 'genade' niet.' Ondanks vergaande concessies van protestantse zijde, leek de tegenpartij nog niet bevredigd. Melanchthon vreesde dat het uiteindelijk toch zou uitlopen op oorlog. Geërgerd over Philippus' stilzwijgen begint Luther hem quasi-onnozel het laatste nieuws te berichten, alsof Melanchthon niet op de hoogte was.

Genade en vrede in Christus.

Ik vermoed dat je het nieuws uit Augsburg, reeds hebt gehoord, Lieve Philippus. Er zijn opnieuw veertien mannen gekozen om te onderhandelen, hun namen zijn ons allemaal bekend. Ook dat jij en Eck de woordvoerders zijn, en dat Spalatinus secretaris is. Als dat laatste waar is, is het wel verbazingwekkend. Verder is de paus, nadat het beleg voor Florence opgebroken is, te Rome in de Engelsburcht door het Romeinse leger belegerd⁹². Wat zullen wij, kluizenaars, anders doen dan jullie, wereldreizigers, nieuws melden, terwijl jullie ondertussen zwijgen als de kikkers op Serifos⁹³.

⁹² Dit gerucht was vals. Wel hadden muitende huursoldaten van Karel V in 1527 Rome geplunderd en de gevangen paus bespot. De 'Sacco di Roma' betekende het einde van de roomse renaissance.

⁹³ Eiland in de Aegeïsche Zee, diende als verbanningsoord.

Bijgaand stuur ik je de preek over de scholen, een echte Luther, door die Lutherse breedsprakigheid verloovent ze haar schrijver niet, maar geeft hem duidelijk te kennen. Zo ben ik. Het boekje over de sleutels zal net zo iets worden. Daarna, als Christus wil, zal ik ook het artikel van de rechtvaardiging behandelen.

Het gerucht gaat, dat ons Wittenberg met de pest wordt bezocht; men vermoedt dat ze door de studenten uit Leipzig is meegebracht. Er is al een man of vier gestorven, en twee huizen zijn gesloten. Dat schrijft Lufft⁹⁴, de anderen zwijgen, ook mijn meesteres schrijft er niets over. De hoofdman⁹⁵ en de jonge vorst Hans Ernst⁹⁶ verblijven er nog, wel een duidelijke aanwijzing dat er geen gevaar dreigt. Ik schrijf het je, opdat je niet door de geruchten ongerust zou worden. De Heere, Die jullie naar de heiligenstad heeft gezonden, make jullie allen heilig, amen⁹⁷. Ik heb in mijn hals opnieuw last van een ontsteking, ik vermoed dat door die gemene wijn het kwalijke vocht is toegenomen, of dat na zoveel gezonde jaren, de oude toestand terugkeert, of dat het vuistslagen zijn van de satan. Als Christus maar overwint, dan maakt het niet uit of Luther onder gaat, die, daar Christus overwinnaar is, overwinnaar zal zijn.

Groet al de onzen. Ik weet niet of mijn brief door Cyriacus en Caspar Müller aan jullie is gegeven, ook weet ik niet of ze al bij jullie aangekomen zijn, want ze zijn nu al bijna drie weken geleden vanhier vertrokken, en ze hebben nog steeds niet geschreven. Vaarwel.

Uit de woestijn, op St. Bartholomus, 1530.

je Martinus Luther

Luthers inzicht over de onderhandeling

Het was voor Luther duidelijk dat er in Augsburg door Rome een spel werd gespeeld. Eerst werd geprobeerd met geweld en dreigementen de protestanten weer aan de Oude Kerk onderhorig te maken. Toen echter bleek dat dit niet lukte, veranderde men van strategie. Met eindeloze afmattende onderhandelingen trachtte men de evangelischen murw te maken. De pauselijke gezant Campeggio kwam met listig geformuleerde compromisvoorstellen en dreef zo een wig tussen de protestantse geleerden.

Luthers weerzin tegen dit spel van loven en bieden werd steeds sterker. Niet omdat hij bevreesd was voor de toekomst van de kerk, maar veeleer omdat uit de voorstellen van de tegenpartij ten diepste een bespotting en verachting van het Kruis sprak. De strijd ging hier niet tussen protestanten en roomsen maar tussen God en duivel! De geslepen Campeggio was een vermomming van de duivel.

Op 26 augustus schrijft hij aan **Spalatinus**: 'Ik hoor dat jullie al is het tegen jullie zin, iets wonderlijks tot stand proberen te brengen: de paus en Luther onder één hoedje vangen! Maar de paus zal het niet willen en Luther bedankt voor de eer. Als jullie het klaarspelen, zal ik onmiddellijk jullie voorbeeld volgen en Christus met Belial verzoenen. Christus, Die steeds jullie sterkte is geweest, zal ook nu jullie wijsheid zijn, opdat die Italiaanse listigheid tegen jullie niets zal vermogen.'

De druk op de protestanten werd ondertussen al maar verder opgevoerd. De vorsten weken echter geen duimbreed en wilden van geen toegeven weten. Hoe meer ze bedreigd werden, des te onverzettelijker ze vasthielden aan hun overtuiging. Als gevolg hiervan kwam Melanchthon in zijn toenadering steeds meer alleen te staan. De tegenpartij maakte van deze tweedracht handig gebruik. De onderhandelings-

⁹⁴ Wittenbergse drukker.

⁹⁵ Hans van Metzsch, schout van Wittenberg.

⁹⁶ Hertog van Lüneburg, neef van Johannes van Saksen, bijgenaamd 'de belijder', ondertekenaar van de Augsburgse Confessie.

⁹⁷ De Latijnse naam van Augsburg is 'Augusta': geheiligd.

commissie van 14 werd omgezet in een commissie van 6, waarin Melanchthon als enigste protestantse theoloog zitting had. Nu de waarschuwend stem van de vorsten ontbrak, hoopte men hem over de streep te trekken. Hij liet zich evenwel niet alles aanpraten; bepaalde punten waren voor hem onopgeefbaar, onder andere het priesterhuwelijk, de Lutherse Avondmaalsopvatting en de lekenkelk. Men poogde hem toen te overreden door hem voor te houden dat men in zulke zaken elkaar moest vrij laten, ze waren maar van middelmatig belang, 'indifferens'.

Melanchthon hield echter voet hij stuk, het ging toch niet aan om een inzetting van Christus voor iets middelmatigs te houden? Het is niettemin tekenend voor zijn toestand, dat hij voor alle zekerheid toch Luther raadpleegde. Die schreef per omgaande: 'Wij hebben het recht niet om in de kerk en de dienst van God iets in te voeren of te dulden, wat door het Woord van God niet kan verdedigd worden. Dat goddeloze woord 'middelmatig' steekt me niet weinig. Met hetzelfde woord kan ik moeiteloos alle geboden en inzettingen van God tot middelmatige zaken maken! Want als je in Gods Woord één middelmatigheid toestaat, hoe kun je dan verhinderen dat niet alles middelmatig wordt? (...)

Kort en goed: die onderhandelingen over eenheid in de leer staan mij helemaal niet aan. Dat is totaal onmogelijk, tenzij de paus zijn pausdom wil afschaffen. Het was genoeg dat we rekenschap hebben gegeven van ons geloof, en om vrede hebben verzocht. Waarom hopen wij hen tot de waarheid te bekeren? Wij zijn gekomen om te horen of zij onze belijdenis goedkeuren of niet, en laten hen vrij om te blijven zoals ze zijn. (...) Je kunt toch niet zeggen, dat al hun ijver uit de Heilige Geest is, want er is niets in van bekering, niets van geloof, niets van vroomheid. Maar de Heere, Die in jullie Zijn werk begonnen is, voleindige Zijn werk, Hem beveel ik je van harte.'

Twee dagen later schreef hij nog eens aan zijn vriend: 'Lieve Philippus, naar mijn inzicht kun je werkelijk niet beter doen dan je los te maken van dat domme gekonkel, door openlijk uit te spreken dat je aan God wilt geven dat Gods is, en aan de keizer dat des keizers is. Laat niet langer met je sollen, maar maak er op een mannelijke wijze een eind aan en laat je bange hart daar vrede mee hebben.'

AAN SPALATINUS, 28 AUGUSTUS

Genade en vrede in de Heere.

Over de artikelen⁹⁸, die jullie nu voor de tweede keer hebben gestuurd, heb ik reeds geschreven, mijn Lieve Spalatinus. Zoals ik al gezegd heb, als de duivel geen leeuw kan zijn, wil hij een draak zijn. Nu zien jullie zelf dat in onze zaak met list wordt gehandeld. Daarom is het niet nodig dat ik er veel over schrijf. Wie is immers niet op zijn hoede als hij die listigheid kent? Zij zoeken te heersen over het geloof en het geweten, en willen jullie door deze kunstgreep van het geloof aftrekken, dat zie ik duidelijk. Ik vrees echter niet, want als ze met hinderlagen werken, zullen ze zelf in onze hinderlaag vallen. Want als jullie dit ene hebben vastgehouden, dat jullie niets tegen het Evangelie zullen toegeven of toegegeven hebben, wat zijn dan hun hinderlagen? Dan heb ik hen warempel netter behandeld, met mijn redekunst bewijzend dat deze grote voorvechters van het geloof en het Evangelie het gewaagd hebben van jullie dingen tegen het Evangelie te eisen. En al zou het zo zijn, wat God genadiglijk verhoede, dat jullie tegen het Evangelie iets hebben toegegeven, en zo die

⁹⁸ Over de middelmatige zaken.

adelaar in de zak hebben gevangen, dan zal, twijfel daar niet aan, dan zal Luther komen en deze adelaar heerlijk bevrijden⁹⁹. Zo Christus leeft, dit zal waar zijn. Vrees daarom niet voor die waterbellen van listen, hoe de zaak ook verder zal verlopen, daar jullie ook reeds overwinnaars zijn van het geweld. Luther is vrij, de Macedoniër¹⁰⁰ is misschien vrij, wat ik niet graag wil, opdat de wijsheid sta tegenover listigheid en Ismaël tegenover de hand van allen. Wees sterk en gedraag je mannelijk. Geen nood zolang zij met blinde listen rondgaan.

Verder, wat betreft het artikel waarin begeerd wordt dat wij aan de legaat en de paus vragen wat zij aan ons toe staan, ik smEEK je, dat je net als Amsdorf ergens in een hoekje zou antwoorden: 'De paus en de legaat kunnen mijn gat likken!' Het ga je goed, Lieve Spalatinus, vergeef deze lichtzinnigheid, die mij ontsnapte uit nijd over de doortrapte slechtheid van die lui.

Uit de woestijn, St. Augustinus, 1530.

je Martinus Luther

AAN SPENGLER, 28 AUGUSTUS

Lazarus Spengler, de invloedrijke stadssecretaris van Neurenberg, was hevig verontrust over de koers die Melanchthon voer. In naam van de stad Neurenberg had hij een theologisch stuk opgesteld om duidelijk aan te geven, dat niet alle protestanten het gematigde standpunt van Melanchthon deelden. In deze gewichtige zaken is het niet toelaatbaar om duister of dubbelzinnig te spreken, Luther is het hier beslist niet mee eens, zo schreef hij. Spengler maakte zijn vriend van zijn zorgen deelgenoot. Luther stelt hem gerust. Liever oorlog, dan zo'n vrede. Of, zoals hij tegen een ander zei: 'Als men de kerk weer op de oude voet inricht, zal ik haar nog eens hervormen.'

Genade en vrede! Eerzame, voorzichtige heer en vriend!

Ik heb uit uw schrijven vernomen hoezeer het u beroert, dat de onzen te Augsburg iets teveel zouden toegegeven hebben. Ik heb er al een keer over geschreven, en schrijf nu nog een keer. Ik hoop evenwel dat het niet nodig is. Al zou Christus geen verdedigers hebben, daarom is Hij nog niet van Zijn troon gestoten.

Ik heb de zaak aan God bevolen, en ik heb ze zo vast in mijn hand bewaard, dat geen mens om ze te beschadigen mij iets daarvan kan doen afstaan of verwaarlozen, zolang Christus en ik één zijn. Ook al zou men iets teveel willen toegeven (als ik me niet vergis), welaan, zo is de zaak niet verloren, maar dan zal er een nieuwe oorlog ontbranden. Het is voor onze tegenpartij dan wel duidelijk hoe verstandig ze zijn geweest. Want men kan buiten en boven het Evangelie niets toegeven, welke hinderlagen men ook legt. Want in het voorbehoud van het Evangelie ligt een andere steun verborgen dan onze tegenstanders kennen en gebruiken, want wat is de wijsheid van de mens tegenover de wijsheid van God? Laat daarom uw hart gerust en getroost zijn: we geven niets toe tegen het Evangelie. Geven de onzen iets toe tegen het Evangelie, zo zal de duivel hen grijpen, dat zult u zien, St. Augustinus, 1530.

uw Martinus Luther

⁹⁹ Zie de brief aan Agricola, 4 mei.

¹⁰⁰ Landgraaf Philipp van Hessen, vanwege zijn voornaam met Philippus van Macedonië vergeleken. De betekenis van de zin is onduidelijk.

Vastgelopen onderhandelingen

Op de middag van 31 augustus deelden de roomse onderhandelaren de keizer mee dat de onderhandelingen waren gestaakt. Het bleek dat de partijen niet nader tot elkaar konden komen; wel stelde men het op hoge prijs om in ieder geval de vrede te bewaren. De door Melanchthon gevoerde politiek van geven en nemen bleek te hebben gefaald. Op vele punten had men moeten inleveren, en er kon geen reële winst tegenover worden gesteld. Aan de keizer werd overgelaten zich verder uit te spreken over de positie van de protestanten.

Een week later kwam zijn uitspraak: *de zaak wordt verdaagd tot een concilie, tot die tijd moet in de kerk de oude toestand hersteld worden*. De protestanten konden op deze eis niet ingaan. Twee dagen later, 9 september, stelde de keizer een poging in het werk om de vastgelopen onderhandelingen weer vlot te trekken. Melanchthon greep de laatste strohalm gretig aan; de anderen zagen er echter geen heil meer in, en maakten zich gereed voor vertrek.

Op 1 september berichtte Melanchthon dat de onderhandelingen volledig waren vastgelopen. De zaak was weer bij de keizer teruggebracht, en het wachten was nu op zijn uitspraak. Onderwijl bleef magister Philippus nerveus zoeken naar mogelijkheden om een oorlog te voorkomen. Hij werd daarbij echter danig gehinderd door de onbuigzame houding van de Neurenbergers en de afgevaardigden uit Hessen. Ze weten op geen enkel punt van matigen, schreef hij ontstemd aan Luther, ze vallen de al even steile Lüneburgers bij. Hij had tegen hen gezegd: *Wie durft te zeggen dat de laatst geformuleerde compromissen niet christelijk zijn, is een schurk*. De kanselier van Lüneburg had hem toen koeltjes toegevoegd dat hij het omgekeerde van mening was.

Het was een bittere teleurstelling voor Melanchthon dat zijn irenische houding hem steeds meer in een isolement dreef. Keurvorst Johann van Saksen, die begreep dat langer blijven geen zin meer had, maakte reeds aanstalten om Augsburg te verlaten. De keizer verbood het hem echter.

Luther was de onderhandelingen allang beu. Hij liet Melanchthon niet vallen, maar hij raadde hem: 'Ik bid je, lieve Philippus, martel jezelf niet langer, zoals zij oordelen, die zeggen of schrijven dat jij de papisten teveel toegeeft. Ook onder ons moeten er zwakken zijn, wier aard en zwakheden je verdragen moet, als je Paulus' Romeinen 15: 1 niet wilt veronachtzamen.'

's Woensdags 14 september kwamen keurprins Johann Friedrich en graaf Albrecht van Mansfeld op doorreis aan op de Coburg. Eerst herkenden ze hun vriend niet, want hij droeg weer, net als vroeger jonker Georg op de Wartburg, een volle baard. De volgende dag, na maanden, preekte Luther weer, over 1 Korinthe 10: 13: *Ulieden heeft geen verzoeking bevangen dan menselijke; doch God is getrouw, Die u niet zal laten verzocht worden boven hetgeen gij vermoogt, maar Hij zal met de verzoeking ook de uitkomst geven, opdat gij ze kunt verdragen*.

'Dat moet zo ook waar zijn; het schijnt ons wel, omdat de sofisten en de bisschoppen zich zo zuur gedragen, dat het voor ons te zwaar wordt. Maar hoor wat St. Paulus zegt: God zal de beproeving juist zo verzachten en mengen dat het niet enkel lood zal zijn. Als het te zwaar wordt, wil Hij het lichter maken, wil Hij ook verder uithelpen. Want deze twee stukken bedoelt Paulus hiermee: ten eerste, dat onze lieve Heere God midden in de aanvechting ons wil meehelpen dragen; ten tweede, dat het ook een einde zal hebben, we zullen er niet in blijven, want Hij is toch een getrouwe God. (...) Laat ons echter daartoe arbeiden, niet om onder het kruis vandaan te komen, maar om in ons hart gerust en zeker te zijn, zodat we kunnen zeggen: 'Dit is Gods woord, dat

Christus Jezus voor mij en mijn zonden de dood heeft geleden, en mij zo heeft verlost. Daar sta ik op en daar blijf ik bij.' Zo moeten we ons gewis daaraan gewennen, tot een waar en zeker geloof. Een ieder ga in zijn binnenkamer of waar hij alleen is, en onderzoekte zichzelf of hij zeker gelooft. Moet hij dan gewaarworden dat hij zwak is en klein, laat hem neerknielen en onze Heere God om genade bidden en zeggen; *'Ach lieve Vader, U hebt mij het leven gegeven, en Uw goddelijk Woord daarbij, lieve Vader, druk het af in mijn hart en geef me een vaste geest en een zeker geloof in Uw Woord', zo zal God u zeker horen.*

AAN LANDGRAAF PHILIPP VAN HESSEN, 11 SEPTEMBER

Philipp van Hessen, die reeds uit Augsburg was vertrokken, volgde op afstand het verdere verloop van de Rijksdag. Toen hij hoorde dat er zaken als middelmatig werden bestempeld, schreef hij eigenhandig een instructie aan zijn vertegenwoordigers. Hij wilde van geen middelmatige zaken weten. 'Stel je niet aan als een vrouw, maar wees een man. Zie toe, sta pal voor de waarheid, wees dapper; het betekent allemaal niets.'

Ondertussen be kroop hem echter het onaangename gevoel dat niet alleen Melanchthon, maar misschien ook Luther zelfs het spoor bijster was geraakt. Een ontstellende gedachte, die tevens toont hoe hoog de nood gerezen was. Was er nog wel iemand te vertrouwen? Onverwijld schreef hij een brief aan Luther. 'We bidden u, blijf in deze gevaren toch standvastig, en wijk niet. Als u in het land niet kunt blijven, begeren we dat u naar ons toe komt. We zullen u, met Gods hulp, zoveel we kunnen, met lijf en goed verdedigen. Laat daar geen twijfel over bestaan.'

Aan de doorluchtige, hooggeboren vorst en heer Philipp, landgraaf van Hessen, graaf van Katzenelnbogen, Ziegenhain, Dietz en Ridda, mijn genadigste heer.

Genade en vrede in Christus! Doorluchtige, hooggeboren vorst, genadige heer!

Ik heb het schrijven van Uwe Vorstelijke Genade, samen met de afschriften¹⁰¹, ontvangen en op de wens van UVG geef ik hierbij onderdanig mijn oordeel aan UVG te kennen, dat ik nu reeds driemaal daarover de onzen te Augsburg heb geschreven, want ze hadden mij daarom gevraagd. Daarna hebben ze mij het laatst geschreven dat de onderhandelingen ten einde waren. Wat deze stukken aangaat, ze zijn wel voorgesteld, maar door de onzen niet aangenomen. Bovendien had de tegenpartij nog meer toegegeven willen hebben. En, daar God voor ons is, als ze door de onzen waren aangenomen, was de strijd opnieuw ontbrand, want ik had niet kunnen verdragen aan de duivel zoveel toe te geven, dat wij die partij zouden prijzen, en onszelf veroordelen. UVG wees daarom niet bezorgd. Wat mij betreft (zo God wil), ik geef in deze zaak niets toe. De zaak wacht nu op uitspraak van de keizer, daarop is het nu wachten. Dat is UVG ook geschreven, als ik me niet vergis.

Ik dank God, dat Hij UVG zo standvastig heeft gemaakt, en ik bid dat Hij UVG beware en sterk tot zijn laatste dag. Amen.

Ook dank ik UVG hartelijk voor Uw vriendelijk en bemoedigend aanbod, dat U bereid bent om mij op te nemen. Eerst was ik ontsteld door Uw vertrek uit Augsburg, maar nu ben ik van harte vrolijk, dat UVG daaruit is ontkomen. Ik heb ook gedaan wat UVG in de laatste brief aan mij gevraagd heeft. De bode had haast, en kon niet bij me

¹⁰¹ Over de middelmatige zaken.

langs komen, anders had ik UVG toen ook geantwoord. De Vader aller genade en barmhartigheid behoede en beware UVG in Christus onze Heere. Amen.

Uit de woestijn, 11 september 1530.

Uw Vorstelijke Genade, dienstwillige Martinus Luther

AAN WENZESLAUS LINCK, 12 SEPTEMBER

Genade en vrede in Christus.

Lieve Wenzeslaus, ik stuur dit manuscript voor jouw vriend Georg Rothmaier¹⁰²; je moet het aan hem overhandigen, als hij tenminste bij je is. Als hij weg is moet je het voor hem bewaren, totdat hij komt, en het aan niemand anders geven. Je zou het bijvoorbeeld onder jouw naam kunnen uitgeven als een brief van mij, die een vriend jou heeft ter hand gesteld. Ik zou het vooruit de wereld in willen sturen als een vertrouwelijk schrijven, een voorspel, alsof ik me nergens zorgen over maak en me met andere dingen bezighoud. Ik heb er uitvoerig over geschreven, opdat men moed zou grijpen. Je zou het als titel kunnen geven: 'Een zendbrief van doctor Maarten Luther over het vertalen', of iets naar jouw goeddunken.

Wij zitten hier alsof we in een andere wereld zijn terecht gekomen. We hebben al geruime tijd totaal niets uit Augsburg ontvangen, ze zwijgen allemaal hardnekkig, alsof ze zijn overwonnen, gevangen en gedood. Het ga je waarlijk goed in de Heere. Ja, nog één ding: als het geschrift naar jouw oordeel waardeloos is, of te onbetekenend om uit te geven: het staat of valt met jouw oordeel. Groet je vlees, tezamen met de vruchten.

Uit de woestijn, 12 september 1530.

je Martinus Luther

AAN MELANCHTHON, 15 SEPTEMBER

Aan mijn achtbare broeder in Christus, magister Philippus Melancthon, zijn geliefde in de Heere.

Gisteren zijn hier onverhoopt en onverwachts gasten gekomen: onze Keurprins samen met graaf Albrecht. Met blijdschap heb ik gezien dat ze uit die troep daar zijn ontkomen; mocht ik maar spoedig ook jou als ontsnapte hier zien, wanneer het niet vergund is dat ik je verwacht als iemand die na het beëindigen van de vergadering is weggegaan. Je hebt genoeg, ja meer dan genoeg gedaan. Het is nu tijd dat de Heere het overige doet, en Hij zal het ook doen. Wees slechts een man, en hoop op Hem. Ik was tegelijk verontwaardigd en vertroost, dat Eck en de andere tegenstanders met onbenullige woordenzifterij de zaak willen hinderen door te zeggen: als wij de beide gestalten van het sacrament voor noodzakelijk houden, worden de gehele kerk en de keizer zelf door ons verdoemd. Dat is het laatste liedje dat die stakkers voor de keizer zingen. Ik bid je, laat ze gerust de keizer voor zulk geklets misbruiken. Op die manier zijn ze gewis bezig Hem uit te dagen, Die in de hemel Zijn boog reeds heeft gespannen, en de dodelijke pijl al heeft geschikt¹⁰³. Zo redeneren ook de Turken: het is toch niet aannemelijk dat zo'n grote menigte zal verloren gaan. Als dit argument geldig is, welk geloofsartikel blijft er dan nog over, dat wij zouden belijden en bewaren, wanneer de geloofsartikelen afhankelijk zouden zijn van het aantal. Maar waarom zou ik er in deze brief over beginnen. Zie toe, denk er aan dat je er één bent van hen die genoemd worden: Lot in Sodom, die hun zielen dag en nacht kwellen met

¹⁰² Wittenbergse drukker.

¹⁰³ Psalm 7: 13.

goddeloze werken. Maar daarop volgt: *de Heere weet de rechtvaardige van de verzoeking te verlossen*. Je hebt Christus beleden, de vrede aangeboden, de keizer gehoorzaamd, beledigingen verdragen, je bent met laster overladen, je hebt geen kwaad met kwaad vergolden. Kortom: je hebt in het heilig werk van God, zoals het heiligen betaamt, op waardige wijze gehandeld. Verblijdt u dan in de Heere, en verheugt u, gij rechtvaardigen¹⁰⁴. Gij zijt lang bedroefd in deze wereld, ziet omhoog en heft uw hoofden opwaarts, uw verlossing is nabij¹⁰⁵. Ik zal jullie, als getrouwe leden van Christus, onder de heiligen tellen, kunnen jullie een nog hogere eer bedenken? Of is het jullie te gering dat jullie Christus trouw hebben gediend, en als een Hem waardig lid hebben gedragen? Het zij verre van jullie, dat jullie de genade van Christus zouden geringschatten. Maar ik spreek je er nog wel over.

Met mijn hoofd gaat het deze dagen goed. Ik vermoed dat de winden die heden om de burcht bulderen, in mijn hoofd zijn geweest; nu razen ze om me heen, ze zullen wel weer een keer in mijn hoofd terugkomen. Zo schijnen ze steeds van plaats te wisselen. De keurprins heeft me een gouden ring geschonken, maar opdat ik zou bedenken dat ik niet ben geboren om goud te dragen, gleed hij direct van mijn duim op de grond, want hij is iets te ruim voor mijn vinger. Hij heeft gezegd: Je bent een worm, en geen man¹⁰⁶. De ring moest aan Faber en Eck geschonken worden, lood of touw staat je beter, of een strop om je hals. De keurprins wilde mij de gelegenheid bieden om naar huis terug te keren, en met hem mee te rijden, maar ik heb hem gevraagd mij toe te staan op je te wachten als je terugkeert, om je het zweet na dit warme bad af te wissen. Ik wens en bid dat je sterk en goedsmoeds bent, opdat jullie door de schijn en aanblik van de tegenwoordige dingen niet zouden verontrust worden. Je weet immers dat alles geheel is in de hand van Hem, Die in één ogenblik de hemel met wolken bedekt, en hem daarna niet alleen weer helder maken kan, maar ook gewoon is dat te dóen, en daarin zelfs een welgevallen heeft. In Zijn schoot beveel ik, zondaar, jullie, zondaren, die evenwel belijders, en geen verdedigers van hun zonden zijn. Groet al onze broeders in de Heere, Die jullie spoedig moge laten heengaan. Amen.

Uit de woestijn, de 5e dag na de nachtevening, herfst 1530.

je Martinus Luther

Van de pest in Wittenberg hoef je niets te geloven, alles is wel, zoals je uit de laatste brieven hebt kunnen opmaken.

HIERONYMUS BAUMGÄRTNER AAN LAZARUS SPENGLER, 15 SEPTEMBER

De Neurenberger afgevaardigde Hieronymus Baumgärtner sloeg met groeiende verontrusting Melanchthons gemanoeuvreeerde. Bezorgdheid maar tevens vastberadenheid klinken door in de brief die hij naar Neurenberg aan Lazarus Spengler schrijft:

Mijn vriendelijke en gewillige diensten als tevoren.

Geachte heer stadssecretaris! Ik heb u in mijn laatste brief geschreven hoe enkele theologen van onze zijde zich in de zaak van het heilige geloof gedragen. U hebt hem hopelijk ontvangen. Nu is er aan hun ijveren en onchristelijke praktijken nog steeds

¹⁰⁴ Psal 32: 11.

¹⁰⁵ Lukas 21: 28.

¹⁰⁶ Psalm 22: 7.

geen einde gekomen, maar sinds onze laatste brief hebben ze nog weer over andere oplossingen beraadslaagd. Tot op heden hebben ze ons, met de vertegenwoordigers van Hessen en de steden, niet gevraagd. We worden door hen nog meer gewantouwd dan door de tegenpartij. Men verwijt ons openlijk en herhaaldelijk dat wij ons steeds op onze theologen en geleerden beroepen; nu moeten ze echter bemerken dat onze theologen uiterst schikkelijk zijn, maar dat wij hen niet willen volgen. Ze laten ons stukken zien van Philippus' hand, die hij hun vaak, ongevraagd, in het geheim toestuurt. Hij doet hun daarin voorstellen, die niet alleen onchristelijk, maar die ook, met name voor de keurvorst, volstrekt onaanvaardbaar zijn. Dan zeggen ze: ach, als zij maar weg waren; alsof ze daarna zouden doen wat ze willen. Het gaat echter om de arme, benauwde gewetens, die hierdoor niet alleen worden geplaagd, maar het geeft ook juist de tirannen aanleiding om tegen hen, die het zuivere Woord van God wensen te bewaren, meer te keer te gaan dan ooit is geschied. Ik kan de ellende die uit deze lijmerij voortkomt niet genoegzaam bedenken, laat staan met woorden uitspreken. Daarom bid ik u, omwille van God en Zijn Woord, dat Uedele het uwe er toe doen zal, en doctor Martinus Luther schrijven. Hij, als degene door wie God als eerste Zijn Woord voor de wereld opnieuw heeft geopend, moet Philippus met geweld aanpakken; zeker moet hij de vrome vorsten, maar vooral zijn eigen vorst, voor hem waarschuwen en tot standvastigheid aansporen. Want op deze Rijksdag heeft geen mens tot nu toe het Evangelie zoveel schade gedaan, als Philippus. Hij heeft zich ook zoveel vermetelheid aangematigd, dat hij niet alleen niemand daarover anders wil horen spreken of raadgeven, maar ook in grove verwensingen en scheldpartijen uitvaart, waarmee hij iedereen bang maakt, en met zijn gezag en autoriteit het zwijgen oplegt. Ik schrijf dit met tegenzin, daar hij tot op heden door velen hooggeacht wordt. Ik had het ook wel laten rusten, hoewel ik hem, tegen mijn geweten in, vaak heb toegegeven. Nu is echter de beproeving gekomen, dat, indien God het wil, noch Luther, noch Philippus mij zo lief zullen zijn, dat ik aan hun kant zou vallen, tegenover Gods Woord. (...) Dit alles heb ik u uit oprecht christelijke bedoeling ter kennis gegeven, mijn vriendelijke diensten u hierbij aanbiedend. Gedaan te Augsburg, in haast, donderdag 15 september, anno 1530.

Hieronymus Baumgärtner

AAN WENZESLAUS LINCK, 20 SEPTEMBER

Genade en vrede in Christus.

*Toornt, en zondigt niet*¹⁰⁷. Ik heb je ernstige klachten over onze Philippus gelezen, Lieve Linck. Als ik niet uit de brieven, die ik afgelopen zondag van de onzen te Augsburg ontving, vernomen had, dat de zaak nu op uitspraak van de keizer wacht, was ik erg geschrokken. Ik hoop echter, dat je ondertussen ook hebt opgemerkt, dat het er met onze zaak nu anders voor staat, dan je nu schrijft. Als dat niet zo is, zal ik nu via Spengler aan hen scherpe brieven schrijven. Ik heb voorheen al genoeg laten blijken, dat het niet mijn mening is dergelijke bepalingen en artikelen goed te keuren. Of ze door zulke brieven bewogen zijn om de bepalingen af te wijzen, weet ik niet. Ik ben van oordeel, dat zij ook ten volle zien hoe schandelijk, smadelijk en lasterlijk de zaken zijn, waardoor de tegenstanders hoogmoedig en gerust ons klein en zwak hoopje klaar en duidelijk bedriegen en honen. Maar Christus, Die hen verblindt en verhardt, zodat zij niets van het Evangelie geloven, bereidt hen zo toe voor de Rode Zee, Hij drijft hen naar hun onvermijdelijk lot. Laat hen heengaan en ondergaan, als

¹⁰⁷ Psalm 4: 5.

ze dat willen, de Heere zal met ons zijn.

Daarom bid ik je, laat je boosheid varen. Hoewel Philippus misschien over enige zaken heeft onderhandeld, is men tot nu toe op geen enkel punt tot overeenstemming gekomen, hij heeft ook nog niets toegestemd. Maar ik hoop, dat Christus dit masker gebruikt heeft, om onze bespotters te bespotten, en hen door valse hoop en ijdele blijdschap zo te prikkelen, dat ze dromen dat wij zullen wijken, en zij overwinnen. Daarna zullen ze niets minder bemerken en gewaar worden dan dat zij zelf te bespotten zijn. Zo zie ik het, en ik ben zeker, dat zonder mijn toestemming, hun toestemming nietig is. En ook al zou ik (wat God verhoede) met deze heiligschennende, mensenmoordende en trouweloze monsters tot een overeenstemming komen, dan zou toch de gehele kerk en de leer van het Evangelie daar niet mee instemmen. Bid echter voor me, en vaarwel in de Heere.

Groet je Eva en de kinderen.

Uit de woestijn, 20 september 1530.

je Martinus Luther

Het is treffend dat Luther ondanks alles Melanchthon bedaard en zakelijk te woord staat, en zich onthoudt van harde kritiek. De twijfelachtige houding van zijn vriend ontlokte velen het verwijt dat de Evangelischen onbetrouwbaar waren of niet zeker van hun zaak zouden zijn. Luther was er verbazend rustig onder. Hij had de zaak in Gods hand gelegd, en was daarom gerust. Dat gaf hem zelfs zo'n ruimte, dat hij aan een vriend kon schrijven: 'Als we de vrede kunnen bewaren, zal het door Gods barmhartigheid met onze listen, leugens en fouten ook wel in het reine komen.' Zijn onvoorwaardelijke Godsvertrouwen schonk hem een onbevreesde onafhankelijkheid van de wereld. Hij praatte Melanchthons politiek niet goed, maar hij wees hem op Gods hulp en ontferming. Melanchthon was voor hem een zwakke broeder in het geloof, wiens last hij mee wilde helpen dragen. Daarom nam hij hem ook in bescherming tegen de boze verwijten van zijn vrienden.

AAN MELANCHTHON, 20 SEPTEMBER

Aan mijn allerliefste broeder, magister Philippus Melanchthon, dienaar des Heeren.

Genade en vrede in Christus.

Je zult niet geloven, mijn Lieve Philippus, wat voor stortvloed van gepraat en geschrijf, vol klachten over jullie, en jou in het bijzonder, na jullie brieven, over mij is uitgegoten. Ik schrijf dit met tegenzin, want het ligt voor mij zo, dat ik er voor vrees je zelfs in het minst ook maar te bedroeven, daar je onder de reuzenlast van deze zaak niets dan troost behoort te ontvangen. Ik heb dat in deze zaak ook steeds oprecht getracht. Maar nu heb ik ook met de onzen en hun brieven te strijden. Ik verdedig me zo: ten eerste zeg ik: de onzen te Augsburg schrijven mij over deze zaken anders, en niet zoiets. Het staat voor mij vast, dat ik jou veel meer vertrouw dan hen, en ik hoop niet dat je, wat de zaak aangaat, iets voor mij verborgen houdt. Voorts ben ik er vast van overtuigd, dat je niets zult toestaan tenzij de belijdenis onverlet blijft en het Evangelie wordt uitgezonderd.

Wat evenwel het Evangelie en onze aangeboden belijdenis aangaat, is het nodig dat ze door jullie worden uiteengezet? Want dat is het waarvoor wij ons vanouds uit eigen beweging hebben aangeboden, dat wij alles willen dragen en doen, ook tegenover de vijanden, wat wij zonder schade voor het geweten en het Evangelie ook maar kunnen doen. Daarom ben ik gerust en heb voor de zaak niet gevreesd, maar vanwege het geweld en het bedrog ben ik over jou bezorgd geweest. Daarom bid ik je om Christus'

wil, dat je mij schrijft, zo gauw je kunt, bijvoorbeeld via de Neurenberger bode, wat er ondertussen, sedert je laatste schrijven, gebeurd is. Want de onheilspellende brieven van de onzen nopen mij er toe te denken, of er niet ondertussen ergens een bedreiging voor onze zaak zou binnengeslopen zijn. Onlangs mompelde iemand zoiets tijdens de maaltijd in tegenwoordigheid van de jonge vorst. Ik gaf er echter geen acht op en zei: 'Ze hebben mij niet geschreven, ik verwacht brieven.' Doe het daarom, opdat ik iets heb om hen de mond te stoppen. Want hetgeen ik hun tot nu toe schriftelijk en mondeling geantwoord heb, was in hun ogen onbetekenend en zonde waarde. De Heere Jezus beware en leide je in Zijn goedertierenheid en barmhartigheden. Amen. Uit de woestijn, dinsdag na St. Lambertus, 1530.

je Martinus Luther

AAN CONRAD CORDATUS, 23 SEPTEMBER

Genade en vrede in Christus.

Van al de tijd dat ik hier ben geweest, is bijna de helft verloren gegaan door gedwongen lediggang, zo heftig en hardnekkig is mijn hoofd gefolterd en gekweld door een gedreun, of beter gezegd een gedaver, als een orkaan. Mijn Lieve Cordatus, als dat er niet was geweest, had ik misschien alles klaar gekregen wat ik nog in het overige van mijn leven wens te voltooien. Nu ben ik gedwongen in brokstukken korte verklaringen uit te geven, opdat ik niet helemaal zou nietsdoen. Het gedaver begint nu wat te minderen, en gunt me weer een korte pauze.

Over de Augsburgse aangelegenheden heb ik alles wat ik weet aan je bisschop¹⁰⁸ geschreven. Verder heb ik geen nieuws. De één na de andere vorst vertrekt, maar die gruwelijke satan houdt de onzen nog steeds vast. Ik denk dat het overige door de keurprins jullie al ter ore is gekomen. Jij, Lieve Cordatus, bid de Heere voor mij, dat Hij mij richte naar Zijn goede wil, en mij daarbij beware. Hij zij met je, en sterke je door Zijn Geest. Amen. Groet je Eva en al de onzen.

Uit het slot Coburg, 23 september 1530.

je Martinus Luther

Bedrog van de tegenpartij

De tegenstellingen werden verder aangescherpt toen de roomse vorsten op 23 september bijeenkwamen en een anti-protestants verbond sloten. Ten doel werd gesteld de uitroeiing en vernietiging van de nieuwe dwaalleer. Om de protestanten het verwijt te ontnemen dat het buiten hun weten om was gebeurd, werd het hun officieel meegedeeld. Terwijl de protestanten zich in een aangrenzend vertrek beraadden zei de keizer: 'Er zijn geen woorden of concilies nodig, maar een sterke hand.' Campeggio had zijn doel, een gezamenlijk front tegenover de protestanten, bereikt.

Voor keurvorst Johann van Saksen was deze gebeurtenis een signaal. De keizer had hem bedreigd zijn keurwaardigheid te ontnemen als hij zijn geloof niet afzwoer. Ondanks dat alles was hij de keizer steeds trouw gebleven, godsdienst en politiek had hij gescheiden gehouden. Op de plannen van Philipp van Hessen was hij dan ook niet ingegaan. Nu werd het echter bittere noodzaak zich tegen de keizer te verdedigen. Toen in februari 1531 de protestanten zich aaneensloten in het Schmalkaldisch Verbond, rechtvaardigde de keurvorst zijn toetreding door te verwijzen naar de roomse coalitie die te Augsburg was gevormd. De godsdienst was duidelijk in het geding, en voor de keurvorst gold, dat men God meer moest gehoorzamen dan de keizer.

¹⁰⁸ Nicolaus Hausmann.

AAN HIERONYMUS BAUMGÄRTNER, 1 OKTOBER

Aan de zeer beminde man, heer Hieronymus Baumgärtner, raadsheer van Neurenberg, zijn meerdere in de Heere.

Genade en vrede.

Dat ik op jouw brief niet heb geantwoord, Lieve Hieronymus, komt gedeeltelijk omdat er niets te beantwoorden was, en gedeeltelijk omdat ik het wilde uitstellen tot die dag, waarop ik deze woestijn zou verlaten, en je daarom zou vaarwel zeggen, en zo een reden zou hebben om te schrijven. Dit is echter de aanleiding, namelijk, of je er voor zou willen zorgen dat deze brief aan Ludwig Senfl overhandigd wordt. Hij heeft me verzocht dat ik, als ik hem een brief zou sturen, het via jou zou doen; hij meent dat hij hem zo zeker en gemakkelijk zou ontvangen. Ik vraag en bid je, dat je het vertrouwen dat die man in je heeft, niet zult beschamen, maar versterken, en het hier bijgevoegde, als de gelegenheid zich voordoet, hem zult toezenden. Want ik zou die voortreffelijke man niet graag met de haat tegen mijn naam willen bezwaren, of hem in gevaar brengen, zolang hij in deze positie verkeert.

Ik hoor dat je een grote 'boomgaardenier' wordt, en al aardig de kant op gaat van Mozes' Schriftwoord: Hij is vet, en dik, en sterk geworden¹⁰⁹. Maar de Heere zegene je, dat je veeleer dik, vet en sterk wordt in de geest, waar niet op volgt: *En hij heeft God, zijn Maker, verlaten*, maar waarop volgt: *En hij hing God de Heere aan, van ganser harte*.

Zo praat ik maar wat met je, omdat er niets anders is wat ik je zou kunnen schrijven. Want wat er in de wereld gebeurt weet jij het eerst en het best. De ondergang van de papisten is onvermijdelijk; farao is reeds verblind en verstokt, en de uittocht van Israël aanstaande. Wat blijft er voor hem nog over dan de Rode Zee? De Heere zal ons bevrijden, naar wij geloven en bidden. Groet je rib en je nakroost.

Ik groet je in naam van mijn meesteres, je vroegere vlam¹¹⁰; ik zal het haar vertellen als ik thuisgekomen ben. Zo plaag ik haar ook weleens met jou. Christus zij met je. Amen.

Uit de hoge Coburg, op de eerste oktober 1530.

je Martin Luther

AAN HANS HONOLD, 2 OKTOBER

Aan de achtbare, zorgzame heer Hans Honold te Augsburg, mijn toegenegen goede vriend. *Genade en vrede in Christus*.

Eerzame en zorgzame lieve heer en vriend. Namens u zijn mij twee kistjes ingemaakte vruchten overhandigd, waarvoor ik me haast u te bedanken. Ik heb inderdaad deze zomer voor de helft doorgebracht met nietsdoen, vanwege het gesuis en geraas in mijn hoofd. Waar het van komt weet ik niet, ik ben in alles matig geweest. Ik vermoed dat het die boze zwarte gast uit de hel is geweest, die mij in zijn rijk hier op aarde niet zo best kan verdragen. Misschien zal God mij er spoedig uit verlossen. Amen. Door genade. Amen. Het is mij leed dat Gods Woord te Augsburg zo moest zwijgen en het veld ruimen, dat is niet zo'n best teken. God helpe u en ons allen. Amen.

Uit Coburg, op de tweede oktober 1530.

Martinus Luther

¹⁰⁹ Deuteronomium 32: 15.

¹¹⁰ 't Kan verkeren! Op 12 oktober 1524 had Luther aan Baumgärtner te Neurenberg geschreven: 'Overigens, als je jouw Catharina van Bora wilt vasthouden, moet je wel haast maken, voordat ze aan een ander gegeven zou worden, die hier is (Caspar Glatz vert.). Ze heeft de liefde tot jou nog niet verloren. Ik zou me oprecht verblijden, wanneer jullie aan elkaar verbonden werden.'

AAN KEURVORST JOHANN VAN SAKSEN, 3 OKTOBER

De doorluchtige hooggeboren vorst en heer, heer Johann, hertog van Saksen, keurvorst, landgraaf van Thüringen en markgraaf van Meissen, mijn genadigste heer, in handen.

Genade en vrede in Christus! Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste heer!

Ik ben van harte verheugd, dat Uwe Keurvorstelijke Genade door Gods genade uit de hel van Augsburg ontkomen is. En hoewel ongetwijfeld de ongenade van mensen, tezamen met hun god, de duivel, zich zuur laat aanzien, hopen we nochtans dat de genade waarmee God begonnen is, ook bij de voortgang des te sterker en overvloediger bij ons zal zijn. Zij zijn net zo goed als wij in Gods hand, dat is gewis. Ze zullen niets kunnen doen of ondernemen, als Hij het niet toelaat, noch een haar van ons of iemand anders krenken, of het is God zelf Die het doet. Ik heb de zaak mijn Heere God bevolen. Hij is het begonnen, dat weet ik, Hij zal het ook volenden, dat geloof ik. Het ligt niet in het vermogen van een mens, om zulk een leer aan te vatten of te geven. Omdat het dan van God is, en niet in onze hand is, noch naar onze kunst gaat, maar het enkel en alleen Zijn hand en Zijn kunst is, zo wil ik wel eens zien, wie het zullen zijn, die Godzelf willen overweldigen en bedwingen. Laat het gaan zoals het gaat, in Gods naam. Er staat geschreven: *De mannen des bloeds en bedrogs zullen hun dagen niet ter helft brengen*¹¹¹. Laat ze beginnen en tekeergaan, maar ze zullen het niet klaar krijgen en voleindigen. Christus, onze Heere, sterke UKG door een vaste en vrolijke geest. Amen.

UKG onderdanige Martinus Luther

¹¹¹ Psalm 55: 24.

VI. De Rijksdag gesloten

In Augsburg liep de Rijksdag ten einde, de keizer sloot de Rijksdag met de uitspraak *dat de Augsburgse Confessie op grond van de Roomse Confutatie was weerlegd*. Op een te houden concilie zou de zaak officieel van kerkelijke zijde verder worden afgehandeld. De protestanten kregen tot 15 april van het volgende jaar bedenktijd. Wanneer ze zich niet bij de beslissing zouden neerleggen, dreigde de keizer de wapens te laten spreken.

De protestanten lieten de keizer bij monde van kanselier Brück weten, dat ze wensten trouw te blijven aan hun belijdenis, die ze voor de Goddelijke waarheid hielden, en dat ze hoopten op de dag van het jongste gericht met haar voor God te kunnen bestaan. Ze verklaarden zich bereid lijf, goed en leven voor hun overtuiging over te hebben.

Opdat de Confutatie echter niet onbeantwoord zou blijven, besloot men een Apologie (verdedigingsschrift) op te stellen. Deze nieuwe Apologie kwam voor het grootste deel uit de pen van Melanchthon. Hier sprak eindelijk de echte Philippus, vrijuit, niet meer gehinderd door onderhandelingspolitiek. De pregnante en bevattelijke formuleringen verraden de meesterhand. Op waardige wijze werd de Confutatie positief weerlegd. Het behoort tot het beste en meest besliste van wat Melanchthon geschreven heeft; volgens Luther *overtrof het de werken van alle doctoren van de kerk, zelfs die van Augustinus!*

De keizer werd verzocht het verdedigingsgeschrift genadiglijk aan te nemen. Brück overhandigde de Apologie aan de Paltsgraaf, om deze de keizer aan te bieden. Aanvankelijk wilde de keizer het geschrift aannemen, maar nadat zijn broer koning Ferdinand hem iets in het oor fluisterde, weigerde hij het. De evangelische vorsten op hun beurt weigerden het slotprotocol van de Rijksdag te tekenen.

De oude Brück keek de keizer een momentlang doordringend aan en sprak toen: 'Welaan, als het niet anders kan, zo weten we toch dat alle poorten van de hel tegen onze leer niets zullen vermogen.' Dat de keizer toen verwonderd vroeg wat die uitdrukking betekende, kenmerkte de hele situatie.

Een paar dagen later vertrokken de keurvorst, Melanchthon en de anderen naar de Coburg, waar Luther reeds ongeduldig op hen wachtte. Op 1 oktober was daar een blij weerzien na bange strijd. De volgende dag preekte Luther voor het gezelschap over *de opwekking van de jongeling te Naïn*. Melanchthon, met de verschrikkingen van Augsburg nog vers in het geheugen, kon zelf wel de toepassing maken. De preek werd een terugblik op de Rijksdag en een blik in gelovig vertrouwen op de toekomst.

Luther zou het later, twee dagen voor zijn dood, nog eenmaal zo samenvatten: *'Probeer niet de weg van God door de wereld te volgen, maar buig u aanbidde voor de sporen van Zijn heilige voet. Wij zijn bedelaars. Dat is waar.'*

VII. Luthers preek over de Rijksdag

De opwekking van de jongen te Naïn, Lukas 7: 11-17)

Wie een christen wil zijn, richte zijn hart daarheen, dat hij een God heeft, Die omgaat met hetgeen niets is. Want dat heet geloof, wanneer men iets hoopt, dat er niet is, zoals de gedachten van deze weduwe wel zullen gegaan zijn. Ze was alleen, en haar zoon was dood. Zou ze gedacht hebben: mijn zoon leeft en is niet dood, dan hadden deze gedachten zich bezig gehouden met een ding dat onmogelijk was. Het tegendeel was slechts waar, want het was zichtbaar dat hij dood was. Maar het leven, dat zij zou

geloven, was er niet, en toch moest het er zijn. Zo moeten het geloof en de gedachten van iedere christen zijn, in alle dingen, maar vooral in die dingen, die het eeuwige leven raken, zodat hij zegt: ik weet dat het er is, hoewel ik het nog niet zie. Dat is een moeilijke kunst, waarin ik nog maar een student en leerling ben. Ik zou ook wel die God willen leren kennen, Die uit het niets iets maken kan. Maar ik kan maar niet begrijpen, hoe dat zal gaan; vooral als het hart verlangt, als het zoekt en niets vindt. Adam kleeft ons nog gedurig aan, en wil slechts die God hebben, Die praat met hetgeen voorhanden is. In die God echter, Die met het niets omgaat, heeft hij geen zin. Daarom ligt ons leven enkel in het naakte Woord, want we hebben Christus toch, we hebben het eeuwige leven, eeuwige gerechtigheid, hulp en troost, maar waar is het? We zien het niet, we hebben het niet in de kast of in onze handen, maar enkel in het naakte Woord. Zo heeft God Zijn zaak geheel in het niets vervat.

(...)

Omdat nu de Rijksdag ten einde is, en iedereen graag wil weten, wat er is gedaan, zal ik er iets van zeggen, opdat u des te ijveriger dankt en voortaan met grote ernst en vlijt bidt. Want kortgeleden hebt u op de Rijksdag ook hetzelfde spel gezien, dat onze Heere God een Heere is Die Zich ontfermt over het niets. Ze zijn er allebei geweest, die twee goden, onze ware God, en de god van de wereld, de duivel. Hij is machtig, rijk, wijs, aardig, kan veel, en beroemt zich trots op hetgeen hij heeft. Maar Christus, Die lieve God, is arm, weet niet hoe Hij Zichzelf en de Zijnen tegen het geweld moet beschermen en verdedigen. Niettemin is er veel besproken en gedaan; wat de zaak van God aangaat is het aan onze zijde enkel genade, maar aan hun zijde enkel toorn. Wat de mensen aangaat is het half om half, half toorn aan de zijde van de tegenpartij en half genade aan onze zijde. (...)

Daarom behoort u God vurig te danken, dat van het Woord niets verloren is gegaan, en wij daarbij zijn bewaard gebleven. Dat we toch zouden leren om het voor een groot werk en een weldaad te houden, dat het zo gegaan is, en onze vrienden weer teruggekomen zijn. Want het is een wonderwerk van God, het is niet toe te schrijven aan onze plannen en wijsheid. Want als het daaraan had gelegen, waren we al lang verloren geweest. Wat is onze wijsheid tegenover de duivel? Hij zou ons alles hebben afgenomen en afgedwongen, beide, God en Zijn Woord. Evenwel heeft hij het niet gedaan, hoewel hij toch de hele hel had losgemaakt en tegen het Woord had opgehitst. Daaruit kunnen we zien hoe vast en krachtig God ons heeft bewaard. Laten we daarom dan geloven, dat Hij het ook verder zal doen. Alleen, laten we van het lieve Woord niet wijken, en gedurig met bidden en zuchten bij God aanhouden. (...)

Laat de duivel dan vrezen, wij zullen niet vrezen. De trouwring hebben we, het lieve Woord, naar iets anders willen we niet vragen. Hij zal ons wel bewaren. Als Hij ons het Woord heeft gegeven, zal Hij ons ook verder leiden.

Luther maakte zich spoedig reisvaardig; zijn verblijf in de woestijn was ten einde, Wittenberg wachtte. Samen met Melanchthon en de andere vrienden reed hij 11 oktober de stad binnen, waar een blij weerzien van vrouw, kinderen en vrienden wachtte.

VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530

De Rijksdag te Augsburg is een gedenkwaardige mijlpaal in de geschiedenis van de Reformatie. Naar de mening van de Lutherkenner H. Bornkamm *is daar de belangrijkste interconfessionele discussie van de Reformatie gevoerd*. Luther had reeds van tevoren weinig verwachting van deze discussie. Hij had aan zijn vrienden geschreven: 'Hoopt niet op eenheid of verdraagzaamheid. Daar heb ik God ook nooit om gebeden, wetende dat het onmogelijk is.' Het heeft er even op geleken dat hij geen gelijk zou krijgen.

Melanchthon, de woordvoerder van de protestanten, bleek tegen zijn taak niet opgewassen te zijn. Zolang hij theoretisch sprak, wist hij de zaken met een absolute klaarheid te vatten. Zodra het echter tot een praktische confrontatie kwam, stond hij hulpeloos en onmachtig. Hij schreef zelf dat dit voortkwam uit zijn 'servile ingenium', een neiging tot toegeven en onderwerpen. Hij was zich deze zwakheid meer bewust dan enig ander en heeft er smartelijk onder geleden. Het studeervertrek was zijn terrein, niet de onderhandelingstafel.

Luther had het eens raak getypeerd: 'Ik ben geboren om met benden en duivels te vechten en aan het front te staan, daarom zijn mijn boeken vaak wild en strijdlustig. Ik moet de stammen vellen, de stobben rooien, doornen en heggen omhakken, kuilen opvullen als een grove houthakker die een weg baant in het woud en het ruwe, voorbereidende werk doet. Maar magister Philippus komt met stille en rustige tred achter mij aan, bebouwt de akkers, plant, zaait en giet dat het een lust is, want daartoe heeft God hem rijkelijk de gaven geschonken.'

In Augsburg moest echter met duivels gestreden worden, en die strijd was hem te zwaar. De onderhandelingen waren voor hem een woud waarin hij zich geen pad wist te banen. Zo kon het lijken, dat er toenadering was tussen Rome en de Reformatie, maar in werkelijkheid was de magister het spoor bijster geraakt. Dat Melanchthon in de debatten een scheiding aanbracht tussen de leer en de gebruiken, kon Luther niet goedkeuren. Voor hem stond het toestaan van gebruiken als de privaatsmis en de miscanon gelijk met het prijsgeven van het gehele Evangelie en daarmee een terugkeer naar de oude toestand.

Niet alleen Melanchthon streefde naar een akkoord, ook in de Rooms-katholieke tegenpartij waren er, die oprecht op een hereniging hoopten. De bisschop van Straatsburg en vooral de bisschop van Augsburg, Christoph van Stadion, drongen bij hun eigen partij gedurig aan op matiging. Op informeel niveau wist men wel tot enige overeenstemming te komen, maar zodra het tot een officieel spreken kwam, liep het gesprek vast. De belijdenis kon eigenlijk ook geen onderhandelingsstuk zijn, ze kon slechts aanvaard of afgewezen worden. Ten langen leste werd ze afgewezen.

Luther, die zijn tegenstanders beter kende, had ook niet anders verwacht. De Rijksdag was voor hem enkel een gelegenheid om de waarheid getuigenis te geven en, zo mogelijk, tot een politieke vrede te komen. In de verwickelingen te Augsburg zag Luther opnieuw de theologie van het kruis bevestigd: *Christus, de Hoeksteen, is voor de bouwlieden een aanstoot; Zijn belijders zijn voor hen een ergernis*. Christus is afgewezen, Zijn volgelingen kan het niet anders vergaan. Kort en goed: de kerk kan krachtens haar wezen op aarde nimmer aanvaard worden. Luther zag dit duidelijk, en dat gaf hem een geloofsvertrouwen, ook toen Melanchthon aan het dwalen ging en zijn vrienden te Augsburg daardoor in paniek raakten. Het was voor hem duidelijk dat Melanchthon, met al zijn goedbedoelde zorgen om de toekomst van de kerk, zich niet door het geloof maar door de filosofie liet leiden. Filosofie zoekt Gods koninkrijk in

aanzien en heerschappij, door het kruis te voegen naar het schema van deze wereld. Ze wil God Zijn weg door de wereld voorschrijven in een ongeduldig vooruitgrijpen op Gods toekomst. Het kruis is echter een teken dat wedersproken moet worden. Voor de kerk geldt: *In de wereld zult gij verdrukking hebben*. Maar tegelijk mag ze weten: *Maar hebt goede moed, Ik heb de wereld overwonnen*. Naar Luthers stellige overtuiging was de komst van Christus aanstaande. In een van zijn tafelgesprekken merkte hij op: 'De Rijksdag te Augsburg is ongetwijfeld de laatste bazuin voor het jongste gericht.'

IX. Vier-stedenbelijdenis 1530

Hier mag niet onvermeld blijven hoe de vier steden geworsteld hebben om hun geloof te belijden om erkenning te verkrijgen. In zijn openingsrede voor de Rijksdag te Augsburg op 20 juni 1530 vroeg keizer Karel V aan alle partijen hun geloofsovertuiging duidelijk op schrift te stellen.

H. Zwingli heeft zijn '*Fidei expositio*' ingezonden. Er is nog een derde Belijdenis geweest, ingezonden namens de vier steden Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau. Ze heet de *Confessio Tetrapolitana*, de *Vier-Stedenbelijdenis*.

Aangezien de Lutheranen, ook Melanchthon, niet tot mede-ondertekening van hun Confessie toelieten degenen, die in de Avondmaalsleer van hen naar Zwingliaanse trant verschilden, zagen de vertegenwoordigers van Straatsburg, Sturm en Pfarrer, in, dat er hunnerzijds iets zou moeten gebeuren. Zij verzochten, dat de theologen Bucer en Capito ook naar Augsburg gezonden zouden worden en dit is geschied. Toen nu zelfs de landgraaf van Hessen, Zwingli's vriend, de Lutherse Confessie ondertekende, zag Bucer zich met Capito genoodzaakt - trouwens op wens van de raad van Straatsburg - een eigen Belijdenis te ontwerpen. Begeerd had men dit niet; veel liever had men de onenigheid in de avondmaalsopvatting niet aldus op de Rijksdag willen documenteren. Maar dit kon nu niet meer vermeden worden. De terminologie in deze Belijdenis gebruikt, lag dan ook zo dicht mogelijk bij die van de Lutheranen en het gehele stuk verklaarde zichzelf als bijna overbodig, omdat de keizer door de andere Confessie reeds voldoende ingelicht was.

Op 2 juli 1530 verklaarden Constanz, Memmingen en Lindau, mits het Avondmaalsartikel, dat oorspronkelijk inderdaad zeer uitvoerig was, bekort werd, zich bereid tot mede-ondertekening. Vertegenwoordigers van de Vier Steden zouden het geschrift op 8 juli aan de keizer mogen aanbieden. Zij moesten die gehele morgen smeken en konden de volgende dag terugkomen. Toen bleek de keizer op jacht te zijn gegaan en bleef hun niets over, dan het aan de kanselier - en wel de in 1521 verdreven bisschop van Constanz! - ter hand te stellen.

Op 8 juli kwam juist ook Zwingli's 'Verantwoording des Geloofs' te Augsburg aan. De Vier Steden lieten zich echter niet als strikte Zwinglianen in de hoek drukken, te minder, nu bleek, dat de keizer de 'sacramentariërs' allen samen zoveel mogelijk door de Lutheranen wilde laten verloochenen en bestrijden. Deze toeleg is de keizer niet gelukt: daarvoor was de tegenstelling tussen de Lutheranen en hem reeds te groot.

De Vier-Stedenbelijdenis werd op de Rijksdag niet voorgelezen, waarop het voorwoord van hun uitgave van 1531, met verontwaardiging wijst. Wel is ze weerlegd, in een door Johann Eck, Faber, Cochlaeils e.a. ontworpen *Confutatio*. Slechts door handigheid verwierven de gezanten der steden hier een afschrift van, het werd hun niet verstrekt. Op 25 oktober werd deze *Weerlegging*, die met name de blicistische argumentatie, waarmee de Belijdenis aanvangt, tracht te ontzenuwen, in

hun tegenwoordigheid voorgelezen. Bij monde van Jakob Sturm hielden de steden, met alle respect voor de keizer, hun standpunt onverwikt vol, wat haar in het keizerlijk *Besluit* (Abschied) van de Rijksdag, van 19 november 1530, de openlijke tegenstand kostte van Karel V, 'als Rooms Christelijk keizer, opperste voogd en beschermer van de heilige Christelijke Kerk van ambtswege'.

X. Zwingli's belijdenis 1530

We zagen al, dat het de officiële wens van keizer Karel V, dat op de Rijksdag te Augsburg, 1530, allen bij hem een verantwoording van hun geloof, in het Latijn en het Duits, zouden indienen. De berichten, die Zwingli over de stemming, die te Augsburg heerste en over de kansen voor de Evangelischen van Jakob Sturm, de stadsmeester van Straatsburg, en langs andere wegen ontving, waren verre van opwekkend. Sturm, die reeds tijdig te Augsburg aanwezig was, verwachtte niet, dat de Straatsburgse, Zuidoostse en de Zwitserse opvattingen bij de Lutheranen ook maar een schijn van een betere kans hadden dan bij de Katholieken; en zijn inzicht was juist. Hoewel hij nog wel enige mildheid bij de keizer persoonlijk aanwezig achtte, begreep hij anderzijds heel goed, dat het herstel van de positie der Kerk hem toch boven alles zou gaan. Toen voorts bleek, dat het onmogelijk zou zijn om een gemeenschappelijke Belijdenis tot stand te brengen, waarin de genoemde gebieden en steden zich zouden kunnen verenigen en dat de Lutheranen in elk geval hun Confessie zouden indienen, spoorde Jakob Sturm van Straatsburg in een brief van 20 juni 1530 Zwingli aan om een verantwoording van het geloof van de 'onzen' op te stellen: wie weet of God niet langs deze weg de keizer op de hoogte wil brengen van de verkeerde handelingen van de Roomse paus en de zijnen'.

Sturm zond aan Zwingli tevens een van de grootste strijdgeschriften van Johannes Eck toe, waarin deze 404 ketterijen uit de boeken, van Luther en Zwingli bijeengebracht had als stellingen om daarover te Augsburg te disputeren! Eck was reeds een oude tegenstander van Zwingli, sedert 1524 en met name sedert het Zwitserse dispuut te Baden, 1526, waarna Eck zijn boek over Het offer der Mis (1527) had uitgegeven. Ook Luther's Schwabacher Artikelen deed Sturm aan Zwingli toekomen, waarin de tegenstelling tot de Zwitsers onverbloemd uitkwam.

In zeer korte tijd heeft Zwingli zijn 'Fidei ratio', '*Verantwoording of rekenschap des Geloofs*' opgesteld. Zij werd in haar geheel aan de keizer gericht, en is als zodanig tevens een apologie en een pleidooi, hetgeen in het bijzonder in de korte inleidende en in de uitvoeriger slotwoorden tot uitdrukking komt. Zwingli beroept zich daarin op de gehele Rijksdag, waartoe ditmaal de eedgenootschap niet uitgenodigd was en waar alleen de vijf Katholieke gebieden, Uri, Schwyz, Unterlanden, Zug en Luzern zich toch, hadden doen vertegenwoordigen.

Deze verantwoording is van grote betekenis voor de kennis van Zwingli's theologie. Zij is een persoonlijk belijdenisgeschrift zoals hijzelf in de inleiding zegt, in de eerste persoon enkelvoud opgesteld, waarover hij niemand geraadpleegd heeft en dat ook niet op een beslissing van het volk wil vooruitlopen. Intussen was er volstrekt geen distantie tussen Zwingli's overtuiging en die van zijn volk.

Voor de Nederlandse lezer is in het bijzonder van belang hetgeen Zwingli over de Kerk en over de sacramenten zegt. Zijn theologie heeft een diepgaande en blijvende invloed op het Nederlandse Protestantisme geoefend. Zij sloot bij de aangeboren denkwijze vooral van de Noord-Nederlandse Christenen aan; het Calvinisme heeft dit denken veel meer een verstandelijke vorm gegeven. Het Zwinglianisme staat in be-

paalde opzichten dichter bij de Bijbel, het Calvinisme brengt een meer doorgewerkte systematisering tot stand. Dit betekent niet, dat Zwingli ten aanzien van enig fundamenteel dogma omtrent God, de Drieëenheid, de verzoening of zelfs de predestinatie in de grond anders leert dan Calvijn of Luther; wel hanteert hij de Bijbelse gegevens daarin op een andere manier. Hij slaat hier - en elders - een enigszins docerende toon aan. In het artikel over de Kerk komt hij zodoende tot vereenvoudigde en duidelijke onderscheidingen, die op oudere probleemstellingen berusten, maar in de problematiek van de 16de eeuw een nieuwe functie gekregen hebben in de strijd met de Kerk van Rome. Zwingli toont zich in alle opzichten minder traditioneel dan Luther. Met Luther verenigt hem één zeer belangrijk punt: de autarkie, de *genoegzaamheid* van het geloof.

De *Fidei ratio*, 3 juli voltooid, werd door een stadsbode van Zürich naar Augsburg gebracht en daar reeds op 8 juli 1530 bij de vice-kanselier van het rijk ingeleverd met bestemming voor de keizer zelf. Ook in dit geval, zoals in bijna alle andere van overeenkomstige aard, is niet gebleken, dat de geadresseerde haar gelezen heeft.

Anderen echter zeker wel, want de Verantwoording is direct te Zürich, bij Zwingli's uitgever Froschauer, gedrukt en deze druk heeft te Augsburg gecirculeerd. Melanchthon kreeg een exemplaar in handen en reageerde erop in de trant van: liever paaps dan Zwingliaan. Luther drukte zich later nog grover uit, geërgerd vooral door Zwingli's beschuldiging van traditionalisme en diens kritiek op het bisschopsambt, dat in de Duitse Kerk gewijzigd gehandhaafd bleef.

De eigenlijke Rooms Katholieke kritiek kwam van Eck, die een *Repulsio articulorum* Zwingli, 'Afwijzing van Zwingli's artikelen', schreef. Hieruit blijkt een volkomen en zelfs ontstellend vooroordeel en wanbegrip. Eck, die te Augsburg met Melanchthon had geredetwist en een van de auteurs der Roomse *Confutatio* van de Confessie Augustana was, zei van Zwingli, 'dat hij geen Christen meer was, eer een Turk, Tataar, Hun, een Nebukadnezar, Antiochus of Heliodorus en beweerde, dat te Zürich alles geprofaneerd was'. En dit zei hij van een gebied en een stad waar de 'bibliocratie' heerste! Krasser onwetendheid en vuriger vijandigheid is van Katholieke zijde uit de pen en het brein van een humanistisch gevormd theoloog nauwelijks gevloeid.

Zwingli heeft hierop nog geantwoord in een uitvoerige brief aan de vorsten op de Rijksdag, waardoor de problemen echter niet dichter tot een oplossing zijn gebracht.

Uit deze polemiek blijkt wel, hoezeer de gescheurde Kerk van toen gediend zou zijn geweest door een zelfstandig oordelende, van de gevormde partijen onafhankelijke scheidsrechter. Hierop richtten zich alle pleidooien. Zij trachten het *odium ecclesiasticum*, de haat en vijandigheid der kerkelijke zelfhandhaving te boven te komen, door de Evangelische argumentatie geheel open te leggen en geven daarbij elke kritiek, die eveneens in het Evangelie haar uitgangspunt neemt, op moedige wijze haar kans. Zij konden dit doen omdat zij zeker van hun zaak waren.

De keizer zag hier echter geen roeping, ondanks zijn officiële wens, waarvan in het begin sprake was. Deze kans is dan ook in dit geval, gelijk in het algemeen door de Rijksdag te Augsburg, grof verspeeld. Geen enkel argument van Evangelische zijde is tot zijn recht gekomen, laat staan weerlegd. Zo moesten de Evangelischen en de oude Kerk wel steeds verder uiteen geraken.

Zwingli sprak dus voor zichzelf en niet in opdracht van Zürich of de overige hervormde kantons. Wanneer hij deze dan toch op de eerste bladzijde reeds noemt, en wel met de omschrijving: de steden van het Christelijk burgrecht, d.i. *eedgenootschap*, moet men het persoonlijke karakter van zijn *Verantwoording* ook weer niet te nauw nemen. De reformator was niet enkel meer een particulier persoon, maar de verpersoonlijking geworden van een grote volksbeweging.

Zie voor de vier-stedenbelijdenis en de Belijdenis van Zwingli: Document nr. 9 AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530 EN DE VIERSTEDEN-BELIJDENIS. Theologienet.nl.

XI. Resultaat van de Rijksdag

Hoezeer tijdens de Rijksdag de grote onenigheid tussen de Protestanten aan het licht kwam, toch vormden zij tenslotte naar buiten meer eenheid. De eenheid onder de Lutheranen vond zijn uitdrukking in twee belijdenisgeschriften die naar aanleiding van de Rijksdag tot stand zijn gekomen, de *Augsburgse Confessie en de Apologie* daarvan.

De Rijksdag te Augsburg, bijeengeroepen om tot een herstel van de kerkelijke eenheid met Rome te komen, heeft juist het tegenovergestelde bewerkstelligd, de scheiding bleek volkomen en definitief te zijn. Voor sommigen van beide groepen, Rooms en Protestanten was het pijnlijk om dit te moeten vaststellen, hoewel ze tegelijk moesten bekennen dat het ook niet anders kon. Voor Melanchthon was Augsburg een harde leerschool om de diepe waarheid van zijn wapenspreuk te leren verstaan: *Zo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn?*

Verder had men voorlopig een politieke vrede weten te bereiken, en de dreigende oorlog tussen Protestanten en Katholieken werd afgewend. Bovendien kreeg de Reformatie de mogelijkheid om verder door te werken in de kerken en het volksleven. Luther kon ondanks alles dan ook tevreden terugblikken op de mogelijkheid van getuigenis te geven aan de waarheid. Hij schreef aan Cordatus: 'Ik verheug me, dat ik dit uur heb mogen beleven, waarin Christus door Zijn voornamen belijders in zulk een hoge vergadering openlijk is gepredikt door deze aller-schoonste Confessie. Het woord is vervuld: ook zal ik voor koningen spreken van Uw getuigenissen. En hetgeen volgt zal ook vervuld worden: *En ik zal niet beschaamd worden*¹¹².'

... "Wie deze dingen goed wil zien, moet bekennen, dat Luther oprecht heeft gehandeld als hij de onderhandelingen van *Vergelijking van de Leer* nooit goed heeft gevonden. Want hij vertrouwde niet volkomen op de standvastigheid van de vorsten of van de Godgeleerden. Daarom meende hij dat het raadzamer was om de onderhandelingen te beletten of af te breken dan er verder mee te gaan. Want hij zegt terecht, dat al hetgeen men aan de protestanten toegaf berustte op de wil en genade van de paus, wat Melanchthon in een brief aan Campegius ook over de hekel haalt. Als het daarop moet rusten, is de hoop om iets te verkrijgen tevergeefs, of is het verlangen om hun wensen bestendig te genieten zeer klein. En daarom meende hij, dat deze Rijksdag niet gelukkig maar hoogst gevaarlijk was; en terecht door hem bij een *hel* werd vergeleken.

Aan de andere kant is de Rijksdag voor het protestantisme heilzaam geweest en moet men daaruit Gods voorzienigheid terecht erkennen. Want wat kan er voortreffelijker voorbeeld van christelijke standvastigheid en vrijheid zijn, dan dat de keurvorst Johann en zijn geloofsgenoten voor zulk een grote, machtige, bloeiende, - en op des pausen wenk bedienende keizer met zoveel mogendheden veel machtiger dan zij - toch standvastig zijn gebleven? Wie anders dan God heeft deze weinige ongewapende en met grootste haat en nijd beladen personen midden onder hun vijanden en haters

¹¹² Psalm 119: 46; deze tekst staat als zinspreuk op de titelpagina van de Latijnse versie van de Augsburgse Confessie.

beschermd? Wie heeft Luther in het slot Coburg door maar 12 man bezet, bewaard, terwijl hij zich door zulke ernstige en scherpe geschriften zelf kwam te verraden? Was het niet in zeldzame en onverwachte zaak dat dezelfde geschriften van Luther waarin hij de prelaten wegens hun dwaling en gebreken bestrafte, in de volgende raad door hen gelezen werden, maar dat Luther ondanks dat niets overkomen is? Wanneer men echter de zaak waarover gehandeld werd gadeslaat, moet men zich over de wonderbare zege van de waarheid welke zowel hier als elders verkregen werd, niet verwonderen? Weinige, zwakke en soms aarzelende mensen hebben dezelve bekend en zijn nochtans blijven staan zowel tegen de veinzerijen als tegen de dreigementen en tegen de listen en de lagen van de doortrapste mensen; en zijn hen toch ontkomen.

Vooraf dient de keurvorst van Saksen terdege worden aangemerkt. Deze Heer heeft door de daden van zijn voorouders zowel als door zijn eigen, een grote roem verkregen en nochtans al zijn eer en goederen in gevaar gezet. Deze alleen kon niet verkrijgen, dat niemand geweigerd werd, namelijk de *belening*. Ondanks dat, leed hij alles en stelde zich nog zwaarder dingen voor zonder inzicht van enig eigenbelang. Van de geestelijke goederen kwam er niets in zijn schatkamer hoewel deze uitgestrooid werden. Want de bisschoppen van Saksen bezaten hun goederen als voorheen. De inkomsten van vele kloosters en domkapittels waren nog in de oude stand. Die eigendommen van de verlaten kloosters op bergen besteed tot een onderhoud van kerk en schooldienaars of zij werden gesekwestreerd. Vanwege deze grootmoedigheid omdat hij het naderend gevaar van de paus niet achtte, en door de aandrang van zijn geweten, heeft hij zich ook in geen verbond met de machtige rijkssteden en Zwitserse kantons omtrent enige leerpunten willen inlaten. Hoewel de machtigste van zijn geloofsgenoten, de landgraaf Philipp van Hessen, dezelve vriendschap had aangenomen.

Zo is deze nooit volprezen Augsburgse Confessie tot stand gekomen. Waarvan de tegenpartij zegt: *dat zij bij de Lutheranen als een evangelie doorgaat.*

En waarom niet? Aangezien er niets tegenin kan worden gebracht wat tegen de Goddelijke waarheid strijd, namelijk al de menselijke uitvluchten en de ouderdom van de ingevoerde misbruiken."

Zie *Vitus Lodewijk von Seckendorf*, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I. Blz. 461 e.v.

INDEX 10 BOEKEN OVER DR MAARTEN LUTHER EN ZIJN REFORMATIE

Deel 1. BIJZONDERHEDEN UIT LUTHERS LEVEN

VOORWOORD

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven
2. Overzicht van Luthers leven en werk volgens Chr. Encyclopedie
3. Kort overzicht van de Reformatie in Duitsland, 1517-1555
Dr. G.P. van Itterzon
4. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;
door Vitus Lodewijk von Seckendorf
5. LUTHERS ZALIG EINDE
6. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Deel 2. CATHARINA VON BORA. LUTHER, ZIJN VROUW EN GEZIN

- I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw
- II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw
- III. DERDE BOEK. De weduwe

Deel 3. LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG

Historie naar aanleiding van brieven geschreven door Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530

INHOUD

- II. Overzicht van de [Rijksdag te Augsburg](#) 1530
- III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg
- IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden
- V. 48 Brieven van Luther
Onderhandeling van de theologen over de Confessie
25 juni Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag
Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling
Vervolg onderhandeling Rijksdag
Luthers inzicht over de onderhandeling
Vastgelopen onderhandelingen
Bedrog van de tegenpartij
- VI. De Rijksdag gesloten
- VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Nain
- VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530
- IX. Vier-stedenbelijdenis 1530
- X. Zwingli's belijdenis 1530
- XI. Resultaat van de Rijksdag

Deel 4. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN

INHOUD

TOELICHTING

1. BRIEF VAN LUTHER AAN JOHANN BRAUN, 22 april 1507
2. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ 31 okt. 1517
3. AAN KEURVORST FREDERIK VAN SAKSEN, november 1517
4. AAN JOHANN VON STAUPITZ, 30 mei 1518
5. AAN PAUS LEO X najaar van 1518

6. AAN JOHANN VON STAUPITZ, Wittenberg, 9 februari 1521
7. AAN DE KEURVORSTEN, VORSTEN EN STENDEN VAN HET RIJK
8. AAN MELANCHTON, Wartburg, 12 mei 1521
9. AAN ZIJN VADER HANS LUTHER, Wartburg, 21 november 1521.
10. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, Wartburg, 1 dec. 1521
11. DE CHRISTENEN IN HOLLAND, BRABANT EN VLAANDEREN, 1523

BRIEVEN VANUIT DE COBURG:

12. AAN PHILIPPUS MELANCHTON, juni 1530
13. AAN LAZARUS SPENGLER, 8 juli 1530
14. AAN DR. GREGORIUS BRÜCK, 5 augustus 1530
15. LUTHERS TROOSTBRIEF AAN ZIJN VADER, 15 februari 1530
16. BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN MOEDER juni 1531
17. AAN MELANCHTHON, 5 juni 1530, ivm. overlijden Hans Luther

18. AAN JUSTUS JONAS, 19 MEI 1530, overlijden van zijn zoontje
19. AAN JUSTUS JONAS, 29 JUNI 1530, God onze Toevlucht
20. AAN JUSTUS JONAS, 9 JULI 1530, over Psalm 110
21. AAN JUSTUS JONAS, 27 JULI 1530
22. AAN JUSTUS JONAS, 3 AUGUSTUS 1530
23. AAN JUSTUS JONAS, 20 SEPTEMBER 1530
24. AAN JUSTUS JONAS, na de dood van luthers dochtertje Magdalena, 1542.

25. AAN JOHANN BRENZ, 30 JUNI 1530
26. BRENZ AAN LUTHER, 8 JULI 1530
27. AAN ABT FRIEDRICH, 1 JULI 1530

28. AAN HIERONYMUS WELLER, EIND JULI 1530
29. AAN HIERONYMUS WELLER, 15 AUGUSTUS 1530

30. AAN LUDWIG SENFL, 4 OKTOBER 1530

31. BRIEF VAN LUTHER AAN FRIEDRICH MYCONIUS, 9 JANUARI 1541
32. EERSTE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546
33. TWEDE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546

Deel 5. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN

Luthers geschriften in Vlaanderen, Brabant en Zeeland

INHOUD

Citaten uit:

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN

Johan Decavele

1. BRABANT EN VLAANDEREN IN DE BAN VAN LUTHER
 2. LUTHERAANHANGERS IN BRUSSEL
 3. BRIEVEN VAN LUTHER AAN DE CHRISTENEN IN NEDERLAND
- #### **DE HERVORMING IN ZEELAND**

Dr. C. Rooze – Stouthamer

- Introductie van de Hervorming in Zeeland (ca. 1520- 1532)
- De Dopers (1532 - ca. 1540)
- Reformatorische ontwikkelingen tot ca. 1545

Deel 6. 95 STELLINGEN

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517

Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518

Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518

Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518

Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518

Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518

Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519

Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II**FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521**

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof
2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER, Door Dr. A. W. Bronsveld
3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517
4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN
5. LUTHER OP DE RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper
6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER, Adrianus Haemstedius

Deel 7. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER**INHOUD****VOORWOORD**

1. VREUGDE EN BLIJMOEDIGHEID, Paul Scheurlen
 - (1) Luthers vreugde in de natuur
 - (2) Luther als vriend
 - (3) Luthers 'Tafelgesprekken' en humor
 - (4) Luthers zinspreuken en muziek
 - (5) Luther als opvoeder
2. ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN, door Dr. M. Luther
3. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen
4. LUTHER, Drs. K. Exalto
5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke
6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland
7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER
H.A.J. Lütge, Herv. Predikant te Amsterdam
8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter
9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom
10. UITTREKSEL PREEK 8, uit het Evangelie op St. Stefanusdag (26 december) Mattheüs 23: 34 - 39. Door de samensteller

Deel 8. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER**Door PAUL SCHEURLLEN**

- HOOFDSTUK I. LUTHER ALS KRUISDRAGER
 HOOFDSTUK II. LUTHER ALS TROOSTER
 HOOFDSTUK III. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER
 HOOFDSTUK IV. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP
 HOOFDSTUK V. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Deel 9. AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530**door DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON**

1. MARTELAREN
2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529
3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529
4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE
5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530
 - A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG
 - B. ONVERANDERD of VERANDERD
6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE
 - a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS
 - b. DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN
7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA

8. MELANCHTHON'S VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS
9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530
10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530
11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530
12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE KONING

Deel 10. MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'

VOORWOORD

INLEIDING

1. OVERZICHT VAN MELANCHTON'S LEVEN
2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN,
Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink
3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543
4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560 EN MELANCHTON'S VOORREDE
5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523
6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI – ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker
7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG,
Prof. Dr. W. van 't Spijker
8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher
9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz
10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker
11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELANCHTON
12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch
13. MELANCHTON'S WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis
14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, Red.
 - A. Gebruik en misbruik van Melanchton
 - B. De Bruggenbouwer
 - C. Gebrek bij Melanchton